

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

21

93

Z nových přírůstků
galérie Památníku Tereziín

KRESBY SELMY WALDMANOVÉ

Významným způsobem podpořila naši sbírkotvornou činnost americká umělkyně Selma Waldmanová. Darovala Památníku 25 kreseb ze svého cyklu Zápas o přežití (The Struggle For Bread). Selma Waldmanová je vynikající malířka, žijící v Seattlu. Odborná kritika srovnává charakter a obsah její tvůrčí práce s dílem F. Goyi a K. Kollwitzové. Absolvovala s výborným prospěchem Texaskou univerzitu, kam vstoupila v patnácti letech, a pokračovala ve studiu v Německu. Jako stipendistka Fulbrightovy nadace navštívila v letech 1959–1960 Vysokou školu uměleckou v Berlíně. Byla vynikající žákyní, vítězně prošla několika soutěžemi a její obrazy záhy vystavovala všechna velká německá města. Brzy se prosadila i v dalších světových galériích. Od roku 1972 se Selma Waldmanová soustředila na sociální oblast, na podporu boje za lidská práva, a začala se věnovat pedagogické činnosti.

Za dvacet let pedagogické práce podstatně ovlivnila a změnila život malířských tříd na Washingtonské univerzitě, Dílně uměleckých řemesel a alternativních školách v Seattlu. Uspořádala řadu přednášek o sociálních problémech, o vedení uměleckých dílen, o vztazích mezi politikou a uměním. Dosáhla tak žádoucího propojení intelektuálních otázek, které vyvolává umělecká tvorba, a praktických odpovědí na ně. Obdivuhodný je nejen její talent, ale také způsob, kterým se zařadila do světa plného konfliktů, odvaha a vytrvalost, se kterými uskutečňuje své projekty. Její vliv na utváření moderní kultury je nesporný.

V roce 1986 bylo dvacet obrazů její série Padající člověk (Falling Man), vytvořených v životní velikosti, trvale instalováno v židovském oddělení Muzea města Berlína.

Selma Waldmanová: Z cyklu Zápás o přežití

TEREZIŇSKĚ LISTY 21

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Tereziín, 1993
ISBN 80-85433-24-9

OBSAH

Rok 1992 v Památníku Terezín

Dr. Jan Munk, ředitel

(7)

Z historie Památníku Terezín

Jan Munk

(11)

Čeští parašutisté ze Západu věznění v Terezíně

Zdeněk Jelínek

(25)

Židé v Malé pevnosti. Několik poznámek k tématu

Miroslava Benešová

(50)

K problematice počtu československých obětí nacionálně socialistického Německa

v letech 1938 – 1945

Pavel Škorpil

(60)

Terezínská republika ŠKID

Erik Polák

(81)

Očima vzpomínek

Truda Bartková

(102)

Zprávy

(110)

Terezínská bibliografie

(120)

Resumé

OHLÉDNUTÍ ZA UPLYNULÝM ROKEM 1992

Již podruhé je mou povinností zhodnotit uplynulý rok a uvést tak ročenku Památníku Terezín.

Zcela na začátku chci připomenout, že Památník vzpomenu 6. 5. 1992 již 45 let své existence. Sešli se zaměstnanci bývalí i nynější, měli možnost se vzájemně poznat, zavzpomínat i uvažovat o budoucnosti instituce.

Srovnám-li oba roky, uvidíme, že právě uplynulý rok postrádal existenci takových dominant, jako bylo otevření Muzea ghetta a setkání bývalých vězňů terezínského ghetta v říjnu 1991. Byl to rok, ve kterém se uskutečnila řada menších, ale rovněž významných akcí. V květnu se uskutečnilo setkání terezínských „děti“ z Jugendheimu 7 z L 417, v červnu se na Malé pevnosti sešli bývalí „roudníční studenti“ a v září se poprvé od konce války sešli bývalí vězni Malé pevnosti.

Především však byl rok 1992 rokem velice úspěšné turistické sezóny. Podle našich statistických výkazů navštívilo Malou pevnost zhruba 166 tisíc návštěvníků. Muzeum ghetta navštívilo v prvním roce jeho existence více než 60 tisíc osob. Návštěvnost Památníku jako celku je tedy zhruba 227 tisíc návštěvníků. Přibližně 93 % z toho byli zahraniční turisté, což svědčí o tom, že nízký zájem domácí populace stále přetrvává. Je to pochopitelně dáno jak stíny minulosti, tzn. rolí, kterou Památník hrál v systému komunistické propagandy, způsobem, jakým byly vyučovány dějiny druhé světové války a Holocaustu, i problémy zcela současnými, kdy česká populace se potácí ve smršti hospodářské a společenské transformace. Řešení této disproporce je dlouhodobé a bude třeba jej hledat v systematické vzdělávací práci, ve spolupráci se školami všech úrovní a zaměřením.

Snad nejcennějším výsledkem naší práce je vytvoření Koncepce rozvoje Památníku Terezín, která poskytuje orientaci pro řídicí práci v zásadě do konce tohoto desetiletí. Jako integrální součást tohoto celku byla rovněž zpracována Koncepce rozvoje Muzea ghetta. Oba koncepční materiály byly projednány na půdě Muzejní rady PT a s pracovníky nadřízeného orgánu, t.j. s Ministerstvem kultury ČR. Hlavním problémem těchto prací byla nezbytnost zachovat jednotlivým úkolům dostatečnou perspektivu a alespoň částečnou velkorysost. To bylo možné uskutečnit pouze tak, že jednotlivé úkoly i způsoby řešení byly nahlíženy více očima budoucnosti, než očima současných problémů. Byl vytvořen

programový materiál, který navrhuje, jakým způsobem řešit problémy zděděné z období před r. 1989, ale také jakým směrem orientovat úsilí všech pracovníků v zájmu rozvojových cílů.

Pozitivní skutečností je, že v témže roce se řada zamýšlených projektů začala realizovat. Samozřejmě tempo řešení je podřízeno reálným možnostem. Prvním takovým úkolem, který se dostal na pořad dne, bylo zahájení přípravy nové stálé expozice Muzea Malé pevnosti, která by měla být zaměřena na prezentaci historie nacistické perzekuce českého národa. Zastaralá a dnešní době neodpovídající je rovněž instalace Galérie PT, která je umístěna v prvním patře téže budovy. Vytvoření nové koncepce této Galérie se stalo nedílnou částí projektu.

Součástí nové koncepce jsou také organizační změny Památníku. V závěru roku se z historického oddělení vydělilo speciální pracoviště, které se bude zabývat systematickou tvorbou a realizací vzdělávacích pořadů a spoluprací se školstvím. Budování tohoto pracoviště může postupovat jen krok za krokem. Pracoviště sídlí v budově Muzea ghetta a v prvním roce bude tvořeno dvěma pracovníky. Cílem této změny je na jedné straně zintenzívnit a zkvalitnit vzdělávací aktivity, které byly dříve součástí práce historického oddělení, na druhé straně vytvořit prostor pro růst kvality a standartizaci vědecké práce našich historiků.

Poslední oblastí, kterou je třeba vzpomenout, jsou rekonstrukce Malé pevnosti i stavební dokončení Muzea ghetta. Za nesporný úspěch je třeba považovat zahájení rekonstrukce kanalizačního systému Malé pevnosti. S dostatkem financí by mohl být objem realizovaných prací ještě větší, ale je třeba být střízlivý a výsledky hodnotit v kontextu současných podmínek. Velkým úspěchem v oblasti obnovy Malé pevnosti je rozsah čištění valů a příkopů od náletových dřevin. Díky pomoci organizace Aktion Sühnezeichen a rovněž velké pomoci Úřadu práce v Litoměřicích bylo možné obnovit původní stav hradeb a příkopů v části přiléhající k pražské silnici.

Změna podmínek ekonomického fungování Památníku, daná především náběhem nové daňové soustavy, která zdražuje veškeré služby i materiál, restrikce veřejně prospěšné práce, která způsobuje zvýšení počtu zaměstnanců, a konečně (snad provizorní) návrat k direktivnímu řízení mzdových a personálních záležitostí, přináší spíše komplikaci pro další postup těchto prací. Přes všechno, realizace těchto projektů pokračovat musí.

V Muzeu ghetta se díky pomoci Tereziánské iniciativy a s využitím darů zahraničních sponzorů podařilo na konci roku, po skončení turistické sezóny, zahájit realizaci projektu na zřízení Parku tereziánských dětí v prostoru bývalého školního hřiště (v dobách muzea SNB v tomto místě bylo dopravní hřiště). Financování tohoto projektu umožnil dar presidenta Spolkové republiky Německo R. v. Weizsäckera. Stejným způsobem je financována rekonstrukce automatické regulace vytápění budovy Muzea ghetta, která byla zahájena na konci loňského roku a bude dokončena v únoru 1993. Díky daru rakouského kancléře pana F. Vranitzkého bylo možné zajistit realizaci řady dalších projektů, z nichž nejdůležitější je vybudování databáze bývalých vězňů tereziánského ghetta, která

bude sloužit jak pro informování návštěvníků, tak především pro vědecké analýzy a studie, jež prohloubí naše znalosti o dějinách ghetta.

Takovéto stručné ohlédnutí za uplynulým rokem však nemůže být vyčerpávajícím výčtem všech aktivit. Nezmínil jsem se také o tom, co se nám nezdařilo, či co se nám podařilo jen částečně. O jednotlivých problémech však vedení Památníku ví, systematicky je projednává a snaží se o nápravu. Myslím, že se to dařilo v minulém roce, a doufám, že se to bude dařit i v budoucnosti.

Dr. Jan Munk,
ředitel Památníku

Z HISTORIE PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Jan Munk

Dva roky po ukončení nejstrašnější války v dějinách lidstva, 6. 5. 1947, se usnáší vláda ČSR na zřízení Památníku národního utrpení v prostorách Malé pevnosti v Terezíně, s cílem udržet tyto prostory v původní podobě jako připomínku osudů všech, kteří těmito místy prošli během okupace. Vláda se problémem zabývala z podnětu ministra vnitra Václava Noska, do jehož resortu byl Památník zařazen.

Vzápětí po tomto rozhodnutí byla zahájena jednání, která by uvedené usnesení naplnila. Malá pevnost spadala tehdy pod správu ministerstva národní obrany, které ji hodlalo využít k vojenským účelům. Již na poradě zainteresovaných resortů dne 28. 5. 1947 bylo dohodnuto předání všech objektů ministerstvu vnitra a zároveň poslušnost všech kroků, administrativních i finančních, které dohodu nutně doprovázely. Se zástupcem ministerstva spravedlnosti bylo dohodnuto, že na Malou pevnost bude odvelen pracovní oddíl vězňů, kteří by pokryli potřeby pracovních sil. Na tomto jednání byl rovněž vznesen návrh, aby Památníku připadl i židovský hřbitov s krematoriem. Rozhodnutí o tom bylo však odloženo na další jednání, kterého by se zúčastnili i zástupci židovské náboženské obce.¹⁾

Skutečné převedení se uskutečnilo při jednání v Malé pevnosti dne 4. září 1947. V zápisu se hovoří o připojení Národního hřbitova a dále židovského hřbitova s krematoriem.

Přípravné práce začaly okamžitě a již koncem ledna 1948 byla zahájena rekonstrukce budovy bývalých kasáren (dnes Muzeum Malé pevnosti) a stavební úpravy dalších objektů. V zásadě měl celý prostor být udržován v původním stavu, pietní místa upravena důstojným způsobem. Kromě hlavní muzejní budovy určené pro expoziční účely a dokumentační činnost, se počítalo s využitím společných cel na IV. dvoře, kde by v jednotlivých prostorách byly vytvořeny expozice o dějinách Malé pevnosti, terezínského ghetta a nacistické perzekuce obecně.²⁾

Slavnostní otevření Muzea útisku, jak je v dokumentech nazýváno nynější Muzeum Malé pevnosti, se konalo 11. 6. 1949 v 15,00 hodin. Od tohoto dne zde byla stálá expozice vytvořená Vojenským historickým ústavem, kterému bylo Muzeum útisku po odborné stránce podřízeno. Jiná odborná činnost se v Památníku neprováděla. Z hlediska pracovních činností bylo dokonce hlavní součástí této instituce zemědělské hospodářství. Pracovníky Památníku byli čtyři příslušníci SNB, velitel byl příslušníkem ČSA. Ze sedmi civilních zaměstnanců byli tři dozorcí vězňů a zároveň průvodci, tři vrátní a jeden údržbář a traktorista. Kromě nich zde ještě pracovalo 25 trestanců, přidělených z věznic krajského soudu v Litoměřicích.

Protokol, z něhož jsou čerpány tyto údaje, zachycuje předání působnosti péče o Památník z kompetence ministerstva vnitra na Krajský národní výbor v Ústí nad Labem. Tento dokument navrhuje, aby v rámci delimitace byly k Památníku národního utrpení připojeny objekty, které nelze věcně oddělit.

Jednalo se o:

1. Národní hřbitov, který přiléhá k Malé pevnosti a tvoří s ní nerozlučný celek. Tehdy byl pod správou Spolku pro udržování Národního hřbitova v Terezíně se sídlem v Litoměřicích a nacházel se na katastru, který patřil Malé pevnosti.
2. Židovský hřbitov a krematorium v Terezíně, které stály na pozemku vojenské správy. Krematorium samo náleželo jako část terezínské podstaty do příslušnosti ministerstva práce a sociální péče.
3. Části ruského hřbitova, na němž byly pohřbeny ruské oběti války 1914–1918. Přední části hřbitova bylo použito k pohřbívání židovských obětí. Objekt spadal rovněž pod vojenskou správu a nebyl téměř vůbec udržován.
4. Pobřežní část Ohře s místem, kde byl na příkaz nacistů do řeky vysypán popel z asi 22 000 uren obětí spálených v terezínském krematoriu. I tento objekt patřil pod vojenskou správu.
5. Muzeum útisku, vybudované v dohodě s Vojenským historickým ústavem v Praze a otevřené 11. června 1949.³⁾

Zmíněný protokol rovněž navrhoval předání zemědělského hospodářství do správy ředitelství Státních statků Ploskovice, konkrétně Státnímu statku Hrdly. Dále doporučoval urychlené provedení úprav Národního hřbitova, zrušení Spolku pro udržování Národního hřbitova v Terezíně a vytvoření kuratoria Památníku národního utrpení.

Původní rychlý začátek prací se v nových politických poměrech začal zpomalovat. Také péče materiální nebyla na takové úrovni, jaká by odpovídala významu celého Památníku. Všechny problémy se postupně ideologizovaly, což vedlo k tomu, že přijatá opatření byla ve velké většině neadekvátní.

Tyto tendence názorně dokumentuje text projevu nazvaného „Terezín včera a dnes“, který pochází z roku 1951 a ideově i obsahově hodnotí situaci Památníku. Násilné přizpůsobení formulace poslání této instituce ustáleným a dosti primitivním ideologickým schémátům třídního boje by mohlo působit až komicky, kdyby se jednalo o jinou instituci.

„I buržoazie měla své Památníky . . . Páni organizovali slavnostní tryzny, smuteční projevy a pětiminutová ticha na počest padlých. Však se to také vyplatilo. Copak nevyvážely režijní výdaje za tyto komedie skvělé a tučné zisky, načerpané z válečných spekulací a obchodů? K čemu sloužily tyto památníky? Sloužily k tomu, aby ukolébaly hněv a odpor lidu proti válkám. Sloužily k tomu, aby se buržoazie, dosavadní iniciátor imperialistických válek, očistila v očích drobného lidu a aby dávala najevo svoji mírumilovnost a své vlastenecké cítění.“⁴⁾

Kromě demonstrování ideologické „pevnosti“ lze v dokumentu nalézt řadu kritických námitek k podmínkám pro práci Památníku, k nezájmu nadřizovaných

orgánů a neadekvátnosti jednotlivých rozhodnutí. Nesporně zajímavá je interpretace rozpačitého vztahu komunistické moci k Terezínu a k posláním, odkazu, který reprezentuje. Vychází ze skutečnosti, že to, co bylo označeno za posláním Památníku, se samo o sobě vzpírá všem apriorním ideologickým schématům. V případě interpretace židovských obětí v koncentračních táborech proto aplikace schématu třídních diferencí a třídního boje vyžadovala deformaci historických faktů, polopravdy či zjevné nepravdy. Autor zmíněného projevu při hodnocení expozice, připomínající židovské utrpení, říká: „Jsou to otřásající dokumenty fašistického vyvražďování národů. Chybí tam ovšem podstatná věc. Muzeum nemluví o třídních rozdílech. Nemluví o tom, že i esesáci a gestapáci rozeznávali mezi občany židovského původu třídy a třídní rozdíly a podle toho se řídili.“ Poněkud dále tyto myšlenky rozšiřuje: „S něčím podobným se setkáváme i v Bohušovickém krematoriu. Na stěně se černá hebrejský nápis. Průvodce vysvětluje ve zkratce, že tu je napsáno asi toto: Bůh dal, Bůh vzal. Představte si naše překvapení. Není se co divit, jestli sovětští důstojníci, uslyševši toto tvrzení, odcházejí se slovy – Značit, Gitler ně pri čom, což asi znamená tolik, co Hitler se tedy vůbec ničím neprovinil. Je jasné, že takovými vysvětlivkami nelze uchovávat návštěvníky k boji proti fašismu.“⁵⁾

Tento krátký úryvek naznačuje zjevnou obtížnost zakomponování právě této problematiky do systému komunistické propagandy. Využití Památníku jako „agitační zbraně“, jako „politické školy“, vyžadovalo zamlčení řady faktů a naopak „doplnění“ historie. Tento postup je charakteristický pro celé období 50. a první poloviny 60. let, ale také pro období normalizace, kdy se vrací díky i způsoby tuhého stalinistického období.

Charakteristickým rysem tohoto období je velice nízká úroveň péče o Památník. Zástupci zainteresovaných institucí se scházeli a rokovali o problémech v Terezíně. Usnášeli se na řadě akcí a rekonstrukcí, ty se však nerealizovaly důsledně, takže výsledkem byla v podstatě nehybnost. Památník fungoval stále jako pouhá výstava bez odborné a vědecké práce, která je vlastní skutečným muzeím. Jediné, co se „podařilo“, bylo zabránit vzniku jakékoli připomínky židovského ghetta v samotném městě. V zápisu z jednání komise pečující o Památník ze dne 15. 12. 1952, které se konalo v Malé pevnosti, vyplývá, že byl vznesen a odsouhlasen návrh na zřízení expozice připomínající židovské ghetto v Terezíně. K tomuto účelu byl vybrán objekt ve městě, dům č. 5. Zástupci KNV a ÚV SPB vznesli pochybnosti o smysluplnosti takové akce, vysokých finančních nárocích (přestože se zároveň vracely do rozpočtu KNV prostředky na odložené akce). Zástupce KNV Mužík upozornil, že rada KNV adaptaci domu v Terezíně zamítla, což vzali ostatní na vědomí a souhlasili s tím, že informace o ghettu se objeví pouze v muzeu Malé pevnosti.⁶⁾

Je jistě signifikantní, že porada se konala v atmosféře hysterie a vzednuté vlny antisemitismu spojené se Slánského procesem. Jednání nemohlo dopadnout jinak.

Celkově dokument potvrzuje, že nadřízené orgány nebyly příliš zainteresová-

ny na zlepšení práce Památníku, rozhodnutí jsou neodborná a zápis svědčí o hypotéze, že problémy Památníku zneužíval KNV a další krajské orgány pro získávání dodatečných finančních zdrojů, neboť na potřeby Památníku dostával prostředky ze státního rozpočtu a později je opět odčerpával na jiné účely. Problémy zůstávaly neřešeny a vedly ke snahám o nalezení řešení, které např. poslanec Vodička, který v komisi reprezentoval ÚV SPB, viděl v převedení Památníku do přímé správy centrálních orgánů. Dopisem z 28. 5. 1954 navrhoval převedení Památníku do kompetence ministerstva kultury.⁷⁾ Tato snaha zůstala neúspěšná a naopak zhruba o tři roky později dochází v rámci jedné z jednorázových reforem, respektive jednorázových pokusů o racionalizaci státní správy, k převedení Památníku do správy Místního národního výboru v Terezíně. Přítom zdůvodnění tohoto aktu bylo pouhým administrativním rozhodnutím, učiněným v centru bez ohledu na znalost konkrétních podmínek. Památník se tak dostal do péče orgánu, který nemá ani prostředky, ani faktické pravomoci (ty mělo pouze centrum – ministerstva a ÚV KSČ).⁸⁾

PAMÁTNÍK TEREZÍN V 60. LETECH

Rezultát této změny obsahuje zpráva o situaci v Památníku z července 1960. Konstatuje růst významu a návštěvnosti – celoroční počty návštěvníků dosahovaly tehdy až 150 000 osob. To je však jediná pozitivní informace. Hodnocení situace je velmi kritické a stav je označován za havarijní. Celý objekt byl ve velmi špatném technickém stavu, nízkou úroveň měla průvodcovská služba a odborné muzejní práce absentovaly vůbec. Kriticky se zpráva vyjadřovala k instalovaným výstavám, především k expozici v muzeu. Za hlavní chybu a zdroj problémů bylo označeno to, že Památník není řízen po odborné stránce jako muzejní instituce, tzn. prostřednictvím ministerstva kultury v rámci systému československých muzeí. Součástí toho pak byla absence odborné muzejní a vědecké báze, kterou disponují všechna muzea. I když neformuluje konkrétní závěry a doporučení, implicitně jsou obsažena v samotném textu. Jde o převedení Památníku do kompetence nejlépe ministerstva kultury a strukturální dobudování Památníku tak, aby mohl fungovat jako muzejní instituce. Materiál nemohl pochopitelně překročit svůj stín a ukázat na skutečně základní zdroj všech nedostatků, kterým byl politický systém produkující neefektivní státní správu. Jak totiž ukázal pozdější vývoj, ani ten nejlepší řídicí orgán, kterým pravděpodobně mohlo být ministerstvo kultury, ani zcela rozvinutá struktura vědecké a odborné práce, nemohly přinést potřebné výsledky, jestliže byly zakomponovány do společenského systému založeného na voluntarismu, apriorních propagandistických schématech a zvlášť totalitní moci.⁹⁾

Kritickým stavem Památníku se zabývala vláda, která prohlásila Malou pevnost se hřbitovem národní kulturní památkou.¹⁰⁾ Problémy však trvaly, jak dokládá Komplexní rozbor PNU v Terezíně ze dne 14. 3. 1963.¹¹⁾ Kritická situace

se stávala neudržitelnou, a tak byla především ze strany Památníku a KNV vyvíjena snaha o převedení do pravomoci orgánu státní správy s takovou finanční i organizační pravomocí, která by byla schopna řešit nahromaděné problémy. Objevila se rovněž myšlenka, reagující na zvyšující se návštěvnost zahraničních hostů, o přejmenování instituce takovým způsobem, který by odrážel skutečnost, že Terezínem prošli občané tří desítek států a je tedy místem mezinárodního významu. Ještě v roce 1963 byl zpracován návrh opatření, nezbytných pro zlepšení situace, přičemž hlavním argumentem bylo blížící se dvacáté výročí osvobození ČSR. Poprvé se počítalo se zřízením pracovních míst pro historika, muzeologa, výtvarníka a konzervátora. Začínalo se tedy prosazovat pojetí Památníku jako odborného muzejního pracoviště.¹²⁾

Hlavním problémem zůstávala podřízenost Památníku městskému národnímu výboru. Přestože věnoval ze všech orgánů, které tuto instituci do té doby řídily, největší pozornost a péči, pro skutečně kvalitní a odborné řízení neměl předpoklady. Zápis ze schůze komise pro Památník, která se na pozvání MNV sešla dne 7. 1. 1964, naznačuje, že možnost převedení Památníku nebyla městskými radními pochopena. V závěrech je na jedné straně uvedeno, že převod není nutný, na druhé straně se doporučuje, aby plán práce i finanční rozpočet Památníku byl přímo určován Severočeským KNV.¹³⁾

Neuspokojivé poměry nakonec vedly k převodu Památníku do kompetence Severočeského krajského národního výboru. Usnesením rady KNV ze dne 17. listopadu 1964 byl určen také nový název instituce – Památník Terežín. Počínaje 1. lednem 1965 až do konce roku 1990 působila tedy tato instituce jako kulturní zařízení krajského národního výboru. Tímto převodem byly dány podmínky pro postupné zlepšování stavu Památníku.¹⁴⁾ Ke slovu se konečně dostávala odbornost a vedení se začínalo zabývat otázkami dalšího rozvoje. Byly zpracovávány analýzy technického stavu Malé pevnosti i rozbory funkční struktury organizace. Tento pozitivní vývoj měl pochopitelně své meze. Spočívaly v tom, že činnost této organizace byla stále součástí ideologického systému, což v podmínkách tehdejšího Československa představovalo omezení značné. Stále platily závazné ideologické pohledy a hodnocení minulosti, řada historických skutečností zůstávala tabu a hodnocení dalších bylo předem dáno jako závazné. Pozitivní posuny v Památníku byly možné pouze v rozsahu liberalizace komunistické strany a následně i celé společnosti.

Příznivý trend, zaměřený na budování kvalitní muzejní organizace, která by byla s to plnit všechny funkce a pracovní úkoly, se v roce 1967 projevil konkrétní formulací dalších postupných kroků.¹⁵⁾ Především byla ujasněna otázka vytvoření historického oddělení, které by se zabývalo zkoumáním problematiky terezínského ghetta, policejní věznice v Malé pevnosti, dějinami starého Terežína (do roku 1939) i historií podzemní továrny Richard. Bylo také poukázáno na nutnost zřízení dalších odborných oddělení a pracovišť: knihovny, archívu, fotoarchívu a osvětového oddělení, které by se zabývalo výchovným působením na veřejnost, organizovalo výstavní činnost a zajišťovalo průvodcovské služby.

Positivní posuny byly spojeny také se změnami ve vedení. 1. 10. 1964 se stal novým ředitelem Miroslav Grisa, přijatý na základě konkursu. Nahradil tak Václava Nováka, dosavadního správce Památníku. Působení M. Grisy bylo poměrně krátké, nicméně v období jeho působení se začínají prosazovat pozitivní řešení celkové situace Památníku. Po jeho odvolání k 31. 12. 1966 po několik měsíců zastupoval ředitele V. Novák a v roce 1967 nastoupil nový ředitel, Miroslav Pávek. S jeho jménem je možno spojit rychle postupující přetváření Památníku v seriózní muzejní instituci.

Ve svém inauguračním projevu formuloval své představy o struktuře a vybavení tohoto pracoviště. Důležité bylo, že se v něm po dlouhé odmlce znovu zdůrazňovala potřeba vybudování Muzea ghetta ve městě Terezín. Těžiště činnosti spatřoval ve vědecké práci a prezentaci jejích výsledků. Velice podnětný a tehdy novátorský byl požadavek využívání sociologie a sociologických přístupů ke zkoumání terezínské problematiky. Podobně inspirativní byla i jím navrhovaná náplň práce osvětového oddělení. Je možné konstatovat, že některé z tehdejších myšlenek budou moci být realizovány až v současnosti, tzn. s více než 24letým zpožděním.

Ze současného hlediska je mimořádně důležitá i kvalita a komplexnost tehdejších informací o technickém stavu jednotlivých objektů nejen v Památníku, ale v celém Terezíně. Konfrontace tehdy formulovaných úkolů se současnými technickými problémy města i Malé pevnosti mohou vyústit pouze v konstatování, že jak údržba města, tak objektů Památníku, byla hrubě a neomluvitelně zanedbávána. V době, kdy se v Terezíně a především v Památníku vydávaly značné prostředky na slavnostní akce, technické problémy zcela zásadního významu zůstávaly neřešeny.

Úsilí o nápravu vyvrcholilo v roce 1968, kdy se problematikou Památníku zabývala vláda ČSSR. Podkladový materiál zpracovalo ministerstvo kultury a informací a k projednání ho předložil ministr Miroslav Galuška dne 10. 10. 1968. V tomto materiálu mimo jiné čteme: „V uplynulých letech nebyl správou Památníku a orgány jej přímo řídicími správně řešen vztah mezi protizhodovským rasovým terorem nacistů a jejich represáliemi vůči představitelům organizovaného protifašistického odboje. Tím se stalo, že jednotlivé jevy nebyly správně hodnoceny ve vztahu k celkovému protifašistickému boji a nebyly vykládány v souladu s objektivním posouzením historických událostí. Celkový vliv Památníku na veřejné mínění byl pak snižován tím, že řady významných možností k politickovýchovnému působení (např. úprava hrobů, bývalé terezínské ghetto, místa poprav, židovský hřbitov, pietní místo u Ohře atd.) nebylo využíváno, ani nebyly soustavně vytvářeny předpoklady k jejich výchovnému působení dle zásad socialistické kulturní politiky.“¹⁶⁾

Součástí tohoto materiálu byla příloha nazvaná Hlavní tematické zaměření rozvoje a činnosti Památníku Terezín do roku 1970. Tento materiál obsahuje výčet operativních i dlouhodobých opatření, která by měla řešit problémy jednotlivých oblastí činnosti. Jednalo se o vybudování Muzea ghetta v Terezíně, dobu-

dování archívu a další rozvoj Památníku jako instituce „celostátního významu, soustředující doklady a dokumenty o životě, boji i utrpení vězňů v Malé tereziánské pevnosti, tereziánském ghettu, na dole Richard a v dalších koncentračních táborech, existujících na našem území v letech 1939 – 1945“.¹⁷⁾

Předložený materiál byl schválen na zasedání vlády dne 5. prosince 1968.¹⁸⁾ Představoval dosavadní vrchol úsilí o nápravu poměrů v Památníku Tereziánské. Nesporným kladem tohoto období bylo zahájení přípravných prací na architektonickém ztvárnění pietních míst Památníku Tereziánské – Národního hřbitova, židovského hřbitova, místa na břehu řeky Ohře, kde byl naházen popel tereziánských obětí do řeky, krematoria, dolu Richard a jeho okolí. Mezi pozitivní posuny patřilo i uvolnění vůči světu. Tento vývoj však byl na dlouho přerušen nástupem normalizace. Prvním krokem obnovené totalitní moci ve vztahu k Památníku Tereziánské bylo odvolání ředitele M. Pávka na konci roku 1969. Novým, respektive staronovým ředitelem, byl v květnu 1970 jmenován Václav Novák. Nalezení vhodných osob do dalších vedoucích funkcí bylo již složitější, neboť ještě v zápisu z inspekce konané v březnu 1973 je uvedeno, že funkce vedoucího historického oddělení a současně zástupce ředitele pro výzkumnou a sbírkovou činnost není obsazena.

Zpočátku ještě nové vedení realizovalo rozvojový program, který byl založen ředitelem Pávkem. Na podzim roku 1972 byl slavnostně otevřen židovský hřbitov a krematorium, které bylo rekonstruováno a stavebně zajištěno. V roce 1973 bylo předáno pietně upravené místo u Ohře a parkoviště u Malé pevnosti.²⁰⁾ Postupně byly dokončovány a předávány do užívání i další akce.

Nové vedení však záhy po svém nástupu začalo realizovat dílčí změny původní koncepce, postupně měnit strukturu činnosti celé instituce. Byla obnovena ideologická školení, jejichž praktický účinek odpovídal stupni jejich nesmyslnosti. Mezi činnostmi sledovanými a pravidelně hodnocenými se objevovaly takové položky jako pomoc a spolupráce s vojáky sovětské armády dislokovanými na území kraje, rozvíjení revolučních tradic kraje, zejména při výchově mladé generace atd. Důsledně a pravidelně byla kontrolována kádrová situace v Památníku. Podle zápisu o inspekci měl ke dni 22. 3. 1973 50 kmenových zaměstnanců, z toho 9 členů KSČ, jednoho vyloučeného a jednoho vyškrtnutého z KSČ.²¹⁾

Tehdejší oficiální pojetí posílání Památníku dokumentuje text článku M. Perglera, vedoucího odboru kultury SKNV, pro Hlas revoluce: „Je to jen další důkaz o přístupu pravicových oportunistů, kteří se v minulosti zabývali vším možným, na základní problematiku existence národa, na jeho boj a pokrokové tradice však čas neměli. Památník tímto úkolem plnil hlavní závěr říjnového pléna ÚV KSČ k ideologii: Při soustavném boji s ideologií pravicového oportunismu formovat profil nového socialistického člověka. Při realizaci druhé části této úlohy pamatujeme hlavně na mladého občana, na dorůstající pokolení. Jemu hlavně musí sloužit Památník jako výstraha, aby se nacismus a vůbec éra vykořisťovatelů nikdy do naší vlasti nevrátili.“²²⁾

Najdeme zde rovněž zmínku o projektu zřízení Muzea ghetta v Tereziánské. Není

odmítnut, to ostatně nebyl otevřeně nikdy, pouze se mění jeho podoba: „Čeká jej (Památník Terezín – pozn. autora) ještě mnoho vážných úkolů. Jedním z největších je vybudování Muzea ghetta, jehož potřeba v období rostoucího sionismu, který ohrožuje svou agresí světový mír, je zvláště naléhavá. Přitom jinde na světě je tolik důkazů, že právě imperialismus udržuje rasismus, a že to byl socialistický řád, který se mu postavil do cesty, že to byla sovětská armáda, která osvobodila Osvětim i Terezín, stejně jako další místa likvidace Židů. Byli to vojáci s rudou hvězdou na čepici, kteří zlikvidovali potupné znamení žluté šesticípé židovské hvězdy přišití nacisty Židům určeným k likvidaci v plynu. Věrní odkazu této nezvratné skutečnosti jsme ochotni spolupracovat při budování Muzea ghetta i s českou židovskou obcí a s židovským komitétem ve Vídni.

V tomto duchu připravujeme i zřízení muzea koncentráků, které fašismus zřídil po celém světě. Nezapomeneme ani na koncentráky ve Vietnamu a v Izraeli.²³⁾

Namísto uctění památky utrpení obětí terezínského ghetta, zahynuvších přímo v Terezíně nebo v táborech smrti na východě, se tedy projektované muzeum mělo stát nástrojem ideologické mystifikace veřejnosti, deformování dějin a produkce propagandistických polopravd a lží. Ani to však nestačilo. Jak ukazuje Kontrolní zpráva o plnění harmonogramu k vládnímu usnesení č. 446/68 o Památníku Terezín, nepřijatelná byla samotná připomínka židovského utrpení v tomto městě. Přiznat tento vpravdě antisemitský postoj otevřeně však bylo neúnosné. Proto bylo postupováno oklikou. V uvolněné budově staré terezínské školy (v době ghetta objekt L 417) měla být zřízena mateřská školka. Ta sice v této budově nikdy nevznikla, ale umožnilo to vyvíjet nátlak na Památník, aby „židovská“ expozice byla umístěna v Malé pevnosti. Zcela striktně pak byla určena obsahová náplň plánované expozice: „Připravit expozici, která ukáže veřejnosti, jak se soudobý sionismus nepoučil z osudu Židů likvidovaných nacisty. Tuto expozici situovat stejně jako ostatní do jedné z volných cel v Malé pevnosti.“²⁴⁾ Tato formulace je již otevřeně cítit hrozbou a zřetelně definuje tehdejší způsob řízení Památníku Terezín. Snahy o potlačení pravdivého zobrazení židovského utrpení v ghettu byly ve své podstatě antisemitské. Jednostranné a zkreslené prezentování dějin věznice gestapa v Malé pevnosti rovněž plně zapadala do tohoto rámce.

K rituálu normalizační kariéry nezbytně patřilo vyjádření souhlasu se vstupem vojsk, kritika „pravicového revizionismu“ exponentů demokratizace v letech 1968 – 1969, stejně jako aktivní podíl na profesionální likvidaci demokratických sil. Také vedení Památníku se tímto způsobem angažovalo. Svědčí o tom materiál z listopadu 1973, který hodnotí období let 1968 – 1969, úlohu tehdejšího vedení i zdroje jeho údajných chyb.²⁵⁾

V materiálu se uvádí: „Ideové nedostatky se projeví především podceněním badatelské, osvětové i ediční práce, zaměřené k dějinám Malé pevnosti Terezín, kterou prošli příslušníci všech skupin našeho odboje. Nedostatky měla v té době muzejní expozice, kde byla podceňována úloha komunistů v odboji a osvoboditel-

ská role Rudé armády. V činnosti Památníku byla naopak věnována nadměrná pozornost bývalému ghettu Terezín.²⁶⁾

Tehdejší vedení Památníku se dostávalo do rozporuplné situace. Na jedné straně podpořilo protizidovskou politiku mocenských struktur, na druhé straně pokračovalo ve snaze získat budovu staré terezínské školy a zřídit tam Muzeum ghetta. Zápis komise pro kontrolu plnění vládního usnesení č. 446/68 dokládá, že tato komise, která měla ideu Muzea ghetta prosazovat a kontrolovat její realizaci, sama rozhodla o jejím přidělení krajské správě VB pro pohotovostní oddíl. S usnesením nesouhlasili pouze dva z přítomných, zástupce SPB a ředitel Památníku Novák.²⁷⁾

Vedení Památníku ani v dalších letech nepřestalo usilovat o získání budovy staré terezínské školy pro potřeby vybudování Muzea ghetta v Terezíně. Svědčí o tom například dopis ředitele Nováka jeho nadřízenému – tehdejšímu vedoucímu odboru kultury SKNV Šmerdovi – a odpověď na tento dopis.^{28) a 29)} Naproti tomu v materiálu, který nese označení Rozpracování závěrů krajské konference KSČ z r. 1976 a závěrů XV. sjezdu v podmínkách Památníku Terezín, o potřebě zřízení takového muzea není ani zmínka. Mezi úkoly, uvedenými v tomto materiálu zato figuruje úkol „Vybudování síně tradic v Památníku Terezín, v níž budou ukázány nesmírné oběti, které komunistická strana přinesla v boji proti nacismu“. O něco dále pak: „Za jeden ze základních úkolů považujeme hlubší dokumentaci skutečně bratrské, internacionální pomoci sovětské armády terezínským koncentračním táborem v r. 1945.“ Materiál vyzdvihl každoroční mírové manifestace, skládání vojenských přísah, pionýrských slibů a organizaci srazů mládeže. Mezi výstavami již vytvořenými figurovaly tituly Komunisté v Terezíně 1940 – 45, Chile bojující, Osвобоzení koncentračních táborů a Chatyň – běloruské Lidice. Hlavní připravovanou akcí byla výstava doc. Chocholeho Portréty významných funkcionářů KSČ a Předvoje.³⁰⁾

Při hodnocení těchto faktů je nezbytné vycházet ze skutečností, že reálným subjektem přijímajícím rozhodnutí není SKNV, ale krajské orgány KSČ. Vzhledem k tomu je nápadné, že úsilí vyvíjené vedením Památníku bylo směřováno po státní linii, zatímco v materiálu reprezentujícím stranické řízení, není o tomto problému ani zmínky. Vnucuje se tedy otázka, zda snaha o získání budovy pro Muzeum ghetta byla skutečná či pouze demonstrativní. Pravděpodobná se jeví i hypotéza o nebezpečnosti přílišného tlaku směřovaného ke stranickému aparátu pro tehdejší vedení.

Tečku za celou záležitostí udělalo ideologické oddělení KV KSČ, které rozhodlo o tom, že budova byla definitivně přidělena ministerstvu vnitra. Doporučilo, aby v tomto objektu byla zřízena „Sín tradic“ a odtud byl už jen krůček k Muzeu SNB.³¹⁾

Zrekapitulováno: V první etapě, kdy byla budova uvolněna a projevil o ni zájem Památník, byla v r. 1974 převedena do majetku krajské správy ministerstva vnitra. V té době nebylo jasné, k jakému účelu by měla být budova využita. Když úsilí o zřízení muzea pokračovalo, byl nalezen způsob využití, který byl

absurdní, ale definitivně znemožnil realizaci původního záměru. Podle mého názoru je možné pokládat za prokázané, že skutečnou příčinou byla snaha zabránit vzniku Muzea ghetta ve městě. Subjektem, který vzniku Muzea ghetta bránil, byl krajský výbor KSČ, který jednal prostřednictvím SKNV a jeho funkcionářů.

Dokumenty z tohoto období ukazují ještě na jeden, velice podstatný a charakteristický rys. Vedení ani nadřízené orgány již nepracovaly s analýzami technického stavu budov i celé pevnosti, jednotlivých obsahových i technických problémů. Jediným vodítkem řídicí práce i následných kontrol se stalo „normalizované“ vládní usnesení. To také umožnilo voluntaristicky se koncentrovat na některé viditelné problémy – rekonstrukce budovy, zasedací síně, monumenty apod. Naopak vůbec žádná pozornost nebyla věnována havarijní situaci proplachového systému Malé pevnosti nebo kriticky zanedbaným pevnostním valům, neřešeny zůstaly i další důležité technické i obsahové problémy.³²⁾

Vybudování Muzea SNB v budově staré terezínské školy prakticky znamenalo konec pokusů o prosazení připomínky židovské historie v místech bývalého ghetta. V zápisu z jednání komise k plnění vládního usnesení ze dne 19. 12. 1979 je sice ještě zmínka o tom, že ředitel Novák prezentoval Muzeum ghetta jako neplněný úkol a žádal o informaci, zda bude k tomuto účelu přidělen Památníku náhradní objekt — uvolněná mateřská škola. Zástupce města přislíbil ověřit, zda dosavadní závazek přidělit tuto budovu stále ještě platí. Tato záležitost však nebyla nikdy realizována, takže i v tomto případě vše skončilo jako dříve – mlčením.³³⁾ Prakticky tak Památník Terezín už pouhou jednostranností své lokalizace plnil tu mystifikační roli, kterou mu komunisté přisoudili.³⁴⁾

Kromě toho reálně fungoval jako ideologická instituce, čemuž odpovídal trvale silný tlak nadřízených orgánů na plnění dezinformačních a propagandistických úkolů. Přestože lze předpokládat, že zpracovávané a předkládané „zprávy o úspěších v ofenzivě proti západní propagandě“ se řídily principem, že takováto informace by měla obsahovat to, co „nahore“ chtějí slyšet, prostudované dokumenty svědčí o značné ideologizaci všech činností Památníku.³⁵⁾ Průvodcovský výklad, ztvárnění stálých i příležitostných (krátkodobých) výstav, orientace výzkumné práce – to vše bylo deformováno a zasaženo dogmatem „jediné pravdy“, které je nezbytné vše podřídit a přizpůsobit.

Období 80. let, třebaže bylo obdobím všeobecné devastace, bylo pro Památník Terezín obdobím stabilizace systému muzejní práce, které ve srovnání s obdobím padesátých a první poloviny šedesátých let představovalo nesporný pokrok. Je zjevné, že tento trend byl posílen tím, že Památník byl řízen odborem kultury KNV.³⁶⁾ Především však tento pozitivní posun byl výslednicí již zmíněných změn zahájených v období uvolnění ve druhé polovině 60. let. Byly doplněny umělecké sbírky, které nyní obsahují četná hodnotná umělecká díla vzniklá v ghettu, ale i řada cenných prací s protifašistickou a protiválečnou problematikou. Výrazně pokročilo také odborné zpracovávání archivních dokumentů, byl vybudován fotoarchív a soustavně prováděn sběr vzpomínek. Každá z těchto oblastí byla sice nějakým způsobem postižena nenormálností tehdejších podmí-

nek, avšak přesto, pokud jde o způsob práce, je možné konstatovat růst profesionality. Ale nejen to. I v této instituci a v této době (1980) se podařilo uskutečnit výtvarný čin – výstavu, která se stává předmětem značného rozladění politických a policejních mocipánů.

Jednalo se o výtvarné sympozium J. Sozanského, I. Bukovského a dalších umělců, kteří se svým postojem proti totalitnímu režimu stali nepohodlnými a patřili k zakázaným autorům. Díky podpoře, kterou našli u pracovníků Památníku Terezín, se tato akce uskutečnila. Následovala negativní reakce mocenských struktur. J. Sozanský o tom píše: „Nenávistnou reakcí bývalého systému jsme sice předpokládali, ale ne v takovém rozsahu a v takové intenzitě. Ještě do roku 1985 byli pracovníci kulturních zařízení instruováni stranickými funkcionáři o naší aktivitě v Terezíně, která byla prezentována jako příklad diverzní činnosti, které je třeba zabránit hned v zárodku.“³⁷) Jestliže J. Sozanský konstatoval, že zkušenost získaná touto prací byla pro řadu umělců impulsem pro to, aby se stejným tématem zabývali celé následující období, pro Památník Terezín byla tato akce pozitivním aktem, na který bylo možno navázat až po listopadu 1989.

ZÁVĚR

Historie Památníku Terezín poskytuje tři základní obecnější poznatky. První z nich dokumentuje neschopnost systému centrálně řízené společnosti řešit racionálně praktické problémy, které život nastoluje. Charakteristické v tomto směru je téměř dvacetileté úsilí nalézt pro tuto instituci odpovídající zařazení v systému státní správy, přestože již poměrně záhy po jejím vzniku bylo zřejmé, že jedinou adekvátní úroveň je ministerstvo kultury, jako vrcholný orgán státní správy v oblasti kultury. Zřejmý je základní problém, daný systémově – nekompetentností rozhodování o Památníku. To platí na všech úrovních. Nekompetentností vedení instituce (různé v různých obdobích) přes nekompetenci řídicích orgánů (až do r. 1965 – převedení pod KNV), až po úroveň ministerských úředníků, funkcionářů SPB a dalších, kteří se pravidelně a bezvýsledně zabývali Památníkem Terezín.

Druhým je antisemitská politika státních, ale především stranických orgánů v minulosti. Jako všude jinde, i v Terezíně bylo třeba reálnou historii přizpůsobit povoleným primitivním schémátům. Do těchto schémat se nehodilo židovské ghetto, neboť utrpení Židů „překrývalo odbojovou aktivitu komunistů“. Proto bylo třeba poopravit optiku poukazem na pasivitu obětí, nebo postupným potlačováním informací o samotné existenci ghetta jako koncentračního tábora pro Židy z území protektorátu i odjinud, apod. Deformace tohoto druhu byly kombinovány s propagandistickým zneužíváním některých dokumentů či artefaktů. Příkladem může být film „O botičkách, copánku a dudlku“, který byl původně promítán v kině Malé pevnosti a nyní je uložen ve fotoarchivu Památníku. Tento film kombinuje zneužití kreseb dětí z židovského ghetta s dokumenty o komu-

nistickém odboji a vytvářel tak lživou informaci, prezentující dětské kresby v rámci fiktivního odbojového, pochopitelně komunistického hnutí.

Za třetí – rozporuplná situace však také umožňovala dělat řadu věcí jen „jako“ a přitom pokračovat ve smysluplné práci. To například umožnilo, aby na takovémto pracovišti byla uspořádána akce, jakou bylo soukromé sympozium v roce 1980. Systém, který ze lži vytvořil vlastní princip, byl zranitelný právě tím, že nic než lež nemůže od svých občanů očekávat. V tom je také „memento“ pro rozvoj Památníku v budoucnosti. Hledání pravdivé historie a její pravdivá prezentace jsou tím, o co chceme usilovat, čím chceme odstranit negativní pozůstatky minulosti.

Poznámky

- ¹⁾ Zápis o meziministerské poradě konané 28. května 1947 na ministerstvu vnitra ve věci Památníku národního utrpení na Malé pevnosti terezínské, i.č. 24, K1/PA
- ²⁾ Pracovní postup při úpravě Malé pevnosti terezínské na Muzeum útisku českého a slovenského národa v letech 1939 – 1945, i.č. 47, K2/PA, PNU Museum, str. 48 – 63
- ³⁾ Protokol sepsaný 26. září 1949 v Malé pevnosti v Terezíně, i.č. 26, K1/PA
- ⁴⁾ Terezín včera a dnes, i.č. 38, K1/PA, PNU 1964
- ⁵⁾ Terezín včera a dnes, i.č. 38, K1/PA, PNU 1964
- ⁶⁾ Zápis o schůzi komise pečující o Terezín, konané dne 15. 12. 1952 v Malé pevnosti v Terezíně, i.č. 61, K3/PA
- ⁷⁾ Dopis ministerstva kultury, i.č. 25, K1/PA
- ⁸⁾ Přípis KNV v Ústí n. L. ze dne 20. 12. 1957, i.č. 28, K1/PA
- ⁹⁾ Zpráva o současné situaci Památníku národního utrpení v Terezíně ke dni 1. července 1960, i.č. 37, K1/PA
- ¹⁰⁾ Usnesení vlády ČSSR ze dne 30. 3. 1962 č. 251 o prohlášení národních kulturních památek, i.č. 33, K1/PA
- ¹¹⁾ Komplexní rozbor PNU v Terezíně (za rok 1962, ze dne 14. 3. 1963), i.č. 84, K6/PA
- ¹²⁾ Památník národního utrpení v Terezíně – stručný rozbor současného stavu a návrh na opatření, i.č. 38, K1/PA, PNU 1964
- ¹³⁾ Zápis ze schůze komise, která se sešla dne 7. ledna 1964 na Městském národním výboru v Terezíně za účelem vyřešení problému dalšího řízení Památníku národního utrpení – Malé pevnosti v Terezíně, K6/1–64
- ¹⁴⁾ Usnesení č. 79/64. Návrh na změnu řízení Památníku národního utrpení v Terezíně, i.č. 34, K1/PA
- ¹⁵⁾ Projev M. Pávka při převzetí funkce (Ideová koncepce Památníku), i.č. 39, K1/PA
- ¹⁶⁾ Návrh na řešení stavu a činnosti Památníku Terezín (pro schůzi vlády), i.č. 35, K1/PA
- ¹⁷⁾ Návrh na řešení stavu a činnosti Památníku Terezín (pro schůzi vlády), i.č. 35, K1/PA
- ¹⁸⁾ Usnesení vlády ČSSR ze dne 5. prosince 1968, č. 446 k návrhu na řešení stavu a činnosti Památníku Terezín, APT, i.č. 35, K1/PA
- ¹⁹⁾ Zápis z gremiální porady, konané v kanceláři ředitele dne 15. 2. 1972, K 14/PA/85, i.č. 85
- ²⁰⁾ Pracovníci pro rok 1974, i.č. 85, K14/PA
- ²¹⁾ Zápis o inspekci provedené dne 22. a 23. 3. 1973 pracovníkem odboru kultury SĚKNV Antonínem Fíalou v Památníku Terezín, i.č. 85, K 14/PA
- ²²⁾ Rukopis příspěvku M. Perglera do Hlasu revoluce; dopis M. Perglera V. Novákovi z 1. 4. 1973, dopis V. Nováka redakci Hlasu revoluce ze dne 11. 4. 1973, i.č. 85, K 14/PA
- ²³⁾ Rukopisy dopisů M. Perglera a V. Nováka redakci Hlasu revoluce ze dne 11. 4. 1973, i.č. 85, K 14/PA

- ²⁴⁾ Kontrolní zpráva o plnění harmonogramu k vládnímu usnesení č. 446/68 o Památníku Terezín, 30. 10. 1973, i.č. 50, K 24/PA
- ²⁵⁾ Zpráva o plnění opatření kádrové práce, i.č. 85, K 14/PA
- ²⁶⁾ Zpráva o plnění opatření kádrové práce, i.č. 85, K 14/PA
- ²⁷⁾ Zápis ze zasedání komise pro kontrolu plnění vládního usnesení ze dne 13. 12. 1974, i.č. 249, APT/KI/PA
- ²⁸⁾ Dopis V. Nováka odboru kultury SČKNV s. Šmerdovi ze dne 22. 11. 1976, K 16/PA, 85/2, 1876
- ²⁹⁾ Dopis V. Šmerdy, vedoucího odboru kultury SČKNV, řediteli Památníku V. Novákoví ze dne 24. 11. 1976, K 16/PA, 85/2, 1976
- ³⁰⁾ Rozpracování závěrů krajské konference KSČ z r. 1976 a závěrů XV. sjezdu v podmínkách Památníku Terezín, K 16/PA, 85/2, 1976
- ³¹⁾ Vyjádření odboru kultury k žádosti o zřízení „Síně tradic“ pro účely krajské správy ministerstva vnitra, i.č. 85, K 16/PA, 6. 1. 1977
- ³²⁾ Zápis z jednání komise k plnění vládního usnesení č. 446/68 konané dne 19. 12. 1979 v kanceláři ředitele Památníku Terezín
- ³³⁾ Zápis z jednání komise k plnění vládního usnesení č. 446/68 konané dne 19. 12. 1979 v kanceláři ředitele Památníku Terezín
- ³⁴⁾ Dialog č. 4, 1991, vydavatel město Most, prosinec 1991
- ³⁵⁾ Plnění opatření rady SČKNV v boji proti západní propagandě a antikomunismu, i.č. 85, K 7/PA
- ³⁶⁾ Plán hlavních úkolů Památníku Terezín na rok 1980, i.č. 85, K 17/PA
- ³⁷⁾ Důvody k oživení problému soukromého symposia Terezín, Malá pevnost 1980, strojopis, ředitelství PT, 1991

FROM THE HISTORY OF THE TEREZÍN MEMORIAL

Jan Munk
Resume

The paper is based on excerpts from documents of the archives of the Terezín Memorial. The main aim of the study is to provide evidence of the intentional distortion of the history of Terezín as well as of the methods of this falsification. The consequences of the integration of this institution into the system of the communist ideology clearly emerge. The anti-Semitic nature of the political system as well as the anti-Semitic leanings of the communist dignitaries are shown. Documents show the schizophrenic aspect of this kind of anti-Semitism which perceives itself as something unacceptable and so verbally dissociates itself from anti-Semitism to act in reality in an unequivocally anti-Semitic fashion.

Real history however is more complicated than theoretic constructions. In a period of a definitely negative development in society, processes happen that are very positive. In the case of the Terezín Memorial this concerns the seventies and eighties when, even in the course of normalization which meant in particular the integration of the Memorial into the ideological and propagandistic system of communist power, the gradual turn towards a professional system of work of the Memorial took place. Against external pressure, e. g. the Artistic symposium took place, which called for great indignation of the then rulers and was, in an unscrupulous way, dispersed by the police.

AUS DER GESCHICHTE DER GEDENKSTÄTTE TEREZÍN

Jan Munk
Resümee

Die Arbeit beruht auf Exzerpten der Dokumente des Archivs der Gedenkstätte Terezín. Hauptziel der Studie ist, sowohl den Umfang der absichtlichen Entstellung der Theresienstädter Geschichte, als auch die Art der Durchführung dieser Mystifikation zu dokumentieren. Klar werden die Folgen der Integrierung dieser Institution in das System der kommunistischen Ideologie gezeigt. Es zeigt sich der antisemitische Charakter des politischen Systems sowie der antisemitische Charakter der kommunistischen Funktionäre. Dokumentiert werden auch schizophrene Aspekte dieses Antisemitismus, der sich selbst als etwas Inakzeptables wahrnimmt und sich darum verbal vom Antisemitismus distanziert, das reale Handeln aber ist eindeutig antisemitisch.

Die reale Geschichte ist jedoch komplizierter als eine theoretische Konstruktion. In der Zeit der eindeutig negativen gesellschaftlichen Entwicklung verlaufen Prozesse, die sehr positiv sind. Im Falle der Gedenkstätte Terezín betrifft dies die siebziger und achtziger Jahre, wo auch im Prozeß der Normalisierung, der vor allem in der Eingliederung der Institution in das ideologische und propagandistische System der kommunistischen Macht in Erscheinung tritt, eine schrittweise Professionalisierung der Tätigkeiten der Gedenkstätte verläuft. Trotz des Druckes vom außen wurde hier z. B. das Symposium der bildenden Kunst veranstaltet, das großen Unmut bei den damaligen Machthaber erweckte und auf eine rücksichtslose Art von der Polizei aufgelöst wurde.

ČEŠTÍ PARAŠUTISTÉ ZE ZÁPADU VĚZNĚNÍ V TEREZÍNĚ

Zdeněk Jelínek

Není příliš známou skutečností, že v terezínské Malé pevnosti, jmenovitě na samotkách na I. dvoře, bylo za druhé světové války vězněno několik československých parašutistů vyslaných se speciálními úkoly z britských nebo italských základen na území protektorátu. Na Malou pevnost byli posíláni ze dvou důvodů. Buď rozhodně odmítli spolupracovat s pražskou řídicí úřadovnou gestapa (např. František Pospíšil), nebo po počáteční, třeba jen předstírané spolupráci, nechťeli už s gestapem nadále mít nic společného, snažili se od něho odpoutat či se postavili přímo proti němu (Bohuslav Grabovský, Stanislav Srazil, Oldřich Janko a nakonec i Vítězslav Lepařík a Adolf Horák). Jedno však měli všichni společné: nikdo z nich věznění na Malé pevnosti nepřežil, všichni byli během let 1944 – 1945 popraveni. Až na výjimky (Vítězslav Lepařík) neznáme přesně jejich osudy během pobytu v Terezíně a většinou ani přesné datum popravy. Bylo to jistě jen živoření a čekání na smrt, která pro některé z nich mohla být symbolickým vykoupením za to, že se nechali zlákat dočasnými výhodami nebo donutit ke službě pro německé bezpečnostní orgány, jmenovitě gestapo. Pro jiné, zvláště pro Františka Pospíšila, to bylo vyvrcholení nešťastných náhod a shod okolností, které ho provázely hlavně několik dní po vysazení na území protektorátu.

Osudy všech výše zmíněných parašutistů jsou neobyčejně spletité a dramatické. Ukazují na všechny obtíže spojené s plněním daných úkolů, charakterové přednosti i vady jednotlivců i na lstivost, záludnost a vysokou profesionalitu německých bezpečnostních orgánů, ale také na statečnost a obětavost nejen parašutistů samých, nýbrž i jejich spolupracovníků.

V následujícím seriálu se blíže seznámíme s osudy šesti československých parašutistů – Františka Pospíšila z desantu BIVOUAC, Bohuslava Grabovského z INTRANSITIVE, Stanislava Srazila z ANTIMONY, Adolfa Horáka a Oldřicha Janka ze skupiny SULPHUR a Vítězslava Lepaříka, velitele desantu GLUCINIUM.

František Pospíšil

Rtn. František Pospíšil se narodil jako nemanželský syn Marie Pospíšilové 23. listopadu 1919 v Rešicích u Moravského Krumlova. Po devíti letech se i s matkou přestěhoval do Miroslavi, kde se Marie Pospíšilová provdala za příslušníka finanční stráže Hirsche.

František Pospíšil vychodil pět tříd obecné a čtyři třídy měšťanské školy, a pak se přihlásil do učení v Bařových závodech ve Zlíně, kde absolvoval ještě dvě třídy školy odborné. Tři roky pracoval v gumárně, ale potom odtud musel ze zdravotních důvodů odejít. Od 1. října 1937 do 31. března 1939 vykonával vojenskou prezenční službu, a to u ppl. 24 ve Znojmě, kde dosáhl hodnosti desátníka.¹⁾

Ještě než Pospíšil ukončil „vojnu“, přišla německá okupace. Protože Miroslav už od podzimu 1938 patřila do Němci odtrženého území, vrátil se Pospíšil do Rešic, kde bydlel u svého strýce Josefa. V Rešicích také žil Pospíšilův bratranec Adolf Opálka.

František Pospíšil se s německou okupací nesmířil, a proto – po předchozí dohodě – už 26. června 1939 přešel společně s Adolfem Opálkou a Robertem Kocandou protektorátní hranice. Všichni tři se bez obtíží dostali do Krakova a odtud do známého tábora v Malých Bronowicích. Protože zatím neexistovalo samostatné československé vojsko, nezbývalo nic jiného, než podepsat závazek a vstoupit do francouzské Cizinecké legie. Se svým bratrance Opálkou sloužil Pospíšil v Sidi bel Abbés.²⁾

Po vypuknutí války byly všechny tyto závazky automaticky zrušeny a českoslovenští chlapci mohli vstoupit do vlastní zahraniční armády, která se formovala v jižní Francii. František Pospíšil byl už 7. října 1939 prezentován v čs. vojenském táboře v Agde a zde zařazen k 3. rotě 1. pěšího pluku. K 1. lednu 1940 byl povýšen do hodnosti četaře. Prodláhal celé francouzské tažení a po porážce Francie byl lodí Rod el Farag evakuován do Velké Británie. Za svou statečnost v bojích v severní Francii byl k 28. říjnu 1940 vyznamenán Čs. válečným křížem 1939.

Ve Velké Británii byl František Pospíšil v hodnosti rotného vtělen k 1. rotě I. praporu a po pobytu v Cholmondeley byl poslán do Moreton Paddox. Zde byl vytipován a také se potom dobrovolně přihlásil k nasazení ke splnění speciálních úkolů v německém týlu, konkrétně na území protektorátu. Ve dnech 15. srpna až 13. září 1941 prošel základním kursem v severním Skotsku, od 14. do 20. září parakursem na STS 51³⁾ (letiště Ringway u Manchesteru), od 14. října do 7. listopadu absolvoval kurs průmyslové špionáže na STS 17 v Lutonu. Nakonec byl jako vycvičený parašutista poslán 8. listopadu 1941 do doškolenacích kursů na STS 2 (zámeček Bellasis u Dorkingu), kde měl čekat na zařazení do desantu a následné vysazení.

Rtn. František Pospíšil byl pro své nadprůměrné schopnosti – byl to energický, temperamentní, iniciativní a naprosto spolehlivý voják – jmenován velitelem

desantu BIVOUAC. Dalšími členy desantu byli bývalý obchodní příručí rtn. Jindřich Čoupek (narozen 2. února 1918 v Brně-Komíně) a student medicíny des. asp. Libor Zapletal (narozen 14. ledna 1920 ve Velkých Bílovicích, okr. Hodonín).

Úkolem desantu BIVOUAC bylo provádět diverze a destrukce na jižní a východní Moravě, především poškodit nebo zničit brněnskou teplárnu na Špitálkách, a potom provádět destrukce na železniční trati Přerov – Moravská Ostrava. Do přiděleného operačního prostoru také zněly některé záchytné adresy, a to: Karel Smělík, vlakvedoucí v Přerově, kovář František Kovář v Březolupech u Zlína a Ludvík Dvořák, zaměstnanec ředitelství železnic v Brně.⁴⁾

Spolu s BIVOUACEM měl být vysazen i desant BIOSCOP, rovněž tříčlenný – velitel rtn. Bohuslav Kouba, členové čet. Jan Hrubý a čet. asp. Josef Bublík. BIOSCOP měl i obdobné úkoly: provádět destrukce a sabotáže ve vsetínské Zbrojovce a na tratích Hranice na Moravě – Horní Lideč – Púchov a ve Vlárském průmysku.

Protože II. odbor londýnského MNO nemohl předpokládat, že k provádění úkolů obou desantů obstará domácí odboj nutný destrukční materiál (trhaviny), byla každá skupina vybavena objemným kontejnerem se vším potřebným. Parašutisté byli samozřejmě pro svůj úkol dobře vyzbrojeni a vystrojeni. Dostali i falešné občanské průkazy, které však nebyly – zejména jména – zvoleny dobře. Libor Zapletal měl průkaz na jméno Petr Zeman, Jindřich Čoupek byl teď Jindřichem Staňkem (přičemž Staněk se jmenoval jeho nevlastní bratr), František Pospíšil dostal dokonce falešný průkaz na své vlastní jméno, kde byly zfalšovány jen ostatní údaje.⁵⁾

K prvnímu pokusu o vysazení obou desantů mělo dojít v noci z 25. na 26. dubna 1942. Letadlo startovalo ve 20.55 z letiště Tempsdorf, parašutisty jako dispečer doprovázel kpt. Jaroslav Šustr. Hodinu a půl po půlnoci dosáhlo letadlo stanoveného cíle – prostoru v blízkosti Holešova – ale pro nepříznivé počasí se muselo vrátit zpět do Anglie.⁶⁾

K druhému pokusu o vysazení došlo v noci z 27. na 28. dubna. Pro krátkost noci v posledním dubnovém týdnu byl však prostor vysazení změněn na křivozáklátské lesy v blízkosti hájenky Vlčina. Tato změna vyhovovala i dalšímu parašutistovi – svob. Oldřichu Dvořákovi – který v rámci operace STEEL letěl nyní s desanty BIOSCOP a BIVOUAC; jeho záchytné adresy zněly do Čech. Svob. Dvořák vezl s sebou náhradní vysílačku pro již dříve vysazený desant SILVER A, která měla pomoci přetřížené vysílačce LIBUŠI, a sám, jako vynikající radiotelegrafista, mohl buď pomoci při obsluze nové stanice, nebo jako radista u některé vysílačky domácího odboje.⁷⁾

„České adresy“ však dostaly i druhé dva desanty. Pro BIVOUAC zněly na Karla Výborného, profesora obchodní školy, a Josefa Svobodu, výrobce sodevek, oba bytem ve Slaném.⁸⁾

Všech sedm parašutistů, které mělo nad území protektorátu dopravit a tam vysadit letadlo s českou posádkou v čele s piloty Anderlem a Knaiflem, bylo v po-

řádku i s materiálem vysazeno kolem půl druhé v noci 28. března 1942 v blízkosti dvora Požáry nedaleko hradu Křivoklátu, v katastru obce Městečko. Na místě dopadu zakopal svob. Oldřich Dvořák na blízkém poli kufřík se svou vysílačkou a také oba desanty ukryly a zamaskovaly své kontejnery s destrukčním materiálem. Potom se parašutisté vydali na cestu za splněním svých úkolů.

Shodou nešťastných okolností vyoral 30. dubna 1942 dopoledne kočí Emanuel Kadlec ze dvora Požáry celtový pytel, v němž byl ukryt kufr s vysílačkou. Nájemce požárského dvora Oldřich Linda se snažil nález bagatelizovat, ale nakonec musil na nátlak několika zaměstnanců vše hlásit na četnické stanici na Křivoklátě, která o nález informovala venkovní služebnu gestapa na Kladně. Už odpoledne téhož dne bylo místo nálezů, a tím i seskoků, střeženo českými četníky.⁹⁾

Ještě 30. dubna večer – proti předem dohodnutému postupu – se pokusil parašutista Arnošt Mikš z desantu ZINC za pomoci svého ubytovatele Josefa Kusého z Bělče na Berounsku podle plánu načrtnutého Bohuslavem Koubou o vyzvednutí uschovaného destrukčního materiálu.¹⁰⁾ Oba se však dostali do přestřelky s dvoučlennou četnickou hlídkou, která místo observovala. V přestřelce padl jeden z četníků, druhý byl těžce zraněn; rovněž těžce zraněný Arnošt Mikš se na místě střetu sám zastřelil. Na základě písemného materiálu nalezeného u mrtvého Mikše a zejména vyšetřováním kladenského a hlavně pražského gestapa byla pak zatčena většina Mikšových spolupracovníků, včetně Josefa Kusého z Bělče. Jejich výpověďmi ohrožený Bohuslav Kouba spáchal před zatčením na četnické stanici v Kutné Hoře 3. května 1942 sebevraždu. Jeho druhové Josef Bublík a Jan Hrubý zůstali v Praze a našli hrdinnou smrt 18. června 1942 v pravoslavném chrámu sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici v Praze. Jak Dvořákova vysílačka, tak všechny destrukční materiály padly do rukou gestapa. Dvořák sám po přechodu moravsko-slovenské hranice se v blízkosti Radošovic u Skalice 10. července 1942 v obklíčení zastřelil.¹¹⁾

Parašutisté z BIVOUACU se po uschování vysazeného destrukčního materiálu (část si vzali s sebou) vydali na první záchytnou adresu – k Josefu Svobodovi do Slaného. Spolu s Oldřichem Dvořákem došli nejprve do Zbečna a odtud jeli autobusem do Kladna. Tam se s nimi rozloučil Oldřich Dvořák a pokračoval už samostatně do Prahy. František Pospíšil a jeho druhové jeli dále do Slaného, kam dorazili asi ve čtyři hodiny odpoledne.¹²⁾ Nejprve navštívili prvního adresáta, profesora Karla Výborného, ale ten je odmítl přijmout. Pak velitel desantu sám vyhledal Josefa Svobodu, který bydlil v Záfortenské ulici čp. 440. Manželka Aloisie žila tehdy u své snachy v Praze.¹³⁾ Po vzájemném prověření byl František Pospíšil i se svými druhy Svobodou velice dobře přijat. Spolu s manželkou Pužmanovými (Eliška Pužmanová byla sestrou Karla Svobody) je vybavil nejen potravinami na další cestu, ale dostali zde i potravinové lístky a požadované informace o německé posádce ve Slaném a o výrobě ve slánských továrnách.¹⁴⁾ Přespali u Svobodů noc z 28. na 29. dubna 1942 a příštího dne kolem 9. hodiny

dopolední odjeli vlakem přes Prahu a Pardubice do Přerova. Už na nádraží však zjistili, že hledaný druhý adresát – železničář Karel Smělk – byl před půl rokem zatčen gestapem.¹⁵⁾

To byla zlá zpráva. Parašutisté se radili, co dělat dál. Nakonec Jindřich Čoupek navrhl, že by mohli najít úkryt a pomoc u jeho bratrance Ludvíka Čoupeka v Brně – Komíně. Návrh byl přijat, a ještě téhož večera odjeli parašutisté z Přerova do Brna. K Čoupkům do Komína dorazili 30. dubna ve dvě hodiny ráno. Pospíšil a Zapletal se zatím ukryli, Čoupek šel zazvonit na domovní dveře. Přišel mu otevřít jeho strýc Ondřej Čoupek, a pak byl přijat i svým bratracem Ludvíkem a jeho manželkou Marií.¹⁶⁾ I ostatní parašutisté byli přijati více než dobře.

V rozhovoru s Čoupkovými zjistili, jak se liší současné poměry v protektorátě od informací, které měli z Anglie. Zejména bylo nutno získat typicky protektorátní oblečení. František Pospíšil pak rozhodl, že u Čoupků zanechají větší částku peněz a výbušniny, které měli s sebou z místa seskoku. Ludvík Čoupek ukryl vše v průjezdu domku v Brně-Komíně pod rozvodnou desku. Potom si Pospíšil se Zapletalem prošli celý Komín, aby se pro případ pronásledování a útěku před gestapem mohli okamžitě orientovat. Zároveň zašli na brněnské hlavní nádraží, aby zde vyhledali dalšího adresáta, železničního úředníka Ludvíka Dvořáka. Ani tady však neuspěli, a tak zbýval jen kovář František Kovář v Březolupech u Zlína. Bylo proto rozhodnuto, že se za ním František Pospíšil v doprovodu Libora Zapletala hned příštího dne vypraví. Zapletal chtěl zároveň navštívit i svého bratra Lumíra, který byl zaměstnán ve Zlíně.¹⁷⁾

Oba parašutisté se vypravili do Zlína ráno 1. května 1942 (v tom roce to byl pracovní den). Čoupek zůstal doma, protože chtěl získat do svého falešného občanského průkazu chybějící razítko. V této záležitosti se Ludvík Čoupek spojil s Jindřichovým nevlastním bratrem Ladislavem Staňkem, zaměstnancem policejního ředitelství v Brně. Dále byl o pomoc požádán další parašutistův bratranec Tomáš Čoupek, zaměstnanec ministerstva zemědělství v Praze, jehož pražského bytu chtěli parašutisté v případě potřeby používat. Vše mělo být domluveno na schůzce u Čoupků v Brně-Komíně večer 2. května 1942.

Všechno ale dopadlo úplně jinak. Pospíšil a Zapletal dorazili do Zlína v pátek 1. května večer. Ve vrátnici Bařových závodů se dozvěděli, že Lumír Zapletal není přítomen a do Zlína se vrátí až po neděli. Přespali tedy v městském útulku.

V sobotu 2. května ráno se František Pospíšil rozhodl požádat o pomoc svého bývalého spolužáka z Miroslavi Jana Chvátala, který v roce 1942 bydlel v Malenovicích u Zlína. Chvátal Pospíšilovu žádost sice odmítl, ale zároveň mu slíbil, že se poptá u známých. Parašutista s ním tedy dohodl, že na něho budou čekat na odpověď v Bařově zlínské tržnici.

Jakmile parašutista odešel, sedl Chvátal na kolo a jel celý případ hlásit. Cestou na zlínskou policejní strážnici předejel Pospíšila, který šel k tržnici v doprovodu Libora Zapletala, což neopomenul na strážnici ihned nahlásit.¹⁸⁾

Pospíšil i Zapletal byli pak kolem poledne zatčeni policejními strážnicími Hasťíkem a Škubalem. Cestou na strážnici zatýkající zjistili, že Zapletal je ozbrojen.

Když mu odebírali pistoli, jelo kolem nákladní auto, čehož Pospíšil využil k útěku. Vladimír Hastík parašutistu pronásledoval, a tak v lese u kina došlo k přestřelce. Strážmistr vystřelil všechny náboje a zranil přitom parašutistu lehce do boku. Pospíšil prostřelil Hastíkovi podrážku u boty, zasáhl ho do předloktí a podařilo se mu utéci.¹⁹⁾ Na svém útěku se údajně dostal až do Březolup, kde mu František Kovář ošetřil jeho zranění a poskytl mu úkryt.²⁰⁾

Zapletal byl převzat zlínskou venkovní služebnou gestapa, tam prohledán, předběžně vyslechnut a po sepsání protokolu předán Hugo Römmerovi a Siegfriedu Pribylovi, kteří jej převezli na „svou“ řídicí úřadovnu gestapa v Brně. Tam byl podroben delšímu, tentokrát těžkému výslechu a donucen k obsáhlé výpovědi. Potvrdil některé gestapu už známé skutečnosti, zpřesnil údaje o výběru a výcviku parašutistů v Anglii; nakonec byl donucen zavést brněnské gestapáky k domku Čoupkových v Komíně.²¹⁾

Večer 2. května před 23. hodinou byl v Komíně (Hlavní ulice čp. 75) zatčen Jindřich Čoupek i se svými příbuznými. I on byl brněnským gestapem velmi tvrdě vyslýchán a nucen ke spolupráci. Parašutista to rozhodně odmítl, byl proto odsouzen stanným soudem k trestu smrti a 22. září 1942 spolu s Oldřichem Pechalem ze skupiny ZINC zastřelen v Mauthausenu. Na základě rozsudku stanného soudu v Brně byli už 1. června na nádraží Kounicových kolejí zastřeleni Jindřichovi bratrance Ludvík a Tomáš Čoupkovi a jeho nevlastní bratr Ladislav Staněk. Ondřej Čoupek zahynul v koncentračním táboře v Osvětimi. Ludvíkova manželka Marie se po válce vrátila z Ravensbrücku. Staří manželé Čoupkovi byli po třech týdnech věznění propuštěni, protože prokazatelně o ničem nevěděli.²²⁾

Po zdařilém útěku před zatčením ve Zlíně (a zatčení Libora Zapletala) chtěl František Pospíšil, cítící zodpovědnost za osud celého desantu i jeho spolupracovníků, varovat Jindřicha Čouška a jeho rodinu a spolu s Čoupkem odejít jinam. Současně chtěl také vyzvednout uschované zbraně a střelivo a také peníze nutné pro další činnost skupiny. Nemohl vědět, že Zapletal byl donucen vypovídat, a že Čoupkovi, včetně Jindřicha, jsou již zatčeni.

Do Komína dorazil 4. května odpoledne. Okamžitě byl zadržen dvěma policisty v civilu, kteří ho chtěli legitimovat. Pospíšil pochopil, že jeho jedinou záchranou je útěk. Oba muži po něm začali ihned střílet; Pospíšil byl zasažen do pravé hýždě. Přesto utíkal dál přes nynější Ruský vrch a tamější vinohrady směrem k Bystrci. Oba policisté za pomoci jednoho městského strážníka parašutistu dále pronásledovali. V polích u Bystřce se mu postavil do cesty rolník Jan Staněk, dezorientovaný voláním pronásledovatelů, že před zatčením prchá nebezpečný vrah. Pospíšil byl nucen Staňka zastavit; zásahem parašutistovy pistole byl zraněn do ramene a zhroutil se. Parašutistovi se podařilo uprchnout. Následná rozsáhlá razie, kdy četnické oddíly prohledávaly lesy v prostoru Řečkovice – Rozdrojovice – Kuřim – Veveří, byla nakonec bezvýsledná. Statečný parašutista opět beze stopy zmizel.

Po akci v Brně – Komíně se kriminální rada Hugo Römer z řídicí úřadovny

gestapa v Brně snažil Libora Zapletala získat pro konfidentské služby. Parašutista na tento návrh naoko přistoupil, ovšem sám chtěl varovat všechny ty, na které by byl nasazen, při nejbližší příležitosti chtěl utéci, přejít do ilegality, pak se nějakým způsobem vrátit do Anglie, kde chtěl podat zprávu jak o osudu výsadku, tak o poměrech v protektorátě.

Byl nasazen na rodiče parašutistů Jana Zemka ve Vlčnově a Josefa Bublíka v Bánově a Zemkovy příbuzné v Brně. Ve všech případech podal gestapu negativní hlášení.

Při návštěvě svých rodičů v Podivíně ve dnech 9. – 11. května 1942 dohodl všechny podrobnosti svého útěku od gestapa, který pak skutečně 13. května realizoval. Za pomoci strýce Karla Žamberského a řady jeho příbuzných a známých se dostal do hostýnských lesů na Rusavu, kde našel úkryt u zdejší partyzánské skupiny Zelený kádr.²⁴⁾

Krátce po navázání spojení se Zeleným kádrem se Zapletal začal připravovat na útěk do Švýcarska, odkud se chtěl nějakým způsobem dostat do Velké Británie. Ještě před odchodem z Rusavy však poslal svého spolupracovníka Jana Pánka do Čoupkova domku v Brně-Komíně, kde Pánek podle Zapletalem zhotoveného plánu našel a vyzvedl ukryté peníze.²⁵⁾ V doprovodu bratranců Jana a Jaroslava Pánkových a s falešným občanským průkazem na jméno Josef Pavelič se 2. srpna 1942 vydal na cestu. Přeš Břeclav a Vídeň se dostali až do Karlsruhe, potom však byli všichni tři zatčeni a za nedovolené překročení hranic odsouzeni ke čtyřem týdnům vězení. Po odpykání trestu byli vráceni do protektorátu. Zapletal převezli do Brna a potom do Zlína, kde byl identifikován jako parašutista, a to pod svým pravým jménem. Přeš Brno byl poslán do koncentračního tábora Mauthausen a tam 24. září 1944 zavražděn v plynové komoře.²⁶⁾

Nejdéle odolával pronásledování gestapa velitel desantu František Pospíšil. Dobře si uvědomoval, že zůstal sám, ale v žádném případě se nechtěl vzdát. Hledal východisko ze své téměř neřešitelné situace. Nakonec se obrátil o pomoc do svých rodných Rešic, kam – zcela vyčerpán – dorazil asi po pěti dnech. Jeho prvním cílem byl Spálený mlýn, kde hledal pomoc u hajného Josefa Opálky. Ten však nebyl doma. Parašutista přespal v lese a ráno navštívil nedaleký Bendův mlýn, kde se setkal s Marií Opálkovou. Od ní se dozvěděl, že ho už v Rešicích hledalo gestapo, které dokonce vyslýchalo jeho strýce Josefa Pospíšila. Přesto ho Marie Opálková ukryla v lesní boudě, kde zůstal několik dní a kam mu jeho pomocníci přinášela jídlo. O parašutistově pobytu v Rešicích se dozvěděli také jeho strýce Josef a hajný Opálka.²⁷⁾

Pobyt v Rešicích mohl být pouze dočasným řešením, bylo nutné najít pro parašutistu nový ilegální byt nebo alespoň úkryt. Stala se jím stodola bratra Marie Opálkové Emila Lepeše v nedaleké obci Kordula. I to však mohlo být jen provizórium. Pomohl hajný Opálka, který přes bratry Jana a Alberta Procházkovy z Dalešic požádal o pomoc hajného Štorka ze Stropesína.²⁸⁾

Ten Pospíšilovi zajistil lesní úkryt u Dalešic v lese na skalnatém Špičáku nad řekou Jihlavou. Za špatného počasí přespával Pospíšil v nedalekém mlýně

u mlynáře Stanislava Davida, který spolu se svým čeledínem Rudolfem Padělkem zajišťovali parašutistovi spojení se světem. Pospíšil se také napojil na četnického strážmistra Antonína Dědka a Marii Dufkovou v blízkých Dukovanech, kam občas dojížděl. Jeho dalšími spolupracovníky z této oblasti byli profesor Zdeněk Rossmann z Brna a František Denemark z Dolních Vilémovic²⁹⁾

Za těchto podmínek přečkal František Pospíšil období heydrichiády a II. staného práva. Jeho touze po aktivní bojové činnosti to však nestačilo, a proto se hned od první poloviny července 1942 snaží napojit na nějakou odbojovou organizaci. Okruh lidí, s nimiž se stýkal, se dále rozšiřuje. K volnému pohybu potřeboval především nový falešný občanský průkaz a konspirační byt ve větším městě, nejlépe v Brně. Proto se ještě v červenci roku 1942 vydává do Brna za svým vzdáleným příbuzným, obuvníkem Jaroslavem Adamcem, který bydlel na Tivoli v č. 10. Jaroslav Adamec i jeho manželka Marie, která pocházela z Rešic, Pospíšilovi velice ochotně pomohli. Parašutista u nich pobyl tři dny, požádal je o opatření občanského průkazu a také aby zařídili opravu jeho hodinek. Adamcovi se snažili Františku Pospíšilovi ve všem vyhovět, ale pro opatření nového falešného průkazu byla nutná parašutistova fotografie, kterou v Brně nezanechal. Proto se manželé Adamcovi vypravili do Rešic, odkud Adamec se svým švagrem Ladislavem Hejkalem odejeli na kolech do Dalešic. Tam je konečně Rudolf Padělek spojil s Pospíšilem. Parašutista dostal své opravené hodinky a také instrukce, co je všechno nutné k obstarání občanského průkazu. Pospíšil se hned příští týden vypravil opět do Brna, kde se nechal vyfotografovat Karlem Dokoupilem v jeho ateliéru na Křenové ulici. V důsledku náhlého zatýkání se akce s falešným občanským průkazem nerealizovala a parašutista zůstal bez nové legitimace. K Adamcům však jezdil dále a dokonce se zde setkal se svou matkou Marií Hirschovou, která mu potom posílala – někdy po svém manželovi – do Brna jídlo i oblečení.³⁰⁾

Přes své další spolupracovníky navázal František Pospíšil ještě v červenci 1942 na odbojovou skupinu v okolí Telče „Petrolej-benzín“, jejímiž členy byli především zaměstnanci firmy bratří Zikmundů, kteří zásobovali pohonnými hmotami benzínová čerpadla. Z této skupiny poznal František Pospíšil nejprve šoféra Jana Procházku z Dalešic a jeho závozníka Josefa Zýku z Jihlavy.³¹⁾

Vedoucím skupiny, kterou je možno chápat jako volnou součást Obrany národa a která vznikla krátce po heydrichiádě v Telči, byl František Toman ze Žatce u Urbanova.³²⁾

Spolu s ostatními odbojáři bylo dohodnuto, že Pospíšil přejde z Dalešic do Telče, ale zatím až do září 1942 zůstával v Dalešicích a dále jezdil k Adamcům do Brna. Potom byl Janem Procházkou a Josefem Zýkou převezen k benzínové pumpě Karla Dvořáka v Telči, kde bylo hlavní místo schůzek členů skupiny.³³⁾ Dvořák předal parašutistu Františku Urbanovi, který mu nejprve zajistil úkryt na hájence „Na Kozinci“ u hajného Jana Nováka, kde několikrát přespal. Úkryt našel samozřejmě i v bytě Františka Tomana a v dalších bytech jako u Emanuela Müllera a Václava Novohradského.

Po získání těchto nových a velmi dobrých kontaktů s domácím odbojovým hnutím se Pospíšil opět pokusil o získání tolik potřebné falešné legitimace. Obrátil se v této záležitosti přímo na Františka Tomana, který jej seznámil s Václavem Zrzavým z okresního úřadu v Telči. Po krátkém zaváhání Zrzavý parašutistovi, který použil své fotografie z brněnského ateliéru Karla Dokoupila už z dřívější doby, žádaný průkaz skutečně vyhotovil. Legitimace zněla na jméno František Švec.³⁴⁾

Dalším naléhavým úkolem bylo vyzvednutí peněz a ostatního materiálu u Čoupků v Komíně, kde byly ukryty – jak víme – pod rozvodnou deskou elektrického vedení a ve stodole. Pospíšil samozřejmě věděl, že většina příbuzných Jindřicha Čouпка i on sám byli zatčeni a popraveni. Od osudného 2. května 1942 však uplynulo už půl roku a parašutista věřil, že gestapo úkryt neobjevilo. O akci Libora Zapletala samozřejmě nevěděl. Vypravil se tedy v říjnu 1942 v doprovodu Jaroslava Adamce k Čoupkům, kam došli krátce po 9. hodině večer. Zatím co Adamec hlídal na dvoře, Pospíšil kopal v průjezdu stodoly a hledal za rozvodnou deskou. Nic však nenašel. V kuchyni domku seděli staří manželé Čoupkovi, kterých se vypytał, jestli něco o uschovaných penězích a ostatním materiálu nevědí. Čoupkovi nevěděli vůbec nic, a ti, kteří materiál a peníze ukrývali, byli mrtvi. Nikdo také nedovedl a dodnes nemůže s určitostí říci, zda byla úspěšná Zapletalova akce před jeho odchodem do Švýcarska.

Pospíšil se s Adamcem vrátil do Brna a odtud pak na Telčsko. Začátkem listopadu jej odtud František Toman poslal ke svému bratru Josefu Tomanovi, správci lihovaru u Mladé Vožice. Zde Pospíšil narazil na učitele Jana Bricha, vedoucího mladovožické odbojové skupiny, která mu pak pomohla najít nová spojení a ilegální pobyt přímo v jednom z významných center protiněmecké rezistence, v Táboře.³⁵⁾

Pospíšila do nového ilegálního bytu u obchodníka Josefa Volfy v Táboře (Budovcova 1257) přivedl 1. prosince 1942 mladý odbojář z Mladé Vožice Miroslav Čáp; čekal na Pospíšila před mostem u tábořského nádraží, odkud ho pak vedl do Volfova krámu na Blanickém předměstí. Cestu jim ukazoval Volfův syn Miloš, tehdy osmnáctiletý student tábořského gymnázia.³⁶⁾ U Volfů se pak Pospíšil setkal s vedoucí osobností odbojového hnutí na Tábořsku, vrchním vězeňským dozorcem Jaroslavem Vackem.

Jaroslav Vacek byl velkou postavou jihočeského odboje za II. sv. války. Do protiněmecké rezistence se zapojil už v roce 1939, a to do vojenské Obrany národa, v jejíž čele od června 1939 stál na Tábořsku plk. Cyril Pazdera. Tábořská Obrana národa zahájila svou činnost organizováním přechodů do zahraničí, dále pořídila soupis všech osob povinných vojenskou službou, s nimiž počítala pro mobilizaci v případě ozbrojeného povstání, orientovala se i na získávání válečně důležitých zpráv jako o transportech po železnicích i po silnicích, o provozu válečně důležitého průmyslu, o transportech pohonných hmot apod. Pomocí vysílačky, kterou v Táboře obsluhoval František Balcar, byly tyto zprávy odesílány do zahraničí. Ve štábu pracovali vedle plk. Pazdery mjr. Vojtěch Pertl, mjr.

Antonín Szafran, pplk. Březina (Milevsko), škpt. Vojtěch Matiašek (Pacov), škpt. Josef Novák a další. Důležitou, zejména zpravodajskou úlohu zde hráli poštovní úředník z Tábora František Knotek, mjr. Václav Červinka a především Jaroslav Vacek. Většina „zpravodajců“ pocházela z řad civilistů a ti de facto vytvářeli civilní složku tábořské Obrany národa. Ta pak sehrála důležitou roli v organizování odboje na Táborsku v příštích letech.

V únoru 1940 byla vojenská část tábořské Obrany národa odhalena a její vedoucí zatčeni. Někteří z nich v čele s velitelem Pazderou byli v roce 1942 na různých místech v Německu popraveni.³⁷⁾

Vedením civilní složky tábořské Obrany národa byli pověřeni školní inspektor Josef Hejný, řídicí učitel Karel Kratochvíl a tajemník školního výboru Vondráček. I zde však docházelo v průběhu roku 1940 k zatýkání (Hejný, Knotek, Vondráček), a tak se vedoucím organizace stává Jaroslav Vacek, který přebírá všechny členy Obrany národa, pokud nebyli zatčeni. Jeho blízkou spolupracovnicí byla Marie Mannová, která od počátku války pracovala jako tlumočnice a písárka na tábořském oberlandrátu. Podávala zejména cenné zprávy o místních událostech a o chystaných akcích Němců. Jaroslav Vacek spolupracoval i s komunistickým odbojem, a to s Josefem Polákem a Vojtěchem Kalkusem.³⁸⁾ Kromě toho byl také členem vedení Jihočeského národně revolučního výboru, jehož úkolem byla koordinace odboje v celých jižních Čechách.³⁹⁾

Po odeznění teroru heydrichiády, která právě Táborsko postihla velmi citelně,⁴⁰⁾ začal Jaroslav Vacek iniciativně budovat krajský národně revoluční výbor, jehož se stal vedoucím. Jeho nejbližšími spolupracovníky byli strojvedoucí Josef Pejchar z Tábora, agent pojišťovny Josef Pistorius z Chotovin, štábní strážmistr četnické pátrací stanice v Táboře Jan Jirásek, lázeňský z městských lázní Josef Krátký, mjr. Václav Červinka z Tábora, fotograf František Marek a řidič autobusu Josef Rybníkář z Pelhřimova, mlynář Václav Houška a lesní František Vyčichl z Borotína, Karel Brunner a Jan Žalda ze Soběslavi, učitel Jan Břich z Mladé Vožice a další. Spojkou na Prahu byl učitel Josef Hoffmann z Plané nad Lužnicí. S Jaroslavem Vackem spolupracovali i známí instruktoři komunistického odboje Josef Lanc a Josef Rajsкуп (MALESTA).⁴¹⁾

Schůzky tohoto výboru se odbyvaly většinou v Borotíně, kde bylo menší riziko prozrazení než v Táboře. Z borotínských občanů byli výbornými spolupracovníky poštovní úředník Ladislav Kubla a jeho manželka MUDr. Rosalie Hurysová-Kublová.⁴²⁾

Krajský národně revoluční výbor se orientoval na obstarávání zbraní a ilegálních bytů, prostředků na podporu rodin zatčených, na diverzní i teroristické akce a konečně na přípravu ozbrojeného povstání. Zpravodajská činnost byla omezena tím, že výbor neměl k dispozici žádnou radiostanici, a v důsledku toho neexistovalo spojení s cizinou. Členové výboru promýšleli i uspořádání státu po skončení německé okupace. V kanceláři tábořské věznice rozmnožoval Jaroslav Vacek na cyklostylu ilegální tiskoviny jako časopisy *Náš boj* a *Palcát*, různé letáky a instrukce. Pro přechovávání ilegalistů vybudovala ilegální organizace

v Borotíně dvě zemljanky. Mezi rolníky byly organizovány sbírky obilí; mouku semletou v borotínském mlýně Václava Houšky rozděloval mezi potřebné občany tábořský obchodník Josef Volf.⁴³⁾

Krajský národně revoluční výbor navázal spojení s dalšími vznikajícími národně revolučními výbory v jednotlivých místech i sídlech okresů. Do konce roku 1942 byla tak v jižních Čechách vybudována poměrně hustá síť národních výborů, které se mohly stát řídicími centry odboje v celém regionu.

Do této situace přišel tedy 1. prosince 1942 František Pospíšil. Pro Jaroslava Vacka byl vítanou posilou v odbojové činnosti. Jako výborně vycvičený voják, určený k plnění diverzních, sabotážních i zpravodajských úkolů, mohl být platným pomocníkem jak v organizátorské práci, tak přímo v praktických akcích.

V Táboře se Pospíšil nejvíce stýkal s Jaroslavem Vackem, ale i s Josefem Krátkým, Janem Jiráskem a Josefem Pistoriusem a pochopitelně se svými ubytovateli, manžely Volfovými a jejich rodinou. Sešel se také s Josefem Rajskupem a Josefem Lancem. Jeho obvyklým průvodcem na schůzky byl Volfův syn Miloš. Pospíšil totiž několikrát zajel do Borotína, kde jednal s lékařkou Hurysovou, která mu doléčovala zranění utrpěné v přestřelce v Brně-Komíně; zúčastňoval se zde samozřejmě také schůzek krajského národně revolučního výboru.⁴⁴⁾

Podle svědectví Věry Vackové-Žahourkové Jaroslav Vacek zpočátku parašutistovi přece jen úplně nevěřil. V tomto směru ještě nedůvěřivější byli instruktoři ilegální KSČ. Vacek se však brzy přesvědčil, že Pospíšil je „pravý“.⁴⁵⁾

Příslušníci tábořské ilegální organizace připravovali koncem roku 1942 plán na odstranění brutálního tábořského gestapáka Karla Müllera. František Pospíšil s touto akcí nesouhlasil a poukazoval na následné represálie, které by nevyvážily výsledek. Místo toho navrhol a chtěl jednak kotvičkou strhávat telefonní a telegrafní vedení a zejména poškodit v úseku tzv. Pětmostí železniční trať Tábor – Písek. Protože však neměl okamžitě k dispozici nutný destruční materiál, rozhodl se zajet na místo seskoku desantu u dvora Požáry, a tam vyzvednout uschované výbušniny a trhaviny. Nálezem uschovaného destručního materiálu chtěl Pospíšil také rozptýlit podezření, které někteří z tábořských odbojářů vůči němu měli. K poměrně dlouhému přesunu vlakem – podle svědectví Miloše Volfa do železniční stanice Lány – byl vypracován zajímavý plán. Františka Pospíšila měli cestou vlakem doprovázet jako eskorta četnický strážmistr Jan Jirásek a vrchní dozorce tábořské věznice Jaroslav Vacek – oba v uniformách. Miloš Volf doprovodil Pospíšila na tábořské nádraží, tam nasedli do vlaku a vyrazili směrem ku Praze. Během jízdy nastoupili Jaroslav Vacek a Jan Jirásek, zabrali celé kupé jako „eskorta“ pro sebe a Františka Pospíšila a pokračovali dále v cestě. Miloš Volf v Chotovinách vystoupil a vrátil se do Tábora. Cesta k Požárům byla však zbytečná, uschované výbušniny a trhaviny byly již po osudném nálezu vysláčky zakrátko také objeveny a odneseny gestapem.⁴⁶⁾

Spolu s Jaroslavem Vackem a snad i Josefem Krátkým zajel František Pospíšil také do Pelhřimova za fotografem Františkem Markem, aby mu zhotovil fotografii na nový falešný občanský průkaz. Pomocí spolupracovnic na okresním

úřadu v Táboře Pospíšil také skutečně nový průkaz na jméno František Dufek získal. Již dříve vystupoval v Telči i v Táboře jako příbuzný Volfových pod jménem Nebeský.⁴⁷⁾

V této činnosti uplynul prosinec roku 1942. Pospíšil, který se v Táboře nejvíce zdržoval u Volfů, oslavil příchod nového roku 1943 v rodině Jaroslava Vacka v jeho bytě v tábořské věznici, kde také poznal všechny členy Vackovy rodiny. S mladou Věrou Vackovou, která ho někdy doprovázela, se však znal již dříve.⁴⁸⁾

Zdálo se, že činnost krajského národně revolučního výboru se bude i nadále zdárně rozvíjet a že za spolupráce s Františkem Pospíšilem se přejde k účinnějším formám protiněmeckého odboje. V této situaci došlo 6. ledna 1943 v lese u Třemešné k poslední schůzce výboru. O tom, že je poslední, samozřejmě nikdo nevěděl. Schůzky se zúčastnili Jaroslav Vacek, Josef Pistorius, mjr. Václav Červinka, Josef Lanc, Josef Rajskup a František Pospíšil. Diskutovalo se zde o dalších úkolech odbojové práce v kraji. Zároveň byl mjr. Červinka určen vedoucím branného referátu výboru.⁴⁹⁾ Nic z toho však už nebylo realizováno.

29. ledna 1943 byl zatčen gestapem učitel Josef Hoffmann z Planné nad Lužnicí, který o Pospíšilově existenci věděl. Je pravděpodobné, že se spolu i sešli a že snad Pospíšil byl i v jeho bytě. Parašutista byl okamžitě varován Josefem Krátkým, že je zatýkáním ohrožen i on. Pospíšil proto odejel do Brna s tím, že se podle okolností a možností do Tábora ještě vrátí. Již dříve sdělil některým tábořským spolupracovníkům adresu na Jaroslava Adamce, aby mu tam mohli posílat zprávy. 2. února 1943 však začalo zatýkání i na Táborsku a Mladovožicku. Volfovi ještě stačili poslat do Brna na adresu Adamcových varování, které skutečně včas a správně došlo. Pospíšil se v Brně u Adamcových objevil 3. února a zatím se zde cítil v bezpečí.

Zatýkání však pokračovalo dál a rozšířilo se z Táborska a Mladovožicka 9. března 1943 i na Telč a okolí. Sedm hlavních představitelů telčské skupiny „Petrolej-benzín“ bylo později popraveno. Akce byla řízena tábořským gestapem, zatčené odbojáře z této oblasti vyslýchali zejména gestapáci Karel Kirchner, Karel Müller a Franz Drewo, proslulí svou krutostí.⁵⁰⁾ Zatčení byli po skončení výslechů přiváženi převážně na Malou pevnost v Terezíně a odtud do několika koncentračních táborů, zejména do Flossenbürgu a Mauthausenu. Přechodnou „stanicí“ na cestě do těchto likvidačních táborů byly Kladno a Praha-Pankrác.⁵¹⁾

Tvrými výslechy dostalo tábořské gestapo ze zatčených i několik údajů o Františku Pospíšilovi a nakonec i adresu manželů Jaroslava a Marie Adamcových, kterou pak Tábor předal pražské řídicí úřadovně. Případ dostal k vyřízení ambiciózní a velice schopný šéf protipartyzánského a protiparašutistického referátu Willi Leimer.⁵²⁾

Nezávisle na Praze pátralo v té době po Pospíšilovi i brněnské gestapo, které k jeho matce Marii Hirschové (žila nedaleko Miroslavi) poslalo svého konfidenta B-86 Václava Růžičku. Nepřineslo to však žádný úspěch, Pospíšil u matky nebyl a ona o jeho pobytu nic nevěděla.⁵³⁾

Úspěšnější byla Praha. Leimer poslal za obuvníkem Jaroslavem Adamcem osvědčeného konfidenta Jaroslava Nachtmana, který se už 6. února 1943 objevil jako „por. Šule“ v obuvnickém krámku Marie Adamcové. Vyptával se na Františka Pospíšila a oháněl se přítomností pražské odbojové organizace KOS vedené Miroslavem Šárou. Paní Adamcová odpovídala vyhýbavě, ale „por. Šule“ při odchodu slíbil, že do Brna přijde jiný odbojář, kterého František Pospíšil dobře zná. Tímto člověkem byl Karel Čurda, který se už 9. února představil u Adamců jako parašutista Karel Vrbas. Přespal zde, a druhého dne se setkal s Pospíšilem. Ten neměl ani tušení, že se jeho kamarád z Anglie zatím stal nebezpečným konfidentem pražského gestapa, a nadšeně přistoupil na návrh, aby se přesunul do Prahy, kam také s Čurdou příštího dne odjel. Byl přesvědčen, že konečně protrhl smůlu a že se bude moci plně věnovat odbojové práci proti Němcům.

V Praze se Pospíšil skutečně sešel s vedoucím organizace KOS, majitelem pedikérského salónu Miroslavem Šárou, u něhož také i s Čurdou přespali. 12. února 1943 vedl pak Čurda Pospíšila na schůzku s „por. Šulcem“. Parašutista však byl v pasáži Luxor na Václavském náměstí za přímé podpory Jaroslava Nachtmana zatčen a převezen do Petschkova paláce.⁵⁴⁾

Pro Františka Pospíšila to byl šok. Zrazený parašutista si byl vědom, co ho čeká. Rozhořčeně odmítal všechny nabídky ke spolupráci, odmítl i cokoli vypovídat o svých spolupracovnících.

Během výslechů na gestapu byl Pospíšil vězněn ve sklepní cele Petschkova paláce. Poté byl převezen na Pankrác, a tam dán do společné cely se známým prof. Ladislavem Vaňkem, vedoucím sokolské odbojové organizace JINDRA, který až do svého zatčení spolupracoval s řadou parašutistů (Jozef Gabčík, Jan Kubiš, Josef Valčík, Alfréd Bartoš apod.). František Pospíšil se mu svěřil, že v Čoupkově domku v Brně-Komíně by měla být ukryta pod rozvodnou deskou větší částka peněz. Podle brněnského gestapáka Königa prof. Vaněk tuto skutečnost sdělil později gestapu, které na označeném místě provedlo důkladnou prohlídku. V objevené skrýši však byly nalezeny jen náboje, světelná munice a pistole, vše zabalené v jutovém pytli.⁵⁵⁾

Gestapo se pokusilo i o konfrontaci Františka Pospíšila s některými jeho pomocníky a spolupracovníky. Opět bez výsledku.⁵⁶⁾ Jako nepoužitelný byl nakonec poslán do Terezína, kde byl vězněn na samotkách na prvním dvoře Malé pevnosti. O jeho životě zde, nevíme prakticky nic určitěho. Podle nezaručených svědectví se před jednou konfrontací už na Malé pevnosti postavil samotnému veliteli pevnosti Heinrichu Jöcklovi (Pindřovi) a ohrožoval ho stoličkou.⁵⁷⁾ Jisté je jen to, že se nedal zlomit a vzdoroval svým věznitelům až do konce života. Byl zastřelen – samozřejmě bez předchozího soudního líčení – na Malé pevnosti, pravděpodobně 28. října 1944.

František Pospíšil byl bezesporu jedním z nejstatečnějších československých parašutistů. Tento neokázalý a nepatetický hrdina je dodnes neprávem opomíjený a stojí ve stínu svých známějších kamarádů.

Poznámky

- ¹⁾ Archiv vojenské evidence osob (AVEO) Tmava, Kmenový list Františka Pospíšila.
- ²⁾ Srv. BŘEČKA, J.: Operace Bivouac, ČMM, roč. CVIII/1989, Brno 1989, s. 195 – 209.
- ³⁾ STS – Special Training School – označení tajných výcvikových středisek, kde probíhal speciální výcvik vojáků zařazených pro nasazení do týlu nepřítele. Výcvik československých parašutistů probíhal po dohodě mezi zástupci II. (zpravodajského) odboru exilového československého MNO v Londýně s vedením britské organizace SOE (Special Operations Executive = Výbor pro zvláštní operace), která byla součástí britského ministerstva pro vedení hospodářské války. V praxi se SOE starala o výzbroj, výstroj a vysazení našich parašutistů do předem určených operačních prostorů. Československá strana pak – samozřejmě s vědomím orgánů SOE – sestavovala jednotlivé desanty, koncipovala jejich úkoly a vybírala operační prostory i místa vysazení, přidělovala šifrovací klíče a spojovací plány apod. Pokud se týká vlastního výcviku, podíleli se na něm jak instruktoři SOE, tak, především v jeho poslední fázi, pracovníci zvláštní skupiny II. odboru čs. exilového MNO. – srv. FOOT, M.R.D.: The Special Operations Executive 1940–1946, London 1984; STAFFORD, D.: Britain and European Resistance 1940–1945 – A Survey of the Special Operations Executive with Documents, II. vyd., London – Toronto 1983; TICHÝ, A.: II. oddělení MNO za války, Odboj a revoluce – Zprávy č. 1/1970, s. 17–49; ŠOLC, J.: Bylo málo mužů, Praha 1990, s. 29–56.
- ⁴⁾ Vojenský historický archiv (VHA) Praha, fond 37-316-1/5; Archiv Národního muzea v Praze, rkp. Muži pro zvláštní úkoly; z literatury o desantu BIVOUAC vedle výše citované studie Jana Břečky srv. zejména JELÍNEK, Z.: Západní paraskupiny a jejich spolupráce s domácími odbojem, Odboj a revoluce – Zprávy, č. 1/1970 s. 50–188, zvl. s. 88–93; JELÍNEK, Z.: Výsadek u Křivoklátu, sborník Práce muzea v Kolíně č. 5/1989, Kolín 1989, s. 193–254; JELÍNEK, Z.: Operace Silver A, Praha 1992, s. 71–96; ŠOLC, J.: Bylo málo mužů . . . , s. 88–90. Osudům Františka Pospíšila je speciálně věnována knížka Jiřího Muka Jeden ze zapomenutých (Praha, 1946); uváděné údaje jsou však nepřesné a někde silně zkrácené.
- ⁵⁾ Jednalo se o protektorátní občanskou legitimaci č. 5106/39, vydanou policejním ředitelstvím v Brně dne 27. října 1939 na jméno František Pospíšil, dělník, svobodný, nar. 23. listopadu 1919 v Bosoňohách, okr. Brno, bytem Troubsko čp. 54, okr. Brno. – VHA Praha, fond 37-316-1.
- ⁶⁾ Tamtéž, fond 37-316-4.
- ⁷⁾ Tamtéž, fond 37-354-1/3.
- ⁸⁾ Tamtéž, fond 37-316-3 a 4.
- ⁹⁾ Vzpomínky Oldřicha Lindy z Požárů; Okresní archiv (OA) Rakovník, fond Okresní úřad (OÚ) Rakovník, čj. 86 pres./1942 – edice JELÍNEK, Z.: Výsadek na Křivoklátě . . . , příloha č. III na s. 242–247; srv. také edici CIKÁNEK, A. – ČERNÝ, J. – LAITNER, F.: Rakovnícko 1942–1943, č. 26 na s. 44–47.
- ¹⁰⁾ K historii desantu ZINC srv. JELÍNEK, Z.: Západní paraskupiny . . . , s. 81–84; MEZIHORÁK, F.: Lid Kyjovska v boji proti fašismu v letech 1939–1945, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, „Příspěvky k dějinám dělnického hnutí na Moravě“, Praha 1960, s. 73–89; ŠOLC, J.: Bylo málo mužů . . . , s. 82–84; KOPEČNÝ, P.: Gestapo v boji s výsadkovou skupinou ZINC. Vlastivědný sborník moravský, roč. XIII/1990, č. 1, s. 8 – 18; nejnověji JELÍNEK, Z.: Operace Silver A . . . , s. 71 – 74. Dramatické osudy desantu beletristicky velmi dobře zpracoval Jaroslav Andrejs v knížce Tři cesty k smrti, 2. vyd. Praha 1992.
- ¹¹⁾ Srv. SLÁDEK, O.: Zločinná role gestapa, Praha 1986, s. 193–196; JELÍNEK, Z.: Výsadek na Křivoklátě . . . , s. 206–220; JELÍNEK, Z.: Operace Silver A . . . , s. 83–85. O beletristické zpracování událostí v blízkosti Požárů se pokusil Čestmír Kráčmar v knížce Výstřely na Požářech (Válečná epizoda v křivoklátských lesích), Rakovník 1991; knížka trpí faktografickými nepřesnostmi.
- ¹²⁾ VHA Praha, fond 37-316-4.
- ¹³⁾ Syn Josefa a Aloisie Svobodových Karel, zahraniční voják, byl původně vybrán spolu s Jozefem Gabčíkem pro operaci ANTHROPOID, jejímž cílem bylo provedení atentátu na Heydricha. Pro zranění při výcviku v září 1941 byl na Gabčíkův návrh nahrazen Janem Kubišem. Karel Svoboda byl vysazen až v noci z 13. na 14. září 1944 jako radiotelegrafista desantu WOLFRAM v prostoru hory Slaviv v Beskydech. I podruhé neměl štěstí, už 18. září byl zatčen v blízkosti Morávky, předán brněnskému gestapu, a to ho nutilo ke spolupráci. Když Svoboda odmítl, byl poslán do koncentračního tábora Flossenbürg a tam vězněn až do konce války. Svoboda byl ženatý a měl malého

synka Karlíka. Jeho žena Irena, roz. Hájková, bydlela za války v Praze-Nuslích. Ve Slaném žila ještě parašutistova sestra Eliška, provdaná Pužmanová. – Vzpomínky Elišky Pužmanové a Karla Svobody.

- ¹⁴⁾ 28. května 1942, den po atentátu na Heydricha, přišel ke Svobodům do Slaného parašutista Viliam Gerik z desantu ZINC, nyní už konfident pražské řídicí úřadovny gestapa. Dožadoval se pomoci a vyptával se, zda zde už nebyli nějakí parašutisté. Svoboda bohužel Gerikovi uvěřil a vše mu řekl. Hned příštího dne byl zatčen, 30. května následovalo v Praze zatčení Aloise a Ireny Svobodových. Otec a manželka Karla Svobody byli už 31. května 1942 zastřeleni na střelnici v Praze Kobylisích, 9. června je následovala matka Aloisie Svobodová. Eliška Pužmanová byla zatčena 17. září 1942 a až do konce války vězněna v internačním táboře ve Svatobořicích u Kyjova. Po válce se Karel Svoboda setkal jen se svým synkem, kterého po matčině smrti vychovávali příbuzní. V letech totality byl Karel Svoboda opět perzekuován. – Státní oblastní archiv (SOA) Praha, fond MLS Praha, sign. LS Praha XXV 55/47 – Karel Čurda, Viliam Gerik; Vzpomínky Karla Svobody a Elišky Pužmanové.
- ¹⁵⁾ VHA Praha, fond 37-316-4.
- ¹⁶⁾ Tamtéž; Vzpomínky Marie Čoupkové; srv. také BŘEČKA, J.: Operace Bivouac . . . , s. 198.
- ¹⁷⁾ ZAPLETAL, L.: Můj bratr konfident, rkp. v držení MUDr. Milana Zapletala.
- ¹⁸⁾ SOA Brno, fond MLS Uherské Hradiště, sign. LS 40/45 – Jan Chvátal. Chvátal byl později jako občan z Miroslavi, která po Mnichovu připadla k „Říši“, považován za Němce a jako takový odveden do wehrmachtu a poslán na frontu. Ve Francii byl zajat, prohlásil se za Čecha a tvrdil, že v německé armádě sloužil z donucení. Do Čech se vrátil společně se západními jednotkami. Pod jménem František Pospíšil se pokusil spojit se svou manželkou. Jeho totožnost však byla odhalena, on sám v srpnu 1945 zatčen, souzen, odsouzen k trestu smrti a 27. září 1945 popraven.
- ¹⁹⁾ SOA Brno, fond MLS Uherské Hradiště, sign. LS 40/45 – Jan Chvátal.
- ²⁰⁾ O pobytu Františka Pospíšila v Březolupech u Zlína podává svědectví pouze dcera Františka Kováře. – Dopis Miroslava Neumanna z Holešova autorovi z 27. listopadu 1990.
- ²¹⁾ VHA Praha, fond 37-316-4; srv. SLÁDEK, O.: Zločinná role gestapa . . . , s. 194.
- ²²⁾ Vzpomínky Marie Čoupkové z Brna; srv. též CHRASTIL, B.: Tragédie rodiny Čoupkovy, rkp; MAŠEK, J.: Jindřich Čoupek a další, Hlas revoluce, roč. 1978, č. 10; SLÁDEK, O.: Gestapo v boji proti první vlně výsadek vyslaných z Anglie v operačním období 1941–1942. Historie a vojenství (HaV), roč. 1969, s. 247–301; JELÍNEK, Z.: Výsadek na Křivoklátě . . . , s. 220–222; JELÍNEK, Z.: Operace Silver A . . . , s. 85–86; BŘEČKA, J.: Operace Bivouac . . . , s. 198–200; ZŘÍDKAVESELÝ, F. – ADÁMEK, J. – KROUTIL, M.: Brněnští občané v boji proti fašismu, Brno 1981.
- ²³⁾ VHA Praha, fond 37-316-3; srv. JELÍNEK, Z.: Výsadek na Křivoklátě . . . , s. 222; JELÍNEK, Z.: Operace Silver A . . . , s. 87; BŘEČKA, J.: Operace Bivouac . . . , s. 199. Podle svědectví Miroslava Neumanna z Holešova byl František Pospíšil zraněn pouze jednou, a to při zatýkání ve Zlíně. Z přestřelky v Brně-Komíně vyšel nezraněn. Archivní materiály však potvrzují především zranění v Brně. – Dopis Miroslava Neumanna z Holešova autorovi z 27. listopadu 1990.
- ²⁴⁾ Podle písemného svědectví Miroslava Neumanna z Holešova zajel za Zapletalem na Rusavu i František Pospíšil; archivní prameny však o tom nic nevědí. – Dopis Miroslava Neumanna autorovi z 27. listopadu 1990. – O skupině Zelený kádr srv. PŘÍKRYL, J.: První partyzánská skupina Zelený kádr, OV ČSPB Kroměříž 1985.
- ²⁵⁾ Vzpomínky MUDr. Lumíra a MUDr. Milana Zapletalových
- ²⁶⁾ Zapletalovi rodiče a bratři byli po parašutistově útěku zatčeni brněnským gestapem a poslání do koncentračních táborů; rodiče zahynuli v lednu 1943 v osvětivské plynové komoře, bratři Lumír a Milan se dožili konce války v koncentračním táboře. Zapletalovi společníci a dva spolupracovníci z Rusavy byli odsouzeni k trestu smrti a popraveni ve Vratislavi. – VHA Praha, fond 37-316-3; SOA Brno, fond MLS Brno, sign. LS 2/47 – Rudolf König; Vzpomínky MUDr. Lumíra a MUDr. Milana Zapletalových; Dopis Miroslava Neumanna z Holešova autorovi z 27. listopadu 1990; srv. též PŘÍKRYL, J.: První partyzánská skupina . . . , s. 52; JELÍNEK, Z.: Výsadek na Křivoklátě . . . , s. 223–228.
- ²⁷⁾ BŘEČKA, J.: Operace Bivouac . . . , s. 201
- ²⁸⁾ Josef Štokr byl později významným spolupracovníkem Rady tří; v jeho hájovně se v dubnu 1945 ukrýval velitel desantu PLATINUM – PEWTER Jaromír Nechanský i se svým radistou Jaroslavem Klemešem a vyslačkou ANNOU. Oba odtud přešli do Třebíče a z Třebíče byli potom známou

- pražskou organizací Zpravodajská brigáda převezeni do Prahy, kde sehráli významnou roli v Pražském povstání. – Srv. JELÍNEK, Z.: K historii Zpravodajské brigády, Pražský sborník historický roč. 1992.
- 29) Podle materiálů sebraných Karlem Kynclem (opisy v archívu autorově); srv. též BŘEČKA, J.: Operace Bivouac . . . , s. 201.
- 30) Vzpomínky Marie Hirschové.
- 31) Vzpomínky Josefa Zýky a Václava Zrzavého z Jihlavy.
- 32) František Toman byl hnací silou celé skupiny. Přinášel zprávy zahraničního rozhlasu z Londýna i Moskvy, navrhl, aby se uspořádala sbírka pro pozůstalé po zatčených. Do spolupráce zapojil úředníka okresního úřadu v Telči Václava Zrzavého (bydlel v Urbanově), Karla Dvořáka z Nevcehle, Emanuela Müllera z Telče, šrtm. Václava Novohradského z Urbanova, později i Františka Sisa z Dačic, Františka Kuhna, Bohumila Geista, Josefa Vrbického, Zdeňka Vojtu a Františka Kepla z Telče, Antonína Tyrnera a Ladislava Poledne z Třeště, Josefa Pospíchalů ze Žatce a další. Toman, jehož bratr byl správcem lihovaru u Mladé Vožice, získal spojení na Táborsko, zejména na Jaroslava Vacka, předního tábořského odbojového pracovníka. Od něho také získával instrukce pro další práci.
- 33) Vzpomínky Josefa Zýky.
- 34) Vzpomínky Václava Zrzavého; srv. též BŘEČKA, J.: Operace Bivouac . . . , s. 202.
- 35) Učitel Jan Brich byl významným odbojovým pracovníkem na Mladovožicku. Mladovožická skupina se orientovala rovněž na zprostředkovávání úkrytů osobám ohroženým gestapem. Brich však Pospíšilovi příliš nedůvěřoval a považoval ho za možného provokatéra. I když si podle možností všechny parašutistovy údaje prověřoval, své nedůvěry se nezbavil, a i z tohoto důvodu ho poslal raději přímo do Tábora. Po svém zatčení v únoru 1943 spáchal Jan Brich ve vězení sebevraždu (přežezal si tepny skly z brýlí). – Vzpomínky Miloše Volfa z Tábora.
- 36) Vzpomínky Miroslava Čápa z Mladé Vožice a Miloše Volfa z Tábora; Miroslav Čáp uvádí, že Františka Pospíšila přivedl k Volfům sám.
- 37) Srv. sborník „Táborsko v odboji“, 1. část, OV ČSPB Tábor 1970; SLÁDEK, O.: Krycí heslo Svoboda, České Budějovice 1967, s. 270 a n.
- 38) Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové z Tábora; SLÁDEK, O.: Krycí heslo Svoboda . . . , s. 74 a n.
- 39) Tamtéž, s. 81.
- 40) O heydrichiádě na Táborsku srv. KONEČNÝ, M.: Táborská cesta smrti, Tábor 1985.
- 41) Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové a Miloše Volfa; SLÁDEK, O.: Krycí heslo Svoboda . . . , s. 134 a n.
- 42) Vzpomínky Miloše Volfa.
- 43) SLÁDEK, O.: Krycí heslo Svoboda . . . , s. 136–137.
- 44) Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové a Miloše Volfa.
- 45) Tamtéž.
- 46) Vzpomínky Miloše Volfa.
- 47) Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové a Miloše Volfa.
- 48) Tamtéž.
- 49) SLÁDEK, O.: Krycí heslo Svoboda . . . , s. 141.
- 50) Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové.
- 51) Z krajského národně revolučního výboru a jeho spolupracovníků byli zatčeni Jaroslav Vacek se ženou Annou, dcerou Věrou a synem Jaroslavem, František Vyčichl, Karel Brunner, Josef Pistorius, Jan Žalda, Josef Volf se synem Milošem, manželkou Marií a tchyní Kateřinou Tomanovou, četnický strážmistr Jan Jirásek, Miroslav Čáp a řada dalších. Zatčena byla i Marie Mannová. Jan Jirásek byl na příkaz K. H. Franka spolu s četníky Josefem Bojasem, Františkem Rajmonem a Františkem Famfulíkem demonstrativně popraven pro výstrahu ostatním četníkům na stělnici v Praze Kobylských. Přední osobnosti krajského národně revolučního výboru byly Volksgerichtshofem v Drážďanech odsouzeny k trestu smrti. Jaroslav Vacek, Josef Pistorius, Josef Hoffmann, František Marek a Karel Brunner byli popraveni v Drážďanech 23. srpna 1944; 13. září téhož roku je následoval František Vyčichl. Při bombardování lodí Čap Arcona zahynul v posledních dnech války i Jaroslav Vacek mladší. – Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové a Miloše Volfa; srv. též SLÁDEK, O.: Krycí heslo Svoboda . . . , s. 142.
- 52) Srv. SLÁDEK, O.: Gestapo v boji proti druhé vlně výsadků vyslaných z Anglie v operačním období 1942–1943. Historie a vojenství (HaV) roč. 1969, s. 458–490.

- ⁵³⁾ SOA Brno, fond MLS Brno, sign. LS 2/47 – Rudolf König.
- ⁵⁴⁾ VHA Praha, fond 308-56-2 (Stručná souhrnná zpráva o organizaci KOS); SOA Praha, fond MLS Praha, sign. LS Praha XXV 55/47 – Karel Čurda, Viliam Gerik; Archív hl. města Prahy, fond Obvodní soud pro Prahu 2, sign. T 0120/64 – Jaroslav Nachtman..
- ⁵⁵⁾ VHA Praha, fond 308-125-174; Vzpomínky prof. Ladislava Vaňka – rkp; srv. též ŠOLC, J.: Bylo málo mužů . . . , pozn. č. 83 na s. 304.
- ⁵⁶⁾ Vzpomínky Věry Vackové-Žahourkové.
- ⁵⁷⁾ Vzpomínky Miroslava Čápa.

Farma Garramore v severním Skotsku, kde probíhal základní výcvik československých dobrovolníků

Z výcviku československých parašutistů ve Velké Británii

Vedoucí osobnost odboje na Tábořsku
Jaroslav Vacek

Rtn. Jindřich Čoupek

Des. asp. Libor Zapletal

Svob. Oldřich Dvořák

Rtn. František Pospíšil

ŽIDÉ V MALÉ PEVNOSTI. NĚKOLIK POZNÁMEK K TÉMATU

Miroslava Benešová

Policejní věznice v terezínské Malé pevnosti byla v letech 1940 – 1945 součástí represivního systému nacionálně socialistické moci v protektorátě. Mezi desítkami tisíc zatčených gestapem přicházeli do terezínské věznice také občané rasově „nevhodní“ – Židé. I když věznice nebyla zařízením pro osoby perzekvované z rasových důvodů, k tomu sloužilo od podzimu 1941 sběrné ghetto ve městě Terezíně, uplatňoval i zde vězeňský personál v plném rozsahu rasové hledisko.

To způsobilo, že Židé od počátku tvořili mezi vězni zvláštní skupinu osob, s nimiž neměli dozorcí slitování. Již při přijímací proceduře se starali o to, aby Židé pochopili svůj budoucí osud. Museli se hlásit „Stinkjude“, byli bezhlavě a krutě bití. Návist velitele věznice H. Jöckela a dozorců k židovským vězňům, založená na primitivním přesvědčení o nadřazenosti germánské rasy, se projevovala snahou vytvořit propast mezi nimi a ostatními vězni.

V tomto světle je třeba také chápat i první velkou brutální akci, která zasáhla všechny tehdejší vězně Malé pevnosti. Sami vězňové ji pojmenovali „fackovací neděle“. Odehrála se 25. srpna 1940 a znamenala pro celé osazenstvo věznice šokující zážitek, neboť poprvé byli všichni vězni hromadně vystaveni ponížení a naprosté bezmocnosti. Řada bývalých vězňů ve svých svědectvích a vzpomínkách tuto událost podrobně popisuje.¹⁾ Vše se seběhlo asi takto: Jöckel nechal nejdříve židovské vězně nastoupit do dvojstupu a pak ostatním přikázal, aby je fackovali. Za „dobrou“ ránu slíbil cigaretu. V závěru této události si Židé museli stoupnout proti sobě do dvou řad a fackovat se navzájem.

Uplatňování rasového hlediska se promítalo i v izolaci Židů od ostatních věz-

ňů. V roce 1940 byli umísťováni do cel č. 6 a 7, později pro ně vyhradili malou celu č. 2, která nebyla vůbec vybavena palandami. V některých údobích bývala tato cela tak přeplněna, že židovští vězni museli spát v sedě.

V říjnu 1943 vyčlenili pro Židy celu č. 3 a na začátku roku 1945 také prostory na čtvrtém dvoře. Na ženském dvoře soustřeďovali Židovky zejména v cele č. 31.²⁾

Židé byli v Malé pevnosti od ostatních vězňů viditelně odlišováni. Již při přijímací proceduře se na jejich osobní vězeňskou kartu připisovala poznámka „J“ nebo „Jude, Jüdin“. Na prsou a zádech vězeňského oblečení je „označili“ žlutou Davidovou hvězdou. Osobní vězeňské vybavení dostávali jen výjimečně.³⁾

Vězeňský jídelníček byl nedostatečný a jednotvárný, avšak Židům byla i tato strava mnohdy upírána. Příkazované hladovění se stávalo častým způsobem jejich týrání a dokonce likvidace některých jedinců a skupin. Tyto vězně pak zcela ovládl hlad, jediným jejich přáním bylo – něco sníst. Téměř pokaždé při donášece stravy do židovské cely docházelo k hrůzným scénám, při kterých se dozorcí „bavili“ – židovské vězně tloukli, kopali, ponižovali.

Vězeňská lékařská péče pro Židy neplatila, přístup na marodku jim byl zakázán. Z každé komandýrky se Židé vraceli s krvácejícími ranami a podlitinami, mnohokrát přinášeli i mrtvé spoluvězně, ubité dozorcí. Denně někteří potřebovali ošetření. Vězni-lékaři z marodky se jim snažili tajně pomoci, přesto mnoho Židů v Malé pevnosti zemřelo, protože tato pomoc nemohla být soustavná a pravidelná.

„Cvičením“ trestali dozorcí nejrůznější „přestupky“. Nejčastěji se soustřeďovali právě na Židy, kde cílem již nebylo fyzické a duševní deptání, ale nezakrytě usilovali o jejich usmrcení. Byla to pro ně povětšinou „zábava“, která nejednou končila donucením, aby se Židé uprostřed dvora tloukli navzájem s tím, že „vítěz“ zůstane protentokrát naživu. Jiným místem tohoto násilí se stával také příkop pod můstkem k márnici.

V letech 1940 – 1943 byl pro Židy i ostatní vězně nejnebezpečnějším dozorcem Albín Storch. Nespokojoval se s denním ubíjením Židů na svém komandu, ale pohyboval se po celé pevnosti a hledal příležitost, jak někoho „potrestat“. Číhal zákeřně v úkrytu, překvapoval vězně, nenadále je tloukl. Byl neuvěřitelně vynalézavý ve způsobech týrání a mučení. Má na svědomí desítky lidských životů. Rovněž jeho nástupce Kunze vymáhal např. na Židech vysoké úplatky za zachování života a jeho komando vězni vnímali jako nepředstavitelné peklo. Na týrání a ubíjení Židů v Malé pevnosti se nemalou měrou podíleli i další – velitel věznice Jöckel, dozorcí Rojko, Schmidt, Soukup, Neubauer, Burian, Zeinecke, Mende, Wachholz, Malloth. Jejich počínání dokládají mnohá svědectví.⁴⁾

Kolik Židů prošlo vězeňskou evidencí terezínské Malé pevnosti v letech 1940 – 1945 nelze přesně uvést. Dosud se podařilo shromáždit jména 1216 Židů (případně míšenců)⁵⁾, kteří byli zatčeni gestapem a posléze posláni do Malé pevnosti. Najdeme mezi nimi 882 mužů (tj. 2,75 % z celkového počtu vězňů, kteří věznicí prošli) a 334 žen (tj. 1,0 %).⁶⁾

Početní přehledy podle dat příchodů:

MUŽI

rok	protektorát	cizí státní příslušníci	celkem
1940	15	–	15
1941	8	–	8
1942	92	1	93
1943	43	–	43
1944	230	6	236
1945	36	80	116
?	178	193	371
celkem	602	280	882

ŽENY

rok	protektorát	cizí státní příslušnice	celkem
1942	41	1	42
1943	24	–	24
1944	115	33	148
1945	51	30	81
?	25	14	39
celkem	256	78	334

Jak jsem již uvedla, přicházeli Židé do Malé pevnosti po celou dobu existence věznice. Největší počet jich přibyl v letech 1944 – 1945, přičemž je zde evidována velká skupina těch, u nichž datum příchodu neznáme. První Židovky se v Malé pevnosti objevily až se zřízením ženského oddělení v červnu 1942. Židé do Malé pevnosti přicházeli jednotlivě, i ve skupinách. Důvody, které byly příčinou jejich zatčení gestapem, najdeme v dochovaných původních dokumentech: např. podezření z ilegální činnosti, rozšiřování ilegálního tisku, velezrada, podpora perzekvovaných osob a jejich ukrývání, poslech zahraničního rozhlasu, nedodržování policejních nařízení, pašování zboží, zastírání původu, vyhýbání se protizidovským nařízením, pašování potravin do terezínského ghetta, zatčení za přestupek v terezínském ghettu, útěk z terezínského ghetta apod.

Statistický přehled příčin zatčení ukazuje, že nejpočetnější skupinu tvořili uvězněni za přestupky, k nimž byli přinuceni norimberskými zákony a protizi-

dovskými nařízeními. Další výzkum této otázky by přispěl k objektivní interpretaci postojů židovské komunity v Čechách a na Moravě v době okupace. To však nebylo cílem této práce.

Dochované dokumenty rovněž ukazují, že ve většině případů přicházeli tito Židé do Malé pevnosti z pražských věznic. Někteří dokonce již po odpykání trestu, stanoveného soudem. Je to pochopitelné, neboť v Praze byl soustředěn největší počet židovských rodin.

Nejvyšší byly „dodávky“ zatčených Židů z Prahy v srpnu 1944. Víme o 68 osobách (včetně 20 žen), které v průběhu tohoto měsíce přišly do Malé pevnosti (zejména ve dnech 1., 8. a 15. srpna). Mezi nimi se nacházeli i úředníci a zaměstnanci židovské náboženské obce (Ältestenrat der Juden) v Praze, která byla již v té době v likvidaci a její někteří pracovníci zatčeni. Dne 25. října 1944 přivezli do Malé pevnosti z Prahy minimálně 26 mužů a 12 žen. Téměř všichni byli zatčeni za aktivní činnost nebo individuální odpor.

Také někteří Židé, kteří se v terezínském ghettu „provinili“, byli zatčeni a předáni gestapu. Na to, kolik vězňů ghetta převzalo gestapo, však není jednotný názor. K. Lagus a J. Polák uvádějí, že se to týkalo 336 osob.⁷⁾ Naopak H. G. Adler udává číslo 276.⁸⁾ Prozatím se podařilo získat jména 128 Židů (z toho 13 žen), u nichž můžeme tuto skutečnost doložit a zároveň potvrdit věznění v Malé pevnosti. V několika případech se dokonce jednalo o předání celých skupin.

Tak např. 20. srpna 1943 došlo v ghettu k zatčení 17 osob za nedovolené kontakty mimo ghetto.⁹⁾ O rok později, 17. července 1944, do Malé pevnosti přišlo 6 mužů, 5 žen a 2 děti. Jednalo se o známou „aféru“ se židovskými malíři, označenou komandanturou ghetta za „greuelpropagandu“.¹⁰⁾ Při odbavování posledního transportu do Osvětimi 28. října 1944 vybrali velitel ghetta Rahm a jeho pomocník Haindl z vězňů nastupujících do vagonů dvacet mladých stanných mužů, kteří byli rovněž převedeni do Malé pevnosti a umístěni v cele č. 38 na čtvrtém dvoře. O jejich úkolu a osudu se ještě zmíním.¹¹⁾

Národnostní složení vězňů Malé pevnosti bylo téměř homogenní, neboť z 90 % sem byli posíláni lidé zatčení gestapem v českých zemích. Proto také většinu vězňů tvořili Češi. Příslušníci jiných národů přicházeli do Malé pevnosti jen tehdy, když k zatčení došlo na území protektorátu nebo v obvodu některé služebny gestapa v pohraničí. Tímto způsobem se do Malé pevnosti dostali v lednu a únoru 1945 také Židé s cizí státní příslušností. Jednalo se o uprchlíky z evakuačních transportů z Osvětimi. Výjimečnou skupinu, která přišla pravděpodobně „omylem“ do Malé pevnosti 4. října 1944, tvořili Židé z Kolína nad Rýnem.¹²⁾ Těmito cestami se postupně do terezínské věznice dostali kromě Židů z protektorátu, jichž byla naprostá většina, také Židé z Francie, SSSR, Polska, Německa, Maďarska, Dánska, Rakouska, Palestiny a Slovenska. V průběhu výzkumu se podařilo shromáždit údaje o 358 cizincích.

Věznice v Malé pevnosti měla průchozí charakter, vězňové zde nezůstávali dlouho. V transportech k soudům nebo do koncentračních táborů odcházeli s ostatními i židovští vězni. Jaký byl jejich další osud?

V úvodu je třeba říci, že u 34 mužů a 19 žen nevíme, jak jejich věznění pokračovalo.

První sledovanou skupinu tvoří vězňové, kteří se dočkali v terezínské věznici osvobození. Jedná se o 73 mužů a 113 žen. V tomto případě jsou uvedena čísla blízka skutečnosti (i když nikoli naprosto úplná), protože k těm vězňům, kteří byli osvobozeni, existuje poměrně ucelený soubor pramenů.

K této skupině lze připojit i ty židovské vězně, kteří byli z Malé pevnosti propuštěni. Podařilo se získat jména 11 mužů a stejného počtu propuštěných žen. Podle výzkumu doc. J. Jozy bylo z Malé pevnosti propuštěno přes 3 600 vězňů.¹³⁾ Jednalo se především o osoby zatčené za pracovní přestupky a rukojmí. Otázkou je, proč docházelo i k propuštění Židů z Malé pevnosti. Odpověď je jednoduchá; po propuštění následovalo vbrzku povolání do transportu do terezínského ghetta.

Podstatná část Židů odcházela s ostatními vězni do koncentračních táborů. Údaje o jejich odesílání do různých koncentračních táborů nejsou úplné. Ze sledovaného počtu 1 216 osob bylo 462, tj. 38 %, odtransportováno:

	muži	ženy	celkem
Osvětim	206	113	319
Mauthausen	59	4	63
Flossenbürg	13	–	13
Buchenwald	11	–	11
Ravensbrück	2	25	27
Dachau	4	–	4
Sachsenhausen	3	–	3
další koncentrační táboři	15	7	22
celkem	313	149	462

Přehled ukazuje podíl jednotlivých koncentračních táborů na perzekuci Židů deportovaných z Malé pevnosti. V uvedených počtech nejsou zahrnuty přesuny vězňů z jednoho koncentračního tábora do druhého. Přehled uvádí počty za celé období 1940 – 1945 (u žen od června 1942) a jasně z něho vyplývá, že Židé odcházeli z terezínské věznice zejména do vyhlazovacích táborů Osvětim a Mauthausen, přičemž podíl Osvětimi činí 69 %.

Někteří jednotlivci byli předáni také k soudu, do věznic a káznic, avšak existuje i skupina těch, kteří byli gestapem přemístěni do terezínského ghetta. Tato skutečnost je průkazná u 18 vězňů. Jednalo se o vrácení do ghetta, po němž následoval transport do vyhlazovacího tábora.

Pro stovky vězňů se věznice v Malé pevnosti stala místem jejich posledního pobytu. Jejich život v Terezíně, často za velmi drastických okolností skončil. Svědectví desítek bývalých vězňů vypovídají o tom, že zejména Židé byli v Malé pevnosti ubíjeni v celách, na pracovních komandech, že byli nuceni k sebevraždě.¹⁴⁾ Najdeme je i mezi popravenými. Tyto zločiny potvrdily mimořádné lidové soudy, zejména proces s H. Jöckelem, velitelem věznice. Někdy šlo o přímo prováděné vraždy celých skupin vězňů. Tak např. koncem října 1944 bylo do Malé pevnosti přesunuto 20 Židů z terezínského ghetta (tzv. U-komando). Byli použiti pro nějaké práce, s největší pravděpodobností likvidovali po několik nocí stopy vysoké úmrtnosti v nedalekém ghettu. Po jejich skončení byli všichni zavražděni.¹⁵⁾ Rovněž další dvě skupiny vězňů byly v Malé pevnosti téměř likvidovány. Jednalo se předně o Židy z Kolína nad Rýnem a Židy, chycené na útěku z evakuačních transportů z Osvětimi.¹⁶⁾

Smrt ostatních způsobila podvýživa, hrozná ubytovací podmínky, nemožnost dodržovat základní hygienická pravidla a nedostatek potřebných léků.

Následující přehled úmrtnosti Židů v Malé pevnosti dokládá zvýšený počet úmrtí pro léta 1944 a 1945. Kromě již zmíněných příčin úmrtí ovlivnila zvýšení úmrtnosti od října 1944 epidemie úplavice, šířící se v několika vlnách prakticky až do osvobození. Úplnou katastrofou pro vězně se stala tyfová epidemie, jež si v období od března do května 1945 vyžádala mezi vězni Malé pevnosti stovky obětí. Významnou byla i skutečnost, že vězeňské poměry se v průběhu války v Malé pevnosti zhoršovaly a staly se rovněž důležitým faktorem, soustavně ohrožujícím životy vězňů.

rok	protektorát	cizí státní příslušníci	celkem
1940	–	–	–
1941	9	1	10
1942	39	–	39
1943	28	–	28
1944	82	1	83
1945	71	220	291
?	9	5	14
celkem	238	227	465

Zmínila jsem se již několikrát o tom, že uvedené výstupy jsou vzhledem k nedostatečné pramenné základně neúplné. Proto také přehled umučených Židů, který předkládáme, není vyčerpávající. Prozatím se nám podařilo shromáždit údaje o 465 věznicích, kteří byli v terezínské věznici prokazatelně umučeni (včetně popravených a zákeřně ubitých). Je mezi nimi i 23 žen. Z celkového počtu asi 2 500 obětí tvoří umučení Židé minimálně 18 % všech zemřelých.¹⁷⁾

Uvedená fakta a desítky svědectví a vzpomínek bývalých terezínských vězňů dosvědčují hrozné postavení Židů v Malé pevnosti. Lze bez nadsázky říci, že pro Židy byla terezínská policejní věznice vyhlazovacím místem. Tato skutečnost byla v plné míře způsobena jednáním a chováním velitele věznice H. Jöckela a dozorcího personálu, kteří nesou přímou odpovědnost za jejich utrpení a smrt.

Poznámky:

¹⁾ APT, sb. vzp. č. 144, 336, 408 aj.

²⁾ APT, sb. vzp. č. 370, 393.

³⁾ APT, sb. vzp. č. 112, 386, 436, 432, 606, 773, 822 aj.

⁴⁾ Viz APT, sbírka vzpomínek; SOA Litoměřice, fond MLS Litoměřice, Lsp 1 200/46, proces s Jöckelem (dále jen „proces s Jöckelem“); PT, sb. mk. č. 35, vyšetřování válečných zločinců z Malé pevnosti; PT, sbírka Malá pevnost, materiály k případu Rojko; SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 157/48, proces s Mendem; Lsp 132/48, proces s Neubauerem; LsP 153/48, proces s Mallotthem; Lsp 107/48, proces s Burianem; Lsp 1285/46, proces se Schmidtem a násl.

⁵⁾ Naše údaje o Židech v Malé pevnosti se opírají z velké části o materiály uložené ve sbírkách Památníku Terezín. Zpracovali jsme torzo vězeňské kartotéky a materiály zařazené do sbírky Malá pevnost Terezín, dále jmenné listiny protektorátních Židů. Cenné údaje nám rovněž poskytla sbírka „Okupační vězeňské spisy“ ve Státním ústředním archívu v Praze a některé údaje jsme získali zpracováním osobní kartotéky židovské náboženské obce v Praze.

⁶⁾ Srovnej výsledek výzkumu doc. J. Jozy, který dospěl k počtu 693 Židů a 250 Židovek. Viz: J. Joza: Věžňové Malé pevnosti, in: Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 42.

⁷⁾ K. Lagus, J. Polák; Město za mřížemi, Praha 1964, s. 351

⁸⁾ H: G. Adler, Theresienstadt 1941–1945, Tübingen 1960, s. 48.

⁹⁾ APT, sb. vzp. č. 51.

¹⁰⁾ K. Lagus, J. Polák; c.d., s. 181.

¹¹⁾ K. Lagus, J. Polák; c.d., s. 243–244.

¹²⁾ K. Lagus, J. Polák; c.d., s. 140.

¹³⁾ Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 77.

¹⁴⁾ APT, sb. vzp. č. 3, 4, 5, 51, 89, 189, 210, 218, 280, 291, 346, 349, 395 atd.; Procesy s Jöckelem a dozorcí Malé pevnosti.

¹⁵⁾ Proces s Jöckelem.

¹⁶⁾ APT, sb. Malá pevnost, inv. č. A 1017; APT, materiály k případu Rojko; APT, sb. mikrofilmů, stíhání Mallotha; APT, sb. vzp. č. 5, 140, 189, 346, 349, 393, 395, 1 088, 2 245 atd.

¹⁷⁾ Srovnej Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 67, 85.

JEWIS IN THE SMALL FORTRESS. SEVERAL REMARKS TO THE THEME

Miroslava Benešová

Resume

The police prison in the Terezín Small Fortress was in the years 1940 – 1945 part of the repressive system of Nazi power in the Protectorate. Among the tens of thousands arrested by the Gestapo, here came also citizens racially "unsuitable" Jews. Although the prison was not an institution designed for persons persecuted for racial reasons – since Autumn 1941, the "Sammellager" Ghetto Terezín served for this purpose – the prison staff applied even here the racial aspect to the full extend.

This led to their complete isolation from the rest of the prisoners. The Jewish prisoners not only occupied specially selected cells and were put into special groups within the work brigades, they even could not take advantage of the minimal "privileges" like medical care. Together with the imprisoned Soviet citizens, they were the target of everyday malice and brutality of the prison staff.

It is not possible to establish the exact number of Jews who passed through the prison files. So far, it was possible to establish the names of 1216 Jewish prisoners (including those of mixed origin), of these 882 men (that is 2.75 % of the total of 32 000 prisoners) and 334 women (1 %). Among the 1216 persons there are included 358 foreign citizens (280 men and 78 women).

The reasons for the arrest of the Jews vary, mostly it was for the violation of the anti-Jewish laws and regulations. Here came also those who had "committed an offence" in the Terezín Ghetto and had been handed over to the Gestapo. This in particular has been shown to be the case with 128 people. Several Jews had been demonstrably arrested for organized resistance activities.

Jewish prisoners of foreign nationality (France, USSR, Poland, Germany, Hungary, Denmark, Palestine, Slovakia) had mostly been caught when fugitive from Auschwitz evacuation transports in 1945.

The Terezín prison had the character of a transit prison from where the prisoners went to Courts of justice or into concentration camps. Most numerous was the group of those deported to concentration camps. Of the 1216 Jews this concerned 462 people (of these to Auschwitz 319 people). The life of many Jews ended already in the Small Fortress. 465 persons died, were killed or executed. Of the total of 2500 victims of the small Fortress, Jews constitute at least 18 %.

JUDEN IN DER KLEINEN FESTUNG. EINIGE BEMERKUNGEN ZUM THEMA

Miroslava Benešová
Resümee

Das Polizeigefängnis in der Kleinen Festung in Theresienstadt war 1940 – 1945 ein Bestandteil des repressiven Systems der Nazimacht im Protektorat. Unter den Tausenden der von der Gestapo Verhafteten kamen auch rassenmäßig „unpassende“ Bürger her – Juden. Obwohl das Gefängnis keine Einrichtung für aus Rassengründen verfolgten Personen war, dazu diente seit Herbst 1941 das Sammellager Ghetto Theresienstadt, wurde hier vom Personal des Gefängnisses die Rassendiskriminierung im vollen Maße zur Geltung gebracht.

Dies hatte die vollständige Isolierung der Juden von den übrigen Häftlingen zur Folge. Die jüdischen Häftlinge bewohnten nicht nur eigens vorbehaltene Zellen, bildeten selbständige Gruppen in den Arbeitskommandos, sondern durften nicht einmal die minimalen „Vorteile“ der Häftlinge genießen (z. B. ärztliche Behandlung). Neben den inhaftierten Sowjetbürgern wurden sie zum alltäglichen Ziel des Hasses und der Brutalität des Aufsichtspersonals.

Wie viele Juden die Evidenz der Häftlinge passierten, kann nicht genau festgestellt werden. Bisher gelang es, 1 216 Namen jüdischer Häftlinge (bzw. Mischlinge) zu versammeln, darunter finden wir 882 Männer (d. h. 2,74 % von der Gesamtanzahl von 32 000 Häftlingen) und 334 Frauen (1 %). In der Zahl von 1 216 Personen sind 358 fremde Staatsbürger einbegriffen (280 Männer und 78 Frauen).

Die Gründe zur Verhaftung der Juden waren unterschiedlich, meistens handelte es sich um Mißachtung der antijüdischen Gesetze, Anordnungen und Vorschriften. Es kamen auch diejenigen her, die sich im Ghetto Theresienstadt „schuldig machten“ und der Gestapo übergeben wurden. Diese Übergabe kann bei 128 Personen nachgewiesen werden. Einige Juden wurden nachweisbar wegen ihrer organisierten Widerstandstätigkeit von der Gestapo verhaftet.

Jüdische Häftlinge mit fremder Staatsangehörigkeit (Frankreich, UdSSR, Polen, Deutschland, Ungarn, Dänemark, Palästina und Slowakei) wurden meistens auf ihrer Flucht aus den durchfahrenden Auschwitzter Evakuationstransporten 1945 gefangen.

Das Theresienstädter Gefängnis hatte den Charakter eines Durchgangsgefängnisses, von wo die Häftlinge zum Gericht oder in Konzentrationslager geschickt wurden. Die größte war die Gruppe derer, die in Konzentrationslager deportiert wurden. Von den 1216 Juden betraf dies 462 Personen (davon nach Auschwitz 319 Personen). Das Leben vieler Juden endete bereits in der Kleinen Festung, 465 Personen starben, wurden getötet oder hingerichtet. Von den insgesamt 2500 Opfern der Kleinen Festung bildeten die Juden mindestens 18%.

Zelle: 451/8 y

Name: Salamon Haftnummer: _____

Vorname: Lazar Eingeliefert: 6.3.45 Bereshan

Beruf: Magazinangst. Abgegangen: 27. V. 1945

Bemerkungen: Immer in Kette

auf Anweisung

Geburtstag: 27.7.01

Gearbeitet:

vom:	bis:	wo?

Zelle: 46 y KA

Name: Becker Haftnummer: 1337

Vorname: Wilhelm Israel Eingeliefert: 3.2.45 Berlin

Beruf: Schlosser Abgegangen: 25. V. 1945

Bemerkungen: KA

propruostern

Geburtstag: 28.5.10

Gearbeitet:

vom:	bis:	wo?

K PROBLEMATICE POČTU ČESKOSLOVENSKÝCH OBĚTÍ NACIONÁLNĚ SOCIALISTICKÉHO NĚMECKA V LETECH 1938 – 1945

Pavel Škorpil

Kvantifikace československých obětí nacismu se zdá být problémem, který byl již dávno vyřešen. Přibližně od poloviny 50. let hovoříme o 360 000 ztracených životech, což nepopírá ani odborná literatura.¹⁾ Sledujeme-li ovšem vývoj výzkumu tohoto problému, lze vysledovat několik dalších pokusů o celkové vyčíslení, provedených v prvním poválečném desetiletí. Získaná fakta při všech těchto zjišťováních neodrážela pouze odborný zájem nebo různorodost přístupů po stránce metodologické, nýbrž i snahy propagandisticky využít výsledky ve prospěch tehdejších politických struktur.

První snahy o sestavení bilance obětí se projevily již v době druhé světové války, i když samozřejmě nemohly poskytnout celkové přehledy. Nicméně mnohdy poměrně přesné záznamy o zemřelých na teritoriu Československa vedly říšskoněmecké či protektorátní úřady pro území Českých zemí, případně slovenské a německé instituce pro území tzv. Slovenské republiky. Značně mezerovité údaje máme pro ty části Slovenska, které anektovalo Maďarsko. Kromě toho některé z existujících organizací domácího odboje, ale také československá exilová vláda ve Velké Británii, se pokoušely zaznamenávat zahynulé či zatčené osoby.²⁾

Do dnešních dob se dochovala jen část vedených záznamů. Nacisté zničili hlavně na konci války značnou část dokumentace. Své vykonaly i vojenské akce, především nálety, ale i neuvážené ničení materiálů čs. úřady nebo jednotlivci zejména krátce po ukončení války. To se týká zejména území českého pohraničí, anektovaných Německem na podzim 1938.

Bilance dosavadních výzkumů problematiky

Vůbec první údaj o celkových ztrátách je znám z ledna 1946, kdy český denní tisk uvedl počet 100 000 bez dalšího vymezení. Zřejmě se jednalo o odhad počtu obětí z Českých zemí. Značně spekulativního rázu je též údaj o 160 000 čs. obětích nacismu, který údajně obsahovaly podklady generála Františka Ečera, zástupce čs. obžaloby při norimberském procesu s hlavními válečnými zločinci (18. 10. 1945 – 1. 10. 1946). Tento údaj, archivně zachycený jen v jednořádkovém sdělení ve fondech bývalého Archívu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ,³⁾ však nikdy nebyl zveřejněn.

První odborný provedený pokus nacházíme v podkladech ministerstva zahraničních věcí, připravených zřejmě na podzim 1945 (materiál nebyl datován) pro pařížskou reparační konferenci, zahájenou v prosinci 1945. Sestavovatelé dospěli k počtu 244 836 prokázaných obětí na životech a 5 331 pohřešovaných osob.⁴⁾

U posledně jmenovaných nebyla ve zprávě připuštěna reálná – a ministerstvu jistě známá – možnost, že část z nich se nacházela, nebo již zahynula, v sovětské internaci. Stejný materiál obsahoval také výčet zdravotně poškozených osob, ovdovělých manželských partnerů resp. manželů zdravotně poškozených, sirotků a rodičů postižených osob. Vedle „přímých“ obětí nacismu bylo zaznamenáno také 2 000 osob, které zahynuly při pracovním nasazení v Německu.⁵⁾ Celkově se tedy jednalo o 252 167 zemřelých a zmizelých osob, zřejmě (i když to není výslovně řečeno) bez Podkarpatské Rusi. Tyto údaje nikdy nebyly zveřejněny, nanejvýš v dobových zahraničních expertizách nacházíme stopy po odvození: 0,2 miliónu usmrčených civilistů a 0,05 miliónu vojenských osob.⁶⁾

V roce 1946 sestavili odborníci ze Státního úřadu statistického v Praze první rozbor čs. ztrát v letech 1939 – 1945. Vedoucí týmu Vladimír Sekera dospěl k výsledkům vztahujícím se územně k Československu v poválečných hranicích. Podle něho fašismus připravil o život 74 000 nežidovských a 138 000 židovských občanů státu, z toho 55 000 resp. 71 000 v Českých zemích. Dalších 100 000 osob, z toho 75 000 v Českých zemích, mělo zahynout v důsledku zvýšené úmrtnosti.⁷⁾

V roce 1948 zpracoval I. odbor ministerstva národní obrany přehled obětí na životech, především z hlediska vojenských ztrát. Vedle Čechoslováků padlých na západních bojištích včetně severní Afriky (a tří letců zahynulých v Polsku v září 1939), 322 v pozemních a 525 v leteckých silách, a celkem 5620 padlých na východní frontě, zpracovatelé udávali 8 000 zahynulých v partyzánských bojích, dále pak 3 000 nevrátivších se ze zajetí, 65 000 popravených a umučených a 4 000 zahynulých při bombardování. Dalších 30 000 osob z řad vězňených a účastníků pochodů smrti bylo udáváno jako nezvěstných.⁸⁾

Zpráva ministerstva vnitra pro ministerstvo národní obrany z roku 1953, která se nachází ve fondech Vojenského historického archívu v Praze, uváděla již 202 738 čs. obětí nacismu. Ve výčtu nechybělo 107 477 obětí „konečného řešení židovské otázky“, počet zahynulých vojáků byl upřesněn na 7 488. Další dílčí údaje zůstaly buď nezměněny, nebo nebylo zaznamenáno jejich nové zpracování.⁹⁾

Paralelně s uvedenými průzkumy byla zpracovávána také tzv. všeobecná kartotéka osob vězňených v koncentračních táborech, uložená ve Státním ústředním archívu v Praze. Záznamy pořizené většinou v prvních pěti až šesti letech po druhé světové válce podchycují většinu z odhadovaných asi 350 000 vězňených čs. občanů, částečně však zahrnují i cizí státní příslušníky.¹⁰⁾

V průběhu 50. let proběhlo dosud nejrozsáhlejší šetření, jehož výsledky zpracovali dokumentaristé Čs. svazu protifašistických bojovníků. Výsledné číslo 360 000 představovalo souhrn obětí fašismu a druhé světové války z řad československých občanů, zřejmě – i když to nebylo specifikováno – v poválečném územním rozsahu. Tento souhrnný údaj zveřejnili v roce 1956 Gustav Hajčík a Jaroslav Volejník jako ztráty na lidských životech, „způsobené nacistickou okupací Československa“ od 15. března 1939 do 9. května 1945. Celkem

195 000 z těchto obětí údajně zahynulo v koncentračních táborech, z toho 2 206 dětí (tu viditelně neuvažovány „terezínské děti“ – pozn. P. Š.) a 118 600 „obětí persekuce z rasových důvodů“. Další kategorií byly „oběti nacistického teroru, včetně padlých v bojích“, celkem 156 000 osob. Dále „leteckými útoky“ zahynuly 6 432 osoby.¹¹⁾

Hajěfk a Volejnk přesněji nevymezili pojem československých „ztrát na lidských životech“, o teritoriálním vymezení ani nemluvě. Nepřihlédli ani k obětem z doby před 15. březnem 1939, ani k zahynulým sudetoněmeckým antifašistům v anektovaném pohraničí.

V materiálech bývalého Čs. svazu protifašistických bojovníků, přenesených do Historického ústavu Čs. armády – Památníku odboje, jsem našel jinou verzi odůvodňující 360 000 zahynulých. 235 000 z nich tvořily nevrátivší se osoby z celkových 350 000 odvězených a uvězněných. Z nich zahynulo 175 500 (na jiném místě expertiza hovoří o pouhých 138 000!) z „rasových důvodů“ včetně 15 500 dětí.¹²⁾ Bylo popraveno celkem asi 10 000 našich spoluobčanů. Dalšíh 12 000 obětí si vyžádaly bojové akce, 7500 „letecké a jiné válečné útoky“. „Zvýšená úmrtnost“ vykazovala 94 900 osob. Spolu s 500 umučenými dětmi (zřejmě „nežidovskými“ – pozn. P. Š.) zpracovatelé dospěli k součtu přesně 360 000.¹³⁾

Takto získaný celkový údaj nebyl dosud vážněji zpochybněn, i když u některých položek došlo k výrazným změnám. Například počet zahynulých Čechoslováků v důsledku rasového pronásledování se zvýšil na 200 000 „židů“,¹⁴⁾ upřesňovaly se i další údaje.

Provedený pokus o rekonstrukci čs. obětí nacismu nemůže vyloučit nepřesnosti, které vyplývají mj. z charakteru využitelných zdrojů. Nejprve je ovšem nutné vymezit, koho vlastně tyto oběti zahrnují. Jedná se o osoby mající ke 30. září 1938 československou státní příslušnost, jejich děti a o osoby trvale žijící k tomuto datu na československém území a jejich potomky. Datum podpisu mnichovské dohody je počátkem zkoumaného období trvajícím do 8./9. května 1945. Toto vymezení nemá v jednotlivých odůvodněných případech vylučovat určité „přesahy“, především pokud jde o oběti některých lokálních srážek po 9. květnu 1945. Na druhé straně z výčtu se snažím vyloučit životní ztráty, jdoucí na vrub sudetoněmeckých nacistů, a to i v době po 30. září 1938. Teritoriálně vychází tato studie z území v rozsahu první Československé (nebo tzv. předmnichovské) republiky.

Ukázalo se málo účinné a zavádějící vycházet z nějaké předem dané kategorizace obětí. To vyplývá z rizika častého zdvojování – typické například u židovských spoluobčanů zahynulých mimo „obvyklé“ deportace – ale i z dalších problémů. Kategorie se tudíž mohou rýsovat teprve na základě výsledků zpracování.

Od jara 1938 narůstalo napětí mezi ČSR a nacistickým Německem, které vyvrcholilo v zářijových dnech ozbrojenými srážkami v pohraničí Českých zemí. Podle zprávy ministerstva národní obrany pro ministerstvo zahraničních věcí jen do 28. září 1938 padlo 40 uniformovaných osob; 10 dalších zůstalo nezvěstných a 228 mužů bylo odvečeno – vesměs oddíly Sudetoněmeckého freikorpsu.¹⁶⁾ Jen podle prostudovaných archívních materiálů jsem však pro období 12.–30. září 1938 zaregistroval nejméně 52 padlých čs. uniformovaných a 10 civilních osob, které se staly oběťmi nacistů.¹⁷⁾ Podle zprávy oddělení velení a doplňování stavu při velitelství Sudetoněmeckého freikorpsu „ztráty nepřítel“ do 30. září 1938 činily 96 mrtvých, 50 raněných a 2027 zajatých osob.¹⁸⁾

V prvních říjnových dnech, v době zabírání pohraničních území, české prameny registrovaly jen dva zabitě vojáky a tři české civilisty,¹⁹⁾ ze strany freikorpsu je ovšem udáváno jen za 1. říjen 14 usmrcených osob.²⁰⁾

Po obsazení pohraničních oblastí zatkl operační oddíly říšské bezpečnostní policie a gestapa přesněji neznámý počet – řádově několik tisíc – odpůrců. Z nich se asi 2500 osob dostalo do koncentračních táborů, zvláště do Dachau. Většina z těchto vězňů byla po třech měsících propuštěna, na ostatní uvalila berlínská centrála gestapa „ochrannou vazbu“.²¹⁾

Jen ze sudetoněmeckých sociálních demokratů za dobu do zahájení války (přepadení Polska v září 1939) nejméně 17 zemřelo ve vězeních a táborech, spáchalo sebevraždu, nebo bylo zavražděno říšskoněmeckými nacisty a jejich henleinovskými pomahači.²²⁾

Na anektovaných územích říšské úřady také záhy uplatnily norimberské zákony. Po „křišťálové noci“ byl blíže nezjistitelný počet tamních obyvatel židovského původu odvečen do koncentračního tábora Buchenwald, neznámý počet z nich byl mezi 244 zahynulými tam vězňnými Židy v průběhu prvního měsíce po zatčení.²³⁾ Jen u Vejprtu byli mezi 10. listopadem 1938 a 13. červencem 1939 zavražděni tři Židé, jejichž vrahy se gestapu „nepodařilo“ vypátrat.²⁴⁾ Po okupaci zbytku Českých zemí a vyhlášení tzv. protektorátu Čechy a Morava gestapo hned zahájilo „Akcí mříže I“ (Aktion Gitter),²⁵⁾ kdy do května 1939 zatkl asi 6 000 levicově smýšlejících osob, z toho několik set uprchlíků z Německa; 1 500 z těchto osob bylo posláno většinou do Buchenwaldu.

V září 1939 podniklo gestapo „Akcí Albrecht I“, kdy celkový počet zatčených dosáhl zřejmě dvou tisíců osob.²⁶⁾ V průběhu září nacisté rozšířili na protektorát zákon připouštějící trest smrti v případech přípravy k velezradě, činnosti v ilegálních organizacích, za přechovávání zbraní a ilegálně žijících osob. Himmlerův oběžník z 20. září 1939 umožňoval navrhnout „zvláštní zacházení“ (Sonderbehandlung), popravu bez soudního řízení, což bylo uplatněno v případě popravy devíti studentských funkcionářů v ruzyňských kasárnách po listopadovém zásahu proti českým vysokým školám. Oběžník Hlavního úřadu říšské bezpečnosti z října 1939 umožňoval automatické prodlužování „ochranné vazby“

do konce války, od května 1940 to bylo již ve výlučné pravomoci jednotlivých úřadoven gestapa, které nemusely žádat souhlas „shora“.

Při zásazích proti českému odboji užívalo gestapo i metody rukojmích, posílaných při odvetných akcích do koncentračních táborů. Do počátku roku 1941 nacisté rozbili případně narušili většinu odbojových skupin různého zaměření. Jen částečně lze rekonstruovat počty obětí těchto zásahů.²⁷⁾ Mnozí z nich byli popraveni při tzv. prvním stanném právu 27. září 1941 až 20. ledna 1942, ačkoli při něm neměly být popravovány osoby, které se „provinily“ před 27. zářím. V této době bylo celkem 486 osob odsouzeno k trestu smrti a téměř všichni do 20. ledna 1942 popraveni, 2242 dalších se dostalo do koncentračních táborů.²⁸⁾

Nejvíce „soudních poprav“ se událo za tzv. druhého stanného práva od 27. května do 3. července 1942. K 1327 obětem stanných soudů je nutno připočítat 173 muže z Lidic a 34 občany Ležáků. Ještě po ukončení výjimečného stavu, 9. července, bylo popraveno devět osob. V souvislosti s „heyrichiádou“ však zemřely další tisíce čs. občanů ve věznicích a koncentračních táborech. Terror zasáhl i mladistvé – ze zatčených 84 roudnických studentů zemřeli dva v tezevské Malé pevnosti a dalších 11 v koncentračním táboře.²⁹⁾ Za podporu atentátníků byli počátkem září 1942 popraveni čtyři představitelé pravoslavné církve a 24. října zavraždění v Mauthausenu 252 příbuzní a přátelé parašutistů. Při započtení židovského transportu AAH poslaného z Prahy do Ujazdowa a dalších dvou tisícových transportů, přeložených na bohušovickém nádraží rovnou do transportu na východ, vychází nejméně přes 4 800 obětí „heyrichiády“. Navíc některé parašutisty a jejich příbuzné nacisté popravili teprve v lednu 1943, a ještě na počátku roku 1944 postihly důsledky atentátu členy skupiny „Jindra“.

Četné rozsudky smrti nad čs. občany vynesly také tzv. německé zvláštní soudy (Sondergerichte), zřízené v protektorátu při zemských soudech v Praze a v Brně. Zvláštní soud v Praze činný od roku 1940 byl od roku 1943 příslušný pro trestní věci s výjimkou špionáže, zemězrady a vlastizrady, což podléhalo tzv. lidovému soudnímu dvoru (Volksgerichtshof). Rozsudky smrti pražského zvláštního soudu byly vykonávány zpočátku v Drážďanech, od jara 1943 na Pankráci, zde i výkony trestů smrti vynesných zvláštním soudem v Brně. Župa Sudetenland měla svůj zvláštní soud při zemském soudu v Litoměřicích; zde šel počet vykonaných rozsudků smrti řádově do desítek.

Na území slovenského státu do léta 1944 německá justice přímo nezasahovala. Ale ani po ustavení zvláštního soudu v Bratislavě v prosinci 1944 nebyl vykonán žádný z vynesných rozsudků smrti.

Nepochybně to byl i alibismus prezidenta Tisa zmenšit při perspektivě poválečné odplaty s jeho režimem svou vinu tím, že osobně nepodepsal žádný rozsudek smrti nad osobami nacházejícími se ve vězení.³⁰⁾

Není přesněji známo, kolik čs. občanů celkem nacisté popravili. Protektorátní statistiky udávají 3226 soudních poprav za období 1939 – 44, za jednotlivé roky 12, 4, 417, 1790, 369, 634, za celý rok 1945 to bylo dalších 247 poprav na celém území Českých zemí.³¹⁾ Tyto údaje jsou jistě neúplné: například za rok 1941 je

hlášeno 417 exekucí, avšak jen v období 27. září až 29. listopadu popravili nacisté na základě rozsudků stanného soudu v Praze 429 osob³²⁾

Pokud docházelo k popravám mimo protektorátní území, jsou údaje ještě neúplnější. Z dochovaných spisů čs. občanů souzených lidovým soudním dvorem (nejen v Berlíně) vyplývá, že bylo vyneseno nejméně 347 rozsudků smrti, přičemž v 296 bylo zaznamenáno i datum popravy, u dvou dalších odsouzených úmrtí ve vězení, v jednom případě sebevražda. Dalších 14 rozsudků znělo na doživotí, v dalších případech na dlouholetý žalář, což v četných případech také znamenalo smrt buď ve vězení nebo „dodatečnou“ popravu.³³⁾

Určité představy o počtu poprav čs. občanů nám mohou zprostředkovat archivní materiály týkající se zjišťování počtu obětí z řad komunistů, uložené v bývalém Archivu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ v Praze. Tato zjišťování byla provedena na základě svodných hlášení ze stranických okresů v roce 1946 a sloužila jako podklad při vypracování zprávy pro VIII. sjezd KSČ.³⁴⁾

Tento materiál mj. dokládá nepravdivost údaje o 25 000 obětech fašismu z řad čs. komunistů. Ostatně při soupisu komunistických účastníků protifašistického odboje v českých zemích bylo do ukončení této akce v roce 1967 podchyceno 23 512 osob včetně přeživších.³⁵⁾ Avšak i počet 19 080, ke kterému se dospělo při součtu obětí z roku 1946, je zřejmě nadsazený. Například ve „Svobodově armádě“ údajně zahynulo 6 000 komunistů-čs. občanů, což odpovídá spíše celkovému počtu padlých čs. příslušníků na východní frontě.³⁶⁾

Materiál KSČ uváděl mezi zmíněnými 19 080 zahynulými celkem 3 649 popravených osob, z toho 378 v obou stanných právech, 307 státních na Pankráci a 777 popravených v Malé pevnosti Terezín. Dalších 2 187 komunistů bylo údajně popraveno mimo čs. území nebo na neznámém místě.

Uvažujeme-li, že v protektorátě nacisté popravili nejméně 3300 osob, podíl komunistů mezi nimi by dosahoval 44,33 %. Vzhledem k tomu, že uvedené počty komunistických obětí mohly v některých případech zahrnout i například jen sympatizující osoby, lze předpokládat, že skutečný podíl komunistů na popravených byl nižší. Kdybychom však přesto v případě poprav mimo protektorát uvažovali ve stejných proporcích, vycházelo by nám nejméně 4933 popravených Čechoslováků, celkem tedy nejméně 8 200 – 8 300 poprav.³⁷⁾ To vcelku i potvrzuje dřívější odhady kolem 10 000 osob.

Nacistický teror nedokládaly pouze „soudní“ popravy. Česká odborná literatura udává celkem 105 – 115 000 zatčených osob jen na území protektorátu, to bez židovských a romských deportací.³⁸⁾ Nacistické úřady zřejmě vedly po celou dobu okupace úplnější evidenci; přesné údaje jsem však našel jen za rok 1944, a to v měsíčních hlášeních Hlavního úřadu hospodářství a správy SS Oranienburg, posílaných K. H. Frankovi. Hlášení obsahují údaje o počtech vězňených vždy ke konci měsíce, spolu s registrovanými odchody, příchody (včetně přemisťování z jednoho zařízení do druhého), počet přirozených (a „přirozených“) a nepřirozených úmrtí.³⁹⁾

Přes torzovité údaje o občanech Československa zemřelých, tj. „úředně“ ne-

popravených ve věznicích, koncentračních táborech, zavražděných bez soudu, zemřelých na pochodech smrti a při výsleších, je počet 20 000 spíše dolní hranicí skutečnosti; například jen v Mauthausenu je registrováno 4 473 zemřelých českých vězňů, dalších 3 784 ve Flossenbürgu atd.

Na popravištích a v koncentračních táborech zemřela jen část obětí německé nacistické okupace a perzekuce. Mnohdy šly případy nepřírozených úmrtí na vrub ozbrojeným střetnutím. Vzniklé ztráty na životech se tu dotýkají i problému ztrát ve vojenských akcích, ale tu šlo v mnoha případech o civilisty, často neozbrojené, kteří sami nebojovali, nýbrž byli zlikvidováni při odvetných akcích nacistů prováděných při „zúčtování“ s osobami skutečně nebo údajně podporujícími partyzánskou činnost.

Takové případy, které protektorátní statistika evidovala od roku 1943, přibýly zvláště po vypuknutí Slovenského národního povstání. V zimě 1944/45 se jejich vliv projevoval zvláště na severní Moravě, postupně se přesouval dále na střední a jižní Moravu a do Čech, kde vyvrcholil v povstání v květnu 1945.

V průběhu SNP a následných represí zahynulo podle armádních čs. zdrojů asi 15 000 našich občanů.⁴⁰⁾ Ján Svetoň udával 19 000 obětí,⁴¹⁾ což je pravděpodobněji již vzhledem k odhadovaným 11–13 000 zavražděných Romů při protipartyzánských taženích německých a ěudáckých ozbrojených jednotek.⁴²⁾

Jen malou část zahynulých tvořily osoby vojenské, resp. padlí ozbrojení civilisté a členové partyzánských oddílů. Výzkum prováděný z podnětu armádních míst krátce po válce zjistil do roku 1948 celkem 451 padlých v oblasti Banská Bystrica.⁴³⁾ Ladislav Lipscher ve své studii z počátku 80. let uváděl 2 100 zahynulých.⁴⁴⁾

Podle údajů Jana Gebharta a Jána Šimovčeka od 25. října do 30. listopadu 1944, tedy zhruba v prvních týdnech po porážce SNP, v původních partyzánských jednotkách ukončilo činnost 1 536 čs. občanů, kteří buď padli, nebo byli nezvěstní, dostali se do zajetí, odešli domů atd.⁴⁵⁾ Gebhart a Šimovček jmenovitě podchytili úmrtí u celkem 898 partyzánů, 621 z nich padlo v boji. Další 182 partyzáni zůstali nezvěstní.

V důsledku odvetných opatření německé oddíly společně se slovenskými oddíly Hlinkovy gardy vypálily přes 60 obcí. V 211 hromadných hrobech bylo nalezeno 5 304 mrtvých.⁴⁵⁾

V zimě 1944/45 zesílila partyzánská činnost také v protektorátu, nejprve zvláště v oblasti Beskyd. Se zajatými partyzány a rukojmími z řad místních občanů nacisté zacházeli velmi surově; mnozí zemřeli při výsleších, desítky dalších byly veřejně popraveny, další skončili – jako například 14 občanů obce Morávka odsouzených brněnským zvláštním soudem⁴⁷⁾ – na popravištích. Teror sílil s blížícím se pádem nacismu také v průběhu posledních válečných měsíců. Gebhart a Šimovček podchytili celkem 503 případy úmrtí u osob majících charakter partyzánů (a 19 případů, že osoby zůstaly nezvěstné); z toho 312 osob padlo přímo v boji.

Jen za dobu Květnového povstání českého lidu 1945 se odhady shodují na 8 000 obětích, z čehož asi 3 700 připadá na území Velké Prahy a její nejbližší

okolí. Přímo v katastru Velké Prahy činil počet padlých v povstání a zavražděných v důsledku nacistického teroru 1693 osoby české národnosti a 663 osoby jiných národností.⁴⁸⁾

K již uvedeným položkám čs. obětí nacistického teroru a protinacistického boje na čs. území je třeba započítat také stále málo připomínané či podceňované oběti z řad čs. antifašistů německé národnosti, zvláště těch, kteří žili na územích anektovaných po mnichovské dohodě Německem.

Dochované týdenní zprávy gestapa v Liberci (do února 1944 zde byla jeho řídicí úřadovna pro župu Sudetenland), Karlových Varech a Opavě, uložené v archívu mnichovského Institut für Zeitgeschichte, dokumentují činnost 185 odbojových skupin, v nichž vedle sebe působili čeští i němečtí antifašisté.⁴⁹⁾ Řada z nich položila své životy za svobodu.

Rekonstruovat oběti se v tomto případě podařilo jen zčásti. Dosud nejrozsáhlejší výzkum provedl v roce 1953 Roman Wirkner žijící tehdy v SRN. Podařilo se mu zaregistrovat 766 zahynulých sociálních demokratů, kromě obětí v rámci „konečného řešení židovské otázky“.⁵⁰⁾ Uvedené oběti ovšem nepocházely jen z území anektovaných na podzim 1938: 44 osoby pocházely nebo působili na území protektorátu.⁵¹⁾

V aktech mimořádných lidových soudů, uložených ve Státním oblastním archívu Litoměřice, jsem našel důkazy o dalších desítkách případů poprav, úmrtí ve vězení i úmyslných zabití, týkajících se antifašistů z území tehdejšího vládního okresu Ústí nad Labem.⁵²⁾

Českoslovenští občané německé národnosti se angažovali v protifašistickém boji také na slovenském území. Již v roce 1939 bylo asi sto tamních karpatských Němců posláno do koncentračních táborů v Německu. K dalším zatčením došlo v letech 1942 – 43, částečně pro podíl na partyzánské činnosti. V SNP bojovalo v partyzánských oddílech nejméně 303 Němců, neznámý počet z nich padl.⁵³⁾

Na podporu antifašistickým silám na Němci osídlených čs. územích se uskutečnilo několik výsadek čs. parašutistů většinou německé národnosti, vyslaných z Velké Británie a SSSR. Na počátku roku 1944 sudetoněmečtí sociální demokraté vyslali tři muže do prostoru u Děčína; jen jednoho z nich nestihli nacisté zlikvidovat.⁵⁴⁾ Z 23 výsadekářů vyslaných ze Sovětského svazu, většinou německých členů KSC, jedenáct padlo nebo bylo popraveno.⁵⁵⁾

Čs. občané německé národnosti bojovali také v zahraničních armádách protihitlerovské koalice. Je známo nejméně 12 případů padlých vojáků německé národnosti v čs. jednotkách ve Velké Británii, přičemž k německé národnosti se nehlásili – vzhledem ke známým potížím – zdaleka všichni Němci. Víme, že přesněji nezjistitelný počet Němců – řádově několik desítek – bojoval v řadách I. československého armádního sboru v SSSR. Příslušné ztráty bojujících v čs. jednotkách jsou ovšem započítány do celkových čs. vojenských ztrát na frontách druhé světové války. V případech zařazení do jiných než čs. jednotek přesnější zjištění počtů je snad otázkou budoucnosti.

Oběti z řad příslušníků zahraničních jednotek

Relativně nejsnazší částí tohoto úkolu je dokumentovat ztráty na životech u příslušníků čs. zahraničních vojenských jednotek. V tomto směru přinesl nejpresnější údaje spis úřadu ministra vnitra z 10. července 1953 týkající se jednání kolegia ministra o péči o hroby a hřbitovy čs. občanů padlých ve druhé světové válce. Početní údaje v něm obsažené zahrnují vedle „vojáků“ i oběti z řad partyzánů a účastníků Květnového povstání a SNP, včetně odhadů dalších kategorií obětí fašismu a druhé světové války.⁵⁶⁾

Budeme-li pro naši potřebu citovat pouze údaje týkající se příslušníků čs. armádních jednotek, pak na východní frontě ztráty na životech činily 5620 osob.⁵⁷⁾ Uváděných 896 osob padlých na západní frontě, včetně Tobruku a tří letců padlých v Polsku v září 1939, je spíše „spodní hranicí“ skutečnosti; novější česká odborná literatura uvádí odhad 1 200 zemřelých.⁵⁸⁾

Spis úřadu ministra vnitra zmiňuje také 521 důstojníků a rotmistrů, zlikvidovaných nacisty v protektorátě.

Část doma zůstalých příslušníků Československé armády za okupace přešla také do tzv. vládního vojska. I mezi těmito zdánlivě loajálními příslušníky je doloženo nejméně 11 poprav a dalších 5 úmrtí v nacistických věznicích.⁵⁹⁾

Velkou část příslušníků zahraničních vojenských jednotek tvořili čs. občané židovského původu.⁶⁰⁾ Jejich podíly zřetelně překračovaly podíly židovského obyvatelstva na celkovém počtu obyvatel předmnichovské republiky. Jen u Sokolova a v následných vojenských střetech bylo ze zjištěných 106 padlých registrováno 36 osob jako Židé ve vojenských výkazech, avšak jen za oblast Ostravy podchytil na počátku 50. let I. Zehngut dalších 11 v seznamu neobsažených jmen.⁶¹⁾ S veškerou pravděpodobností tito padlí z Ostravska patřili mezi někdejší deportované Židy v rámci „akce Nisko“, kteří se po zrušení tábora na jaře 1940 nevrátili domů, nýbrž překročili německo-sovětskou demarkační linii.

Erich Kulka uvádí svědectví bývalého pražského rabína Hanuše Rezka, podle něhož ze 2 300 příslušníků Svobodových jednotek židovského původu 640 zahynulo a 800 bylo vážně raněno.⁶⁴⁾

Na západní frontě podíl osob židovského původu v čs. jednotkách reálně překračoval polovinu početních stavů. Budeme-li uvažovat, že počty padlých odpovídaly v průměru jejich podílu v jednotkách (i když mnohá svědectví dotvrzují enormní bojovou morálku vojáků židovského původu), lze předpokládat, že počet zahynulých z jejich řad na frontách druhé světové války činil nejméně 1 100 osob.

Následky bombardování

Zvláštní pozornost nepochybně zaslouží také osoby zahynulé v důsledku bombardování, prováděného anglo-americkými bojovými svazy. Ačkoli v tomto případě viditelně není splněno kritérium úmrtí rukou nacistů, právě nacistický způsob vedení války podmínil bombardování.

Pro zjišťování celkového počtu obětí náletů neexistuje žádný statistický materiál v pravém slova smyslu, spíše jsme odkázáni na kusé údaje, případně vyvození z dalších statistických úhrnů. Armádní zdroje uvádějí cifru přes 4 000 bez dalších vysvětlení.⁶³⁾ Zdá se, že tento počet zhruba odpovídá údajům Státního úřadu statistického, registrujícím úmrtí v protektorátu, za rok 1945 pak v celých Českých zemích, v důsledku vojenských operací. Tyto operace si za rok 1943 vyžádaly úmrtí 54 civilistů, za rok 1944 úmrtí 1 160 civilistů a 27 vojenských osob, za rok 1945 pak 12 077 civilistů a 132 vojáků.⁶⁴⁾ Tyto údaje zřejmě zahrnují především oběti ozbrojených střetů s nacistickými jednotkami a oběti bombardování. Odečteme-li odhadovaný počet přes 3 000 obětí květnových bojů a další stovky Čechů, padlých a zavražděných v rámci nacistických akcí proti partyzánům, údaj „přes 4 000“ odpovídá skutečnosti. K tomu by ovšem bylo třeba připočítat dnes již stěží zjistitelný počet čs. obětí vojenských operací prováděných na anektovaných částech Českých zemí. Klasickým příkladem je nálet na Záluží u Mostu z 12. května 1944 (jeden ze dvou podniknutých náletů na tuto lokalitu). Hlášení policejního prezidenta v Mostě z 13. května 1944 uvádí celkem 590 zahynulých osob, většinou válečných zajatců a zahraničních dělníků; ztráty domácího civilního obyvatelstva zpráva vyčísluje na 226.⁶⁵⁾

Pracovní nasazení čs. občanů

Nezanedbatelnou část obětí nacismu z řad našich spoluobčanů tvořily i osoby pracovní nasazené. Patrně nejspolehlivějším pramenem pro zjišťování příslušných počtů zůstanou materiály Mimořádného lidového soudu v Praze z procesu s dr. Walterem Bertschem, protektorátním ministrem hospodářství a práce v letech 1942 – 45.⁶⁶⁾ V procesních aktech jsou obsaženy pouze údaje týkající se protektorátních příslušníků nasazených na práci do Německa včetně Sudet, což podle říšských statistik od března 1939 do března 1945 činilo 420 224 osoby. Pražskému Ústřednímu statistickému úřadu byl německými úřady oznámen celkem 3 461 případ úmrtí či zmizení nasazených, z čehož 1 536 připadlo na České země (v materiálech nerozlišeno, zda protektorát – což je pravděpodobnější – nebo celé České země), 23 na území slovenského státu a zbylých 1 902 na Německo a ostatní cizinu. Zvláště poslední údaj byl pokládán za neúplný.⁶⁷⁾ František Mainuš podchytil 751 případ úmrtí nasazených osob mimo protektorátní území jen za léta 1943 – 44.⁶⁸⁾ Příčiny úmrtí byly nejčastěji pracovní úrazy, zvýšená úmrtnost při onemocnění, usmrcení při bombardování, popravy (často i za drobné nepolitické přestupky).

Údaje o počtu nasazených z anektovaných území zatím zůstávají nezjištěny. Ze Slovenska bylo do Německa včetně protektorátu posláno na práci asi 200 000 osob, z nichž asi 160 000 pracovalo na území „staré říše“ (Německo v hranicích 1937).⁶⁹⁾ Údaje o počtu zahynulých a nezvěstných jsou neznámé.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že z pracovní nasazených čs. občanů v letech 1939 – 45 nejméně 3 500 zemřelo. Je třeba však vzít v úvahu, že část těchto obětí se již promítá do kategorie obětí nacistického teroru.

Zvláště tragickou kapitolu studie tvoří tato část, zabývající se zjišťováním obětí rasového pronásledování. To postihlo drtivou většinu čs. občanů židovského původu a zejména v Českých zemích žijící příslušníky romské etnické skupiny.

Romové žili rozptýleni po celém čs. území. Pokud jde o jejich počty, pouze policejní údaje nám dovolují odhadovat jejich počet na konci 30. let na 100 000 osob, z nichž asi 14 000 žilo na zmenšeném území protektorátu a 3 – 4 000 v okupovaných oblastech.⁷⁰⁾ Ke 2. srpnu 1942 protektorátní policie a četnictvo provedly soupis Romů, romských míšenců a tzv. cikánským způsobem žijících osob. V protektorátu v té době žilo nejméně 6 500 Romů, zhruba dvě pětiny z nich v internačních cikánských táborech Lety v okrese Písek a Hodonín v okrese Blansko. Někteří z nich v táborech zemřeli. Zbýlé nechali nacisté deportovat do cikánského tábora Osvětim II-Březinka, kam posléze byli zavlčeni i téměř všichni ostatní Romové z Českých zemí včetně Sudet. Většina z nich byla usmrcena na místě, zbylé poslali nacisté k pracovnímu nasazení.⁷¹⁾ Domů se vrátilo jen asi 500–600 Romů z bývalého protektorátu, z identifikovaných příslušníků romského etnika deportovaných z anektovaných území se vrátilo jen několik desítek.⁷²⁾

Na Slovensku úřady tolik nesledovaly rasové hledisko, proti Romům postupovaly spíše jako proti asociálním živlům.

V souvislosti se SNP slovenský režim ve spolupráci s nacisty přistoupil k vyvražďování romské populace. Nikdy již nezjistíme, kolik Romů bylo mezi mrtvými nalezenými po válce v hromadných hrobech. Ctibor Nečas dokládá vedle 26 nemocných Romů zastřelených při zrušení zajišťovacího tábora Dubnica nejméně dalších 418 osob zavražděných při razích proti cikánským osadám za jejich údajnou či skutečnou podporu partyzánům.⁷³⁾

Z území okupovaného Maďarskem zahynuly nejméně 52 osoby romského původu v německých koncentračních táborech.⁷⁴⁾

Součet obětí z řad čs. Romů, zahynulých z rasových důvodů, obnáší prokazatelně nejméně 5 900 osob, reálně nejméně o tisíc více.

„Konečné řešení“ a jeho čs. oběti

Nejpočetnější skupinu čs. obětí nacismu tvoří občané židovského původu, jichž žilo na území státu před územními změnami v letech 1938/39 přibližně 360 000. K tomu je ovšem třeba připočítat, že v nacistické praxi nerozhodovala – jako při sčítáních lidu prováděných v demokratických podmínkách – pouze náboženská či národnostní příslušnost dotyčného jedince, nýbrž i původ rodičů, prarodičů, případně také manželského partnera. Proto lze jen těžko přesněji určit, kolik žilo na území Československa ke konci 30. let „Židů“ ve smyslu nacistických zákonů.

Podle sčítání v roce 1930, posledního před nacistickou okupací a druhou světovou válkou, žilo v Československu 356 830 osob hlásících se k židovské konfesi; mezi nimi významný podíl tvořilo 204 749 „národnostních“ Židů, z nichž pouze 322 neudali židovskou konfesi.⁷⁶⁾

V Českých zemích se tehdy k židovskému vyznání hlásilo 117 551 osob, žil zde ovšem nezjištěný počet osob majících židovské předky, které se hlásily k jiné konfesi nebo byly bez vyznání. Zvláště v Čechách byla silná asimilační tendence ke splynutí s českým či německým prostředím. Po anexi zavedlo Německo v připojených pohraničních územích již od listopadu 1938 norimberské rasové zákony. Na zbylém území Českých zemí došlo k vydávání prvních protizidovských opatření sice již před nacistickou okupací, ale úplná registrace židovského obyvatelstva v duchu norimberských zákonů byla ukončena k 1. říjnu 1941, kdy v protektorátu žilo 88 105 těchto osob. Kolik dalších osob se vyhnulo této registraci (a jejich jména nebyla zjištěna) a kolik jich k 1. říjnu 1941, resp. již předtím, žilo na falešné doklady, zdárně zatajovalo původ atd., dnes již nezjistíme.

Dodatečná rekonstrukce pražské Zentralstelle für jüdische Auswanderung udávala, že k datu 15. března 1939 žilo na okleštěném území Českých zemí 118 310 Židů. Ve skutečnosti by se tehdy norimberské zákony vztahovaly na více osob, asi 125 000.⁷⁷⁾ Přesnější údaje nezískáme ani rozbořením vystěhovalectví čs. občanů židovského původu, neboť mnozí emigrovali legální cestou do konce jara 1939, aniž byl zjištěn jejich původ. Dalších asi 26 000 osob legálně odbavila pražská Zentralstelle für jüdische Auswanderung,^{77a)} nejméně 5 000 dalších odešlo z protektorátu ilegálně.

Počet osob deportovaných v rámci „konečného řešení židovské otázky“ od 16. října 1941 do 16. března 1945 do ghetta v Terezíně nebo přímo na východ činil celkem 80 626.⁷⁸⁾ Příslušný přehled nezahrnuje deportace v rámci „akce Nisko“, odkud se po zrušení tábora na jaře 1940 vrátilo 460 z celkem 1 292 tam deportovaných domů.⁷⁹⁾ Drtivá většina z navrátilivších se skončila v terezínských transportech. Jen 123 bývalí vězni z Niska se vrátili v roce 1945 jako příslušníci I. čs. armádního sboru v SSSR; kolik jich zahynulo již v Nisku (zde zřejmě jen několik případů), event. v následné sovětské internaci po přechodu německo-sovětské demarkační linie, a kolik z nich padlo v bojích s fašismem, již nikdy přesněji nezjistíme.

Podle údajů Livie Rothkirchenové se z protektorátních Židů registrovaných k 1. 10. 1941 vrátilo 10 271 z koncentračních táborů, 848 z věznic a úkrytů.⁸⁰⁾ Po registraci se podle údajů pražské ŽNO vystěhovalo 437 osob, podle údajů z nacistických zdrojů asi o 30 více. Podle Himmlerova statistika Richarda Korherrera jen za období 30. 6. 1941 – 1. 1. 1943 převaha úmrtí nad narození činila 2 990, z toho přes dvaapůl tisíce od 1. 10. 1941.⁸¹⁾ Úbytek Židů mezi počátkem roku 1943 a 20. dubnem 1945 činil – samozřejmě bez terezínského ghetta – 7 704, dalších 379 osob oficiálně nezvěstných nebylo započítáno do úbytku. Transporty do Terezína, případně rovnou na východ (27. 10. 1944 do Osvětimi),

odešlo od počátku roku 1943 do konce války dalších 12 130 osob. Při srovnání s Korherrovými zřejmě dosti přesnými výpočty by tedy v protektorátě musely zůstat jen 3 402 osoby včetně tam vězněných a neznámých.

Jak uvádí Miroslav Kárný, asi 4 000 osob patřily do kategorie terezínských vězňů formálně nevězněných.⁸²⁾ Odečteme-li od uvedených 3 402 osob na základě vypočtených rozdílů ze statistik 379 neznámých, žilo by v protektorátu mimo ghetto – Židé tam transportovaní platili za „vystěhovalé“ z protektorátu – 3 023 registrovaných Židů. Pokud dále budeme uvažovat trvajícím převahu úmrtí nad narozeními od ledna 1943 do konce války, bude údaj o dalších několik set nižší.⁸³⁾

Po shrnutí vycházejí asi 73,5 tisíce obětí nacistického „konečného řešení židovské otázky“ jen na území protektorátu. K tomu připočteme také neznámý počet niských vězňů, zahynulých rukou nacistů, resp. při pobytu v niském táboře, a rovněž osoby židovského původu, zlikvidované před 1. říjnem 1941.

Některé ze židovských emigrantů nacisté dostihli na dalších okupovaných územích (Benelux, Polsko, okupovaná část Francie) nebo je vydaly úřady zemí Osy (Slovensko, Maďarsko, vichystická Francie). Již nikdy se nedozvíme, kolik Čechoslováků zahynulo při deportacích z Holandska, Slovenska (týká se Židů z Českých zemí) atd.⁸⁴⁾ Serge Klarsfeld ve své dokumentaci o deportacích z Francie resp. z francouzského území přes Belgii dokládá, že z nejméně 75 721 těchto osob pocházelo určitě 695 z území Československa. Z uvedených deportovaných se podařilo prokázat pouze 2 802 případy přežití.⁸⁵⁾

Na územích anektovaných v říjnu 1938 nacistickým Německem, žilo před 30. zářím 1938 asi 28 – 30 000 osob židovského původu. Po záboru asi polovina odešla do zbytku Československa, dalších 11–13 000 do jara 1939 emigrovalo nebo bylo zatčeno a odvečeno do koncentračních táborů. Podle celoříšského sčítání k 17. květnu 1939 žilo na anektovaných územích 2 683 osob pokládáných za Židy, z toho 2 363 v župě Sudetenland. Část z těchto osob však neměla čs. občanství (uprchlíci z Německa a Rakouska, vlastníci „Nansenova pasu“ atd.).

Je prokázáno 612 případů deportací ze župy Sudetenland do terezínského ghetta, z nichž 370 se nedožilo osvobození.⁸⁶⁾ Lze odůvodněně předpokládat, že další stovky čs. občanů židovského původu ze Sudetenland i z dalších částí anektovaných území mohly být deportovány buď rovněž do Terezína (např. transporty z Regensburgu nebo dalších příhraničních oblastí „staré říše“ a Rakouska), nebo přímo do vyhlazovacích táborů.⁸⁷⁾ Neznámý počet se mohl zachránit – podobně jako u protektorátních příslušníků – setrváním v manželském svazku s „árijcem“.

Počet osob pocházejících z Českých zemí, které se staly obětí Holocaustu, činí tedy okolo 75 000. Připočítáme-li k nim Židy zemřelé v pracovních táborech, v domácím odboji, padlé na frontách i v partyzánských bojích a Květnovém povstání českého lidu, dále pak oběti sovětského GULAGu, lze souhlasit s údajem M. Kárného, že v letech 1938 – 45 bylo kromě „regulérních“ úmrtí ztraceno asi 80 000 životů Židů z Českých zemí.⁸⁸⁾

Na území slovenského státu podle sčítání k 15. prosinci 1940 žilo 88 951 osob židovského původu včetně 2 861 pokřtěné osoby, podle soupisů židovského majetku ke 2. září 1940 pak 88 907 osob.⁸⁹⁾ Z doby před zahájením deportací do vyhlazovacích táborů je udáván počet 89 456 k 31. lednu 1942 včetně 3 214 pokřtěných osob, na které se vztahoval slovenský „Židovský kodex“ z 9. září 1941.⁹⁰⁾

Od 25. března do 20. října 1942 daly slovenské úřady nacistům „k dispozici“ podle různých zdrojů 57 628 až 57 839 osob. Z nich přežilo válku pouze 280 až 800 osob. Na Slovensku na podzim 1942 zůstalo asi 24 000 „právně“ klasifikovaných Židů,⁹¹⁾ podle některých jiných zdrojů dokonce o několik tisíc méně, což ovšem mohlo vyplývat i z emigrace případně odchodu do ilegality.

Druhá vlna deportací do nacistických táborů se na Slovensku uskutečnila v souvislosti se Slovenským národním povstáním. Od konce září 1944 do konce března 1945 bylo odesláno 13 transportů do Osvětimi, Sachsenhausenu a Terezína. Z přibližně 13 500 deportovaných asi 10 000 nepřežilo.⁹²⁾ Dalších 678 Židů nacisté likvidovali již na Slovensku v rámci „zvláštního zacházení“.⁹³⁾ Mezi oběťmi druhé vlny deportací byli i mnozí ilegálně žijící Židé, ale také bojující v partyzánských jednotkách.⁹⁴⁾

Němečtí nacisté ve spolupráci se státními institucemi tehdejšího Slovenska a tamními luďáckými živly v rámci „Endlösung“ zmařily nejméně 68 000 lidských životů. Do léta 1940 emigrovalo ze slovenského státu, legálně i ilegálně, asi 6–8 000 osob židovského původu,⁹⁵⁾ z nichž však většina nebyla občany státu, ani tu nežila trvale. Holocaust a válka na Slovensku v rozsahu „farské republiky“ přežilo necelých 10 000 Židů.

Uvažujeme-li celkový počet cca 89 000 osob před zahájením deportací a odečteme-li předpokládaných 8 000 emigrantů a 10 000 zachráněných osob, vychází nám pro dotyčné území 71 000 obětí fašismu a druhé světové války z řad židovských občanů.

Ještě výrazněji se projevil protizidovský postup nacismu na územních částech Slovenska, které anektovalo Maďarsko. Podle Martina Vietora žilo na okupovaném území jižního Slovenska asi 80 000,⁹⁶⁾ ve skutečnosti však asi 50 000 občanů židovského původu. Na Podkarpatské Rusi se při sčítání v roce 1930 hlásily 102 542 osoby k židovské konfesi, a vzhledem k populačnímu růstu se tento počet jistě zvýšil.

Již v psaní Himmlera říšskému ministru zahraničí Joachimovi von Ribbentropovi ze 30. listopadu 1942 je naznačena snaha „vyřešit“ problém „Židů mosaiské konfese“ v Maďarsku.⁹⁷⁾ Horthy se však při jednání s Hitlerem v dubnu 1943 bránil předat Židy z Maďarska nacistům. Argumentoval, že již bylo posláno 36 000 z nich do pracovních praporů na východní frontu, kde většina zahynula při sovětských útocích.⁹⁸⁾

Kromě toho záhy po zahájení války se Sovětským svazem maďarská vláda deportovala ze svého území Židy mající polskou a sovětskou státní příslušnost, z toho asi 11 000 z Podkarpatské Rusi, do Němci okupovaného ukrajinského

okresu Kameneč-Podolskij; tam německé einsatzkommando všechny přítomné Židy zlikvidovalo.

Na jaře 1944 žilo ve „Velkém Maďarsku“ asi 800 000 osob židovského původu. Od poloviny dubna byly soustředovány v ghettech a od 15. května během necelých osmi týdnů byla většina z nich deportována do Osvětimi. Téměř „vyčištěny“ byly oblasti patřící k ČSR a nacházející se v tzv. I. – III. pásmu. Ze zabraných oblastí jižního Slovenska bylo deportováno 45 000, z Podkarpatské Rusi 72 000 osob.⁹⁹⁾

Kolik z těchto deportovaných přežilo, lze se jen dohadovat. Možnosti zjištění navíc komplikuje připojení Podkarpatské Rusi k SSSR v roce 1945 (kde sčítání bylo provedeno teprve v roce 1959). Je odhadováno, že v důsledku Holocaustu zahynulo 42 000 osob z Maďarskem okupovaných částí Slovenska a – při započtení masakru v Kamenci - Podolském a vraždění v ghettech – nejméně 80 000 osob z Podkarpatské Rusi. V druhém případě M. Kárný jen počet zahynulých z deportovaných do Osvětimi odhaduje na nejméně 65 000.¹⁰⁰⁾

Z přibližně 360 000 čs. občanů židovského původu, kteří žili v předmnichovském Československu, registrovala Rada ŽNO v říjnu 1945 asi 10 000 přeživších, patřících do kategorie A (= věřící) a 5 000 do kategorie B (= dle původu předků) na území Českých zemí, na Slovensku to bylo 20 000 a 8 000 těchto osob.¹⁰¹⁾ Ze zhruba 40 000 židovských emigrantů se většina dočkala konce války, další se teprve vraceli do vlasti z osvobozených koncentračních táborů a věznic. Svobody se tedy nedočkal přes 270 000 Židů včetně minimálně 1 500 obětí GULAGu a obětí represí ze strany slovenských a maďarských úřadů.

V přímé souvislosti s „konečným řešením židovské otázky“ podle mého odhadu zahynulo nejméně 75 000 obyvatel Českých zemí, přes 68 000 v územním rozsahu slovenského státu, 42 000 z okupované části Slovenska a nejméně 80 000 z Podkarpatské Rusi, celkově nejméně 265 000 osob.

Závěr

Budeme-li na závěr rekapitulovat výsledky, k nimž došla tato studie, vycházejí nám následující údaje:

1. Asi 8 300 Čechoslováků bylo popraveno.
2. Přes 20 000 dalších, kromě deportovaných židovskými transporty, zemřelo v nacistických věznicích, koncentračních táborech, na pochodech smrti, bylo zavražděno nebo ubito při výsleších.
3. Asi 8 000 obětí si vyžádala ozbrojená střetnutí s nacistickými jednotkami v Českých zemích v rozsahu tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava, kromě toho nacistickému teroru padlo za oběť nejméně 1 000 německých antifašistů žijících v odtržených částech českého pohraničí. 15–19 000 obětí si vyžádal teror na Slovensku po vypuknutí SNP.
4. Přes 3 000 osob zahynulo při pracovním nasazení; přitom bereme v úvahu,

že část z obětí v této kategorii se již promítla do jiných položek, jinak by byl počet vyšší.

5. Přes 4 000 osob zahynuly při bombardování.

6. 5 620 osob padlo na východní frontě, asi 1 200 na ostatních frontách druhé světové války.

7. Nejméně 5 900 příslušníků romské etnické skupiny bylo zlikvidováno z rasových důvodů.

8. Nejméně 265 000 obětí si vyžádalo „konečné řešení židovské otázky“.

Součet 337–342 000 přihlíží ke skutečnosti, že v některých položkách je udáváno před příslušným číslem „přes“ nebo „nejméně“. I když diference od obvykle uváděného počtu 360 000 není velká, strukturálně jsou předložené údaje značně odlišné od těch, které byly zjištěny při tehdejších oficiálních šetřeních. K určitým upřesněním mi pomohly již dříve uveřejněné dílčí studie, jejichž autorům bych na tomto místě chtěl vyslovit svůj dík.

Poznámky:

- ¹⁾ Podklady pro toto vyčíslení jsou uloženy v archívních materiálech bývalého Čs. svazu protifašistických bojovníků, t.č. se nacházející v Historickém ústavu Čs. armády-památník odboje, K 80: zločiny nacistů v ČSR. Celkové přehledy – data – fakta – cifry. Okupace ČSR – Ztráty čs. lidu (nedatováno).
- ²⁾ Seznam osob popravených v protektorátě – ministerstvo vnitra (exilové vlády Londýn). Státní ústřední archív (dále SÚA): 2-32/3, příl. 1; SÚA: 2-92 (MV Londýn) – 32/13 n.; Seznam internovaných na území Osy.
- ³⁾ Bývalý Archív Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ v Praze (dále AÚML): F 10/sig. 36, 11.
- ⁴⁾ Archív federálního ministerstva zahraničních věcí ČSFR (dále AFMZV) v Praze: GS 1945-54, 98–46 Reparace 1945/46, odb. R, Německo – III/3.
- ⁵⁾ Tamtéž, III-3-a.
- ⁶⁾ Inventaire Economique de l'Europe, No 17-19/1947 (Paris).
- ⁷⁾ Informace PhDr. Vladimíra Srba, poskytnutá autorovi na podzim 1990.
- ⁸⁾ Informace PhDr. Zdeňka Vališe – viz Vojenský historický archív v Praze (dále VHA): MNO – I, odbor – 48, sign. 32-1/2.
- ⁹⁾ Tamtéž: MNO, sekret. ministra 1953, sign. 79/4-1.
- ¹⁰⁾ Uloženo v SÚA – 54 kartotéční krabice.
- ¹¹⁾ G. HAJČÍK – J. VOLEJNÍK, Nezapomínáme. Fakta a data o památných dnech a událostech boje proti fašismu, Praha 1956, s. 56.
- ¹²⁾ Zpracovatelé měli na mysli „terezínské děti“ vězněné v ghettu a většinou deportované a likvidované ve vyhlazovacích táborech. Ludmila Chládková z Památníku Terezín dospěla při svém výzkumu k nižšímu počtu obětí z řad „terezínských dětí“ – viz referát přednesený na I. mezinárodní konferenci v Terezíně (1991) a publikovaný in: Terezín v konečném řešení židovské otázky, Praha 1992.
- ¹³⁾ Památník odboje: K 80: Zločiny nacistů v ČSR . . . Okupace ČSR – Ztráty čs. lidu.
- ¹⁴⁾ Viz heslo „koncentrační tábory“ in: Malá československá encyklopedie. III. Praha 1986, s. 489.
- ¹⁵⁾ Český antifašismus a odboj. Slovníková příručka, Praha 1988, s. 441.
- ¹⁶⁾ AFMZV: Kabinet ministra – 73. MNO na vědomí MZV, říjen 1938.
- ¹⁷⁾ SÚA: PMR/ÚPV 1938/41-3180; PMR/SOS 1938-3 181; SOS 1938/39-3 182.
- ¹⁸⁾ Archív federálního ministerstva vnitra (dále AFMV): 114—233-3 182.
- ¹⁹⁾ Srovnej pozn. 17.
- ²⁰⁾ Srovnej pozn. 18.
- ²¹⁾ O. SLÁDEK, Zločinná role gestapa. Praha 1986, s. 49, 41; J. BARTOŠ, Okupované pohraničí a české obyvatelstvo, Praha 1986, s. 22.
- ²²⁾ Kampf – Widerstand – Verfolgung. Stuttgart 1983, s. 596.
- ²³⁾ M. GILBERT, Atlas of the Holocaust. Oxford e.a. 1989, s. 28.

- 24) O. SLÁDEK, c.d., s. 48.
- 25) Na rozdíl od „Aktion Gitter II“ 22. 8. až 3. 9. 1944.
- 26) Český antifašismus a odboj, s. 11; KSČ proti nacismu. Praha 1971, dok. 8, ss. 41–44.
- 27) Například ze zatčených 76 osob z Náchodsku v souvislosti se zapálením skladu pohonných hmot 31. 8. 1941 zemřelo 11 v koncentračním táboře. Z 10 dělníků zatčených po stávce ve Waltrovcích a poslaných do Mauthausenu se vrátil jediný.
- 28) Někdy byla poprava odložena na pozdější dobu.
- 29) Státní oblastní archiv Litoměřice (dále SOAL): MLS Litoměřice, A. Bauer, Ls 37/45.
- 30) Srovnej situační zprávu SD-Leitabschnitt Prag pro K. H. Franka z 31. března 1945 týkající se Slovenska. AFMZV: GS 1945/54, odb. A, 79–11 Štěchovický archiv – 20.
- 31) Československá statistika, sv. 168, 170, 172, 174, 175, 184, sešity 3–12, 14.
- 32) Seznam popravených podle prvního státního práva v Praze v letech 1941–42. Zprac.: Z. KUKÁNOVÁ, Rkp. uložen v SÚA Praha.
- 33) Srovnej SÚA: Říšské ministerstvo spravedlnosti (dále ŘMS) Berlín 1933–44. Zprac. M. PONOČNÁ. (Inventurní soupis mikrofilmovaných procesů souzených čs. občanů.) Řada D, sv. 1, 3.
- 34) AÚML: F 10, sign. 36, 11 (vypsal v roce 1990 PhDr. Tomáš Pasák, CSC.).
- 35) Odboj a revoluce. Zprávy, 1967, č. 4, s. 164.
- 36) VHA: MNO sekret. ministra, 1953, sign. 79/4-1.
- 37) Podle vyhlášek a úředních zpráv v tisku je zaznamenáno jen 5 543 rozsudků smrti. Viz publikace: 237 vrahů čs. občanů slouží západoněmecké justici. Praha 1959, ss. 5–6.
- 38) Český antifašismus a odboj, s. 119. Doložena je necelá polovina zatčení, avšak na druhé straně někteří byli zatčeni vícekrát.
- 39) Viz SÚA: 110-11-103/27, 26, 22, 25, 21, 19, 17, 18. Údaj za prosinec 1944 jsem převzal ze studie A. GROBELNÝ, Koncentrační tábor Groß-Rosen. In: Tereziňské listy (dále TL) č. 18, s. 34.
- 40) VHA: MNO, sekret. ministra, 1953, sign. 79/4-1.
- 41) Srovnej J. SVETOŇ, Obyvatelstvo Slovenska za kapitalizmu. Bratislava 1958, s. 172.
- 42) Informace Zlatice Zudové, kulatý stůl „Čs. oběti Osvětími“, Praha, říjen 1990.
- 43) VHA: MNO, I. odbor, 1948, sign. 32-1/2.
- 44) Srovnej L. LIPSCHER, The Jews of Slovakia. In: The Jews of Czechoslovakia. III, s. 233.
- 45) J. GEBHART/J. ŠIMOVICEK, Partyzáni v Československu 1941–1945, s. 377. Výzkum podchytil asi 80 % partyzánů.
- 46) Fašistické represálie na Slovensku. Bratislava 1982, s. 36.
- 47) Popraveni 16. prosince 1944 na Pankráci (Národní politika, 19. 12. 1944).
- 48) Srovnej Český antifašismus a odboj, ss. 189, 198.
- 49) K některým z těchto zpráv podrobněji J. W. BRUEGEL, Tschechen und Deutsche. München 1974, ss. 122 n. Liberecká Gestapoleitstelle byla od února 1944 podřízena pražské ústředně.
- 50) Kampf – Widerstand – Verfolgung. Stuttgart 1983, s. 596.
- 51) Srovnej tamtéž.
- 52) Například situační zpráva vládního prezidenta Ústí nad Labem Hanse Krebse ze 4. února 1943 uvádí, že koncem roku 1942 bylo v jeho obvodu 27 osob odsouzeno k trestu smrti, většinou protektorátní příslušníci. Tři další osoby byly odsouzeny k mnohaletému žaláři. (SOAL: ÚVP – Ib PS, kart. 29.)
- 53) O. NOVÁK, Němečtí antifašisté v Československu v letech 1938–45. In: Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 2/1937. Studia Historica XXXI, s. 158.
- 54) J. W. BRUEGEL, c.d., s. 137.
- 55) Za národní osvobození, za novou republiku. Praha 1982, s. 367.
- 56) Uloženo ve VHA ve fondu MNO, sekret. ministra, 1953, sign. 79/4-1.
- 57) Pro doplnění některé dílčí údaje, převzaté z různých zdrojů: v prostoru Sokolova zaznamenáno 86 čs. padlých, v bojích u Kyjevo 30, u Bílé Cerkve 66, u Žaškova 46, na Dukle 1 000–1 100, neznámý počet u Jasla, v prostoru Ondava-Liptovský Mikuláš 1 500 až 2 000, v oblasti Velké a Malé Fatry neznámý počet z celkového 1 328 padlých, u Ostravy 45, na střední Moravě 9. 5. 1945 dva muži.
- 58) Srovnej Český antifašismus a odboj, s. 278.
- 59) Srovnej spisek: Spis o skutečnostech v bývalém vládním vojsku a jeho vlasteneckém úsilí v letech 1939–1945. Vydal Revol. výbor bývalého tzv. vládního vojska. V Praze dne 28. května 1945 (nestr.).
- 60) Viz zejména: E. KULKA, Židé v československé Svobodové armádě. Praha 1990; týž: The Annihilation of the Czechoslovak Jewry. In: The Jews of Czechoslovakia. III; J. KŘEN, V emigraci. Praha 1969;

- T. BROD, *Tobrúcké krysy*. Praha 1967;
T. BROD – E. ČEJKA, *Na západní frontě*. Praha 1963.
- 61) E. KULKA, in: *The Jews of Czechoslovakia*. III, s. 432;
I. ZEHNGUT, *Dějiny židovstva ostravského*. Ostrava 1952, ss. 25–26.
- 62) E. KULKA, in: *The Jews* . . . , s. 426.
- 63) Srovnej VHA: fond VHÚ, 1948, čj. 768.
- 64) Informativní přehled v roce 1990 sestavili pro účel této studie Milan Aleš a Pavel Vereš z Federálního statistického úřadu. Uloženo u autora.
- 65) SOAL: ÚVP, Ib Schp. IV, kr. 492 – nálet na Most 12. 5. 1944.
- 66) Toto ministerstvo vzniklo sloučením dosavadních ministerstev průmyslu a obchodu, sociální péče, a navíc bylo vybaveno značnou částí dosavadních pravomocí protektorátního ministerstva financí.
- 67) Státní oblastní archiv Praha: MLS–1948, sign. Dr. Walter Bertsch – 1029, fol. 20.
- 69) J. FALTUS – V. PRŮCHA, *Přehled hospodářského vývoje na Slovensku v letech 1918–1945*. Bratislava 1969, s. 329.
- 70) Ctibor Nečas (filosofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno) v dopise autorovi, listopad 1990.
- 71) Transporty, ve kterých se – spolu s cikány z dalších zemí – nacházeli čeští Romové, přivezly do Osvětimi od 7. 3. 1943 do 2. 6. 1944 registrovaných 3 059 mužů a 3 340 žen. V listopadu 1943 mohli být čeští Romové mezi mladými romskými muži odvezenými do KT Natzweiler. V polovině dubna 1944 bylo posláno 884 mužů z cikánského tábora do Buchenwaldu, za nimi 2. 8. dalších 1 408 mužů a žen, zatímco zbylých 2 897 zbylých příslušníků rodinného tábora bylo v Osvětimi zaplynováno. Z Buchenwaldu do Osvětimi se počátkem října 1944 vrátilo asi 800 osob. Většina pracovníků nasazených zahynula. (D. CZECH, *Kalendar der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939 – 1945*. Reinbeck b. Hamburg 1989.)
- 72) Viz pozn. 70.
- 73) C. NEČAS, *Řešení cikánské otázky na Slovensku*. In: TL č. 11, ss. 33, 31 n.
- 74) Viz pozn. 70.
- 75) Tento údaj viz M. KÁRNÝ in: *Český časopis historický*, 3/1991, s. 419.
- 76) Údaje dle Statistické ročenky Republiky Československé. Praha 1937.
- 77) Ke stejnému odhadu dospěla Ústředna zemských justičních zpráv v Ludwigsburgu (SRN) ve své zprávě pro Čs. komisi pro stíhání válečných zločinců z 26. září 1967. Podle stejného zdroje asi 35 000 občanů židovského původu opustilo do začátku války protektorát. (AFMV: 325-15-2/25.)
- 77a) Pražská Zentralstelle für jüdische Auswanderung vydala do 1. prosince 1942 celkem 25 977 povolení k vystěhování a 133 dalších povolení k emigraci z „branně nebo zbrojně důležitých důvodů“ (zřejmě to zahrnovalo mj. osoby pracující pro abwehr). (AFMV: 325-15-2/19.)
- 78) M. KÁRNÝ, „Konečné řešení“. *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Praha 1991, ss. 154–155.
- 79) AFMV: 325-15-2/250.
- 80) L. ROTHKIRCHENOVÁ, *Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945*. In: *Osud Židů v protektorátě*. Praha 1991, s. 68.
- 81) M. KÁRNÝ, „Konečné řešení“, s. 19.
- 82) Tamtéž, s. 21.
- 83) Srovnej tamtéž.
- 84) Jen podle oficiálních údajů emigrovalo z protektorátu do Francie 457 Židů z Českých zemí, 1 051 na Slovensko, 1985 do Polska, 983 do Maďarska, 1421 do ostatní Evropy kromě Velké Británie. (L. ROTHKIRCHENOVÁ, c.d., s. 61.)
- 85) S. KLARSFELD, *Memorial to the Jews Deported from France*. New York 1983, XXVI–XXVII, XXXVI–XXXVII.
- 86) K. LAGUS – J. POLÁK, *Město za mřížemi*. Praha 1964, s. 342.
- 87) Srovnej pozn. 77: AFMV: 325-15-2/35, 36.
- 88) M. KÁRNÝ, in: ČČN 3/1991, s. 419.
- 89) I. KAMENEC, *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991, s. 88.
- 90) L. LIPSCHER, c.d., s. 201.
- 91) I. KAMENEC, c.d., s. 211.
- 92) Tamtéž, s. 271. Podle L. Lipschera (c.d., s. 234) odjelo 12 306 osob v 11 transportech. Podle autorů *Dějiny Slovenského národného povstania*, 2. Bratislava 1984, s. 402: 14 826 osob.
- 93) Hlášení velitele SD J. Witsky z 9. 12. 1944 (IN: SNP — Dokumenty, II, dok. č. 226, s. 457).
- 94) L. LIPSCHER, c.d., s. 233. K problematice účasti Židů v odboji viz referát Jozefa Jablonického „Ži-

dia v rezistencii na Slovensku**", přednesený na sympoziu v Banské Bystrici 27. 3. 1992 (kopie rkp. u autora).

⁹⁵⁾ Štátný ústredný archív SR: Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády, 685/1940; K. R. GROSS-MAN in: *The Jews in Czechoslovakia*, II, s. 578.

⁹⁶⁾ M. VIETOR, *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938–1945*. Bratislava 1968, ss. 225, 431.

⁹⁷⁾ *Srovnej Akten zur deutschen auswärtigen politik. Serie E, 4. Göttingen 1978, ss. 621 n.*

⁹⁸⁾ *Tamtéž.*

⁹⁹⁾ *Srovnej M. GILBERT, c.d., mapy č. 255, 257.*

¹⁰⁰⁾ *ČČH 3/1991, s. 419.*

¹⁰¹⁾ K. WEHLE, in: *The Jews of Czechoslovakia*, III, s. 511.

THE PROBLEM OF THE NUMBER OF CZECHOSLOVAK VICTIMS OF NATIONAL-SOCIALIST GERMANY IN 1938 – 1945

Pavel Škorpil
Resume

The problem of the human losses of Czechoslovakia caused by Nazi Germany has after 1945 been the object of several investigations, not however free of politically motivated speculative purpose. This is conspicuous in particular for the figure of 360 000 Czechoslovak victims of the Nazis, the internal structure of which has never been corroborated. While some figures were enlarged, like that of the communist casualties, others were reduced, as with the number of "Jewish" victims, and others were even completely ignored, as it happened to the victims of the extermination of the Gypsies.

This study intends not only to revise the current figures but rather to take a fresh view and to confront them with results of research and with data from archives. It also investigates the aspect of time and territory: Victims in our sense can only be persons who in September 1938 were either Czechoslovak citizens or residents, together with their children, in both cases according to the territorial status valid before the Munich agreement.

The total number amounts to between 337 000 and 342 000 persons. The study tries to classify the victims into categories, where there are sometimes certain difficulties avoiding to count the same person in more than one category.

As a whole, the topic of this contribution is one of the important problems concerning the Czech/Slovak – German relations. The consequences of their adverse development between 1938 and 1945 had a prominent influence on the situation in Czechoslovakia after World War II in a negative sense.

ZUM PROBLEM DER ANZAHL DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN OPFER DES NATIONALSOZIALISTISCHEN DEUTSCHLANDS IN DEN JAHREN 1938 BIS 1945

Pavel Škorpil
Restimee

Das Problem der Opfer Nazideutschlands aus den Reihen der tschechoslowakischen Bürger war nach 1945 Gegenstand mehrerer Untersuchungen, jedoch auch politischer Spekulationen. Dies betrifft besonders die Zahl von 360 000 durch Schuld der Nazis umgekommenen tschechoslowakischen Bürgern, die von der Struktur her niemals begründet worden ist. Während die einen Angaben erhöht wurden, z. B. die Verluste der Kommunisten, wurden andere herabgesetzt, was der Fall der „jüdischen“ Opfer war; die Opfer der Ausrottung der Sinti und Roma wurden gar nicht eingerechnet. Diese Studie soll nicht nur die bisherigen Ergebnisse revidieren, sie konfrontiert auch die Angaben mit den Ergebnissen der Fachliteratur und dem Material der Archive. Sie berücksichtigt auch die zeitlichen und territorialen Kriterien: Als Opfer kommen hiermit Personen in Betracht, die zum 30. September 1938 Bürger der Tschechoslowakei oder hier wohnhaft waren, samt ihrer Kinder, jedenfalls auf dem Gebiet der Tschechoslowakei vor dem Münchener Abkommen.

Man kommt so zu der Gesamtanzahl von 337 000 bis 342 000 Opfern. Im Vordergrund steht das Bemühen, die Opfer nach Kategorien einzuordnen, um mögliche Duplizitäten zu vermeiden, wo dieselbe Person in mehreren Kategorien erscheint.

Im Ganzen befaßt sich diese Studie mit einem wichtigen Problem der negativen Entwicklungen in den tschechisch- und slowakisch-deutschen Beziehungen, deren Konsequenzen nach 1945 die Entwicklung in der Tschechoslowakei negativ beeinflußt haben.

TEREZÍNSKÁ REPUBLIKA ŠKID

Erik Polák

Stat' o republice ŠKID, snad nejpodivuhodnějším pedagogickém experimentu uskutečněném v ghettu, tvořila původně součást mých vzpomínek na dětství a dospívání, prožité částečně v Terezíně a jiných koncentračních táborech. Dokončil jsem je v roce 1988, ale jejich vznik plánoval již od počátku sedmdesátých let. Nikoliv náhodou. Tehdejší ostře normalizační období, které mi nedovolovalo žít se jinak než pomocnou stavební prací, si naléhavě vyžadovalo ujasnění některých primárních otázek. Především, proč vlastně jsem se hned po válce, ve věku 16 let, stal přesvědčeným komunistou? Nemohlo být sporu, že právě ŠKID na to měl podstatný vliv. Proto jsem vyprávění o něm vyňal při psaní ze souvislého toku osobního vzpomínání a pokusil se najít kořeny a projevy kouzla, jímž na své účastníky působil.

Dnešnímu polistopadovému čtenáři následujících odstavců je předkládám ve zkrácené, ale jinak jen nepatrně upravené podobě.

Domov, v němž jsem bydlel, se oficiálně nazýval knabenheim L 417 a byl určen pro chlapce ve věku cca 10 – 15 let, pocházející z českých zemí. Podobných domovů pro děti a mládež existovalo v Terezíně asi 11. Jejich zřízení a celý režim, včetně trochu lepšího jídla a jednodušší organizace jeho výdeje, odrážely snahu ältestenratu (a jemu podřízeného oddělení péče o mládež – jugendfürsorge) vytvořit jedné z nejmladších skupin terezínských vězňů poněkud lepší životní podmínky, a tak z ní pokud možno zachovat co největší část pro poválečnou budoucnost.

L 417 se nacházelo v budově bývalé (civilní) terezínské školy a běžně se mu proto také říkalo „škola“. V každé z dřívějších tříd se vytvářel jeden, řekněme dílčí domov, očíslovaný postupně z přízemí do patra. V mém případě domov číslo jedna, „jednička“. Stejně jako v ostatních, i zde stály třípatrové kavalce, v prostoru před nimi stoly a lavice, a kolem ještě menší skříňe a poličky na osobní věci. Celkem nás na jedničce bydlelo zhruba 50, ve věku 13 – 15 let, v celé škole pak kolem 300.

Domov L 417 vznikl v červenci 1942, krátce předtím, než jsem se tam nastěhoval. A brzy po příchodu jsem začal poznávat, že vedoucí vychovatel jedničky z ní nechce mít jen shluk nocležníků, udržovaných pohromadě kasárenským drilem a rozkazy, ale že jeho výchovné cíle míří mnohem, mnohem výš. Ostatně brzy vrcholily do akcí, v ostatních částech školy nevidaných a neopakovatelných. Na podzim 1942 se takovým podnikem stalo třeba „Václavské náměstí“. Z papíru, barev a zbytků latěk jsme vytvořili velké obrazy, nápisy a reklamy, jak jsme si je pamatovali ze skutečného Václavského náměstí. Ty jsme pak podle jejich pražského místa připevnili na průčelí kavalců tak, že celá podlouhlá místnost tvořila vlastně miniaturní „Václavák“ s horním koncem u Muzea a dolním Na můstku. Našlo se tu všechno nejdůležitější. Prokop a Čáp, Baťa s velkou kresbou boty, Štěrbova cukrárna znázorněná lákavým zákuskem, Koruna, i hotely Ambassador, Šroubek, Juliš a ostatní. Nade vším, na čelní stěně,

vévodilo Národní muzeum a kolem sochy svatého Václava sjížděla dolů tramvaj s číslem 1 – symbolizujícím tentokrát první domov. Těžko se mohlo najít účinnější spojení myšlenek, které se tím vším měly vyjádřit. Touhy po (skutečném) domově a současně i vědomí, kde se tento náš domov nachází.

V tomto ovzduší se jednoho pátečního večera na sklonku roku 1942 zrodil fenomén, jenž se hluboce vryl do života všech obyvatel jedničky, a ty co přežili, poznamenal svým způsobem i na dlouhá poválečná léta.

Terezínská republika ŠKID

Tvůrce a zakladatel

Republiku ŠKID založil z osazenstva jedničky v L 417 profesor **Valtr Eisinger**, a protože jeho osobnost je pro celou historii „republiky“ jednoznačně rozhodující, vyjděme ze základních životopisných údajů. Narodil se roku 1913 v moravském Podivíně a na začátku doby, o níž je řeč, mu tedy bylo 29 let. Po studiích se stal středoškolským profesorem češtiny a němčiny, učil na gymnáziích v Kyjově a Orlové, a když ho počátkem okupace pro závadný původ vyhodili, uchytil se na židovském gymnáziu v Brně – jediném a posledním toho druhu v protektorátě. Po jeho uzavření v květnu 1941 nastoupil krátce do služeb židovské náboženské obce v Brně, ale již počátkem roku 1942 byl deportován do Terezína. Začal pracovat ve vznikající jugendfürsorge, a po založení domova L 417 v létě 1942, sem nastoupil jako vychovatel.

Eisinger miloval ruskou a sovětskou literaturu. V Terezíně se učil rusky, aby ji mohl i překládat, a s úspěchem to také dělal. Po válce chtěl pak z ruštiny složit státnici. Bylo to zřejmě jeho rusofilství a vliv literatury, které jej z původního náboženského založení přivedlo na jednoznačně levicové, komunistické pozice – i když formálně asi členem předválečné KSČ nebyl. O jeho příslušnosti k hluboce zakonspirované terezínské organizaci komunistické strany však existují osobní svědectví.

Ze své dřívější četby profesor Eisinger dobře znal vzpomínkový román G. Bělycha a L. Pantělejeva *Republika ŠKID*. Jeho první vydání vyšlo v Leningradě roku 1927 a český překlad roku 1930. ŠKID znamená Škola imeni Dostojevského, plným názvem Škola sociálně individuální výchovy F. M. Dostojevského, a nazýval se tak jeden z mnoha domovů pro bezprizorné děti v porevolučním Leningradě. Republiku ŠKID pak založili zdejší chovanci, 13 – 14letí kluci, spolu se svými vychovateli. Analogie se nabízela sama. I my, Eisingrovi svěřenci, jsme původně představovali jen houf výrostků, svým způsobem také bezprizorných. A také naši občanskou, etickou i politickou výchovu chtěl profesor cílevědomě uskutečňovat prostřednictvím „republiky“, tj. demokraticky, cestou samosprávy a jejích orgánů, s pomocí všech ubytovaných – občanů. Pro své předsevzetí si Eisinger přinášel bohatou výbavu. Nejen zásadovost, ale i dosta-

tek trpělivosti, tolerance, úcty a pochopení i pro jiné než vlastní názory. Snad vůbec nejcennější byla jeho schopnost přiznat i vůči nám vlastní chyby a omyly, připustit jejich kritiku, ba dokonce dělat si na jejich účet sám ze sebe legraci.

Aby se nám co nejvíce přiblížil, pohrdl profesor i relativním pohodlím vychovatelského pokoje a spal přímo na jedničce, na kavalci jako všichni ostatní. Sám sobě, pro svou menší postavu, dal málo lichotivou přezdívku Prcek, podepisoval tak své články, a neměl samozřejmě nic proti tomu, abychom ho tak mezi sebou nebo v příspěvcích do časopisu jmenovali. (Přímo k němu se tak ovšem nikdo neobracel.) Imponoval nám i svou všestranností. V terezínské fotbalové „lize“ hrál za mužstvo Jugendfürsorge, v pověstných představeních Prodané nevěsty zpíval zase svým pěkným tenorem roli Principála.

V červnu 1944 měl Eisinger, jak o tom ještě bude řeč, terezínskou svatbu. Tři měsíce nato šel s transportem do Osvětimi a odtud ještě na podzim 1944 do Buchenwaldu. A tam někde ho při pochodu smrti esesáci zastřelili. Stalo se to počátkem roku 1945, ale ústní údaje o přesném datu se navzájem liší.

Vznik republiky ŠKID, její symboly a organizace

Samospráva jako vyjádření „republiky“, její vlajka, znak, hymna, časopis, vznikly koncem roku 1942. Založení samosprávy se datuje dnem 11. prosince, její první veřejné vystoupení o týden později. Do druhého čísla republikového časopisu VEDEM o něm jeden ze škidovců napsal podrobnou reportáž:

„Dne 18. prosince, v pátek večer za přítomnosti Otíka (tj. Oty Kleina, vedoucího celého domova L 417 – E. P.) byla oficiálně zahájena činnost naší samosprávy tím, že již vyšlo první číslo našeho časopisu. Když přišel Otík na páteční kontrolu pořádku, byla za zvuků naší hymny slavnostně vytažena naše vlajka. Průběh aktu byl tento:

Nejvyšší rada stála čelem ke dveřím a ke stožáru vlajky. Za ní v řadě šest úderníků. Napravo od nich se nacházely řady brigádníků a specialistů. Podél kavalce stáli pak v trojřadu jedničkáři. Tak uspořádaně jsme očekávali Otíka. Jakmile se otevřely dveře a objevil se Otík s manželou Demnerovými (další z vedoucích celého domova L 417 – E. P.), zavelel velitel pořádkové služby „zor“! Všichni jsme ztrnuli v němém pozoru. Na to se ozvaly nejdříve tiché, pak stále silící zvuky hymny, až se z ní stala bouře, za které se vznesla vlajka vzhůru. Když hymna skončila v hřímavém fortissimu, předstoupil Valtr Roth a jako předseda nejvyšší rady k nám pronesl tuto řeč . . .

Proslov šel jistě všem od srdce. Po jeho dokončení promluvil krátce profesor a ptal se nás, zdali chceme dodržovat zásady, o kterých Roth mluvil. Odpověděli jsme mu hromovým „slibujeme“. Ještě téhož večera byla schůze naší samosprávy. Jako první bod programu jsme četli první číslo našeho časopisu. Pak bylo rokováno hlavně o přípravách na silvestrovský večer. Tím byla schůze ukončena.“

Co dodat? Snad jen vysvětlit některé pojmy. Tříčlenná nejvyšší rada spolu se šesti úderníky, šesti brigádníky a pěti specialisty tvořila vlastní samosprávné orgány, i když pojem samospráva se často vztahoval k jedničce jako celku.

Na vzhled vlajky se už při nejlepší vůli nemohu upamatovat. Ale zřejmě se nemýlím v předpokladu, že na ní byl znázorněn škidovský znak vytvořený Kurtem-Jiřím Kotoučem. Ten si zato vybavuji zcela přesně a vidím ho před sebou na čelní stěně místnosti, kam byl zavěšen po odstranění Václaváku. V erbovním štítě letí raketa – či jak bychom dnes řekli kosmická loď – k pěticípé hvězdě, pozadí tvoří velká kniha. Symbolika věru přehledná a jednoznačná. Raketa našeho úsilí směřuje k pěticípé hvězdě, přesněji ke všemu, co tato hvězda představuje. Prostředníkem i podmínkou jejího dosažení je kniha – neustálé vzdělávání.

Jediná chatrná konspirace spočívala v tom, že hvězda neměla rudou, nýbrž žlutou barvu, stejnou jako ona, již jsme nosili na prsou. Ta ovšem – jak všeobecně známo – měla těch cípů šest.

Hymna ŠKIDU se zpívala na nápěv staré dělnické písně „Jako bouře světem letí“ . . . a její slova zněla:

Jaká bouře jaká sláva
na jedničce jásá lid,
ožila tam samospráva
žije republika ŠKID

My se nikomu nedáme
kdo by chtěl nás urazit
pracovat my přísaháme
pro čest republiky ŠKID

Nám je každý člověk bratrem
ať je křesťan nebo Žid,
my jdeme svorně pod prapory
chlapců republiky ŠKID

Na závěr ještě několik slov ke „krycímu“ významu zkratky ŠKID. Příliš zvědavým, nežádoucím a podezřelým dotazům se odpovídalo: „ŠKID, to znamená Škola, I. domov.“

Další lidé kolem „republiky“

Josef (Pepek) Stiassny, na začátku našeho příběhu šestadvacetiletý, byl na jedničce vedle Eisingra druhým vychovatelem. Vnějšíkově nemohlo být mezi nimi většího rozdílu. Profesor – menší a podsaditý, Pepek pravítkovitý dlouhán s brýlemi. Smýšlením však byli zcela zajedno. Snad jen s tím rozdílem, že co

profesor vyjadřoval třeba jen v náznaku, Pepek formuloval s otevřenou přímočarostí. Právě tak jeho články v časopise měly více nesmlouvavý ráz. Pepka jsme milovali snad stejně jako profesora, a na rozdíl od něj ho měli nejen za vedoucího a vychovatele, ale i za staršího kamaráda, kterému jsme mohli tykat a říkat Pepku. Snad proto neměl Eisingrovu autoritu, ale stejně jako on se těšil všeobecné důvěře. Na jedničku za ním občas přicházela jeho sestra, po válce dobře známá dr. Gertruda Sekaninová, a dokonce i my jsme si mohli povšimnout síly jejich jemného, vzájemně pozorného vztahu.

Pepek Stiassny nás, kteří jsme přežili, zarmoutil jen jedinou, bohužel však tou nejdůležitější, životní věcí. Po příchodu do Osvětimi – jak uvedli očití svědkové, nevydržel psychicky to, co zde uviděl, a stejně jako i mnozí jiní, spáchal sebevraždu. Šel až k plotu z ostatního, vysokým napětím nabitého drátu, a pevně ho uchopil do obou rukou. Jakoby snad tímto gestem chtěl vyjádřit svou ničím nezadržitelnou cestu ke svobodě.

Dr. Bruno Zwicker. Z lidí kolem ŠKIDu jsem ho znal nejméně, protože byl v L 417 vedoucím vyučování, jehož jsem se nezučastňoval. Jen si ho připomínám se všudypřítomnou knihou, v níž pozorně čte a dívá se svými silně krátkozrakými očima z největší blízkosti na potištěnou stránku. Z předchozí literatury a ze svědectví však vím, že se narodil roku 1907 a pohyboval se tedy mezi námi 35–37letý. Před válkou působil jako pedagog na Masarykově univerzitě v Brně, a když ho Němci vyhodili, uchýlil se stejně jako Eisinger na místní židovské gymnázium. Odtud se navzájem znali, zde se spřátelili a Valtr považoval Bruna, marxisticky orientovaného intelektuála-historika, nejen za přítele, ale i za rádce a učitele. V řadě případů měl zřejmě právě dr. Zwicker na Eisingra určující, politický i osobní vliv.

K nejbližším spřízněným duším ŠKIDu patřil i **Josef (Pepek) Taussig**. Nepůsobil v L 417, pracoval v dopravní skupině, ale vlastním zaměřením byl komunistický literární kritik a básník. Eisingrův vrstevník a přítel, jeden z těch, kteří do ŠKIDu přicházeli přednášet, nebo jen tak na kus řeči. Sluší se dodat, že do spediční skupiny, která zejména prostřednictvím českých železničářů měla největší spojení s okolním světem, byli záměrně soustřeďováni mladí a silní vězňové, s nimiž se počítalo pro případný odboj. Komandantura právě proto nejdříve zakázala společné ubytování této skupiny a pak mnoho jejích příslušníků zařadila do transportu. Sám Pepek šel sice do Osvětimi až v říjnu 1944, ale ani on se po válce nevrátil.

Věra Sommerová vlastně k užšímu okruhu lidí kolem „republiky“ přímo nepatřila. S dějinami ŠKIDu však určitě souvisí.

Rok 1940 zastihl Věru v septimě kralupského gymnázia. Chtěla mít stůj co stůj maturitu a s tímto cílem se jí podařilo odstěhovat do Brna a nastoupit do zdejšího židovského gymnázia. Oktávu zde v roce 1941 absolvovala, místo maturitního vysvědčení stejně dostala jen nějaké potvrzení, ale především zde poznala o devět let staršího profesora Eisingra. Zamílovali se do sebe a jejich silný vztah je doprovázel i do Terezína, kam Věra přišla v září 1942, asi osm měsíců

po Valtrovi. Pracovala jako opatrovnice v terezínské mateřské škole a s několika dalšími bydlela v jedné z mansard, stvořených z heraklitových desek na půdě L 417. Proto jsme ji na jedničce často viděli a občas si z profesora na Věruščíno konto i mírně utahovali.

V Terezíně se dal uzavírat místně platný sňatek. Věra však chtěla mít svatbu až mírovou a na terezínském registračním listě byli proto s Valtem vedeni jen jako snoubenci. Nakonec, z obavy, že bez manželství by mohli jít každý zvlášť do transportu, se v červnu 1944 přece jen nechali občansky oddat.

Eisinger byl však v září 1944 stejně zařazen do jednoho z čistě mužských transportů, o nichž se v duchu esesáky rozšířené podvodné verze věřilo, že mají založit nový pracovní tábor. A když pak komandantura rozhodla, že do posledního ze série těchto transportů se může dobrovolně přihlásit i jistý počet rodinných příslušníků, novomanželka Věra, v pevné víře, že se s Valtem znovu setká, této „příležitosti“ využila. Nikdy už svého manžela neviděla. V Osvětimi obdržela sice konspirativní vzkaz, že pokud přijela, pokusí se Valtr dostat do nějakého komanda s nímž by ji mohl uvidět alespoň přes plot ženského tábora, ale před jeho další deportací do Buchenwaldu se to už nepodařilo.

O manželově smrti se Věra dozvěděla v srpnu 1945. Nikdy se už znovu neprovdala a pár let své čisté válečné lásky, stejně jako sílu Eisingrovy osobnosti, v sobě nosí dodnes.

Politické zaměření „republiky“

Údaje z Eisingrova životopisu, charakteristika lidí jimiž se obklopoval a vše ostatní, uvedené na předchozích stránkách, by zřejmě samo stačilo k úplnému objasnění politického zaměření ŠKIDu. Přesto nepovažuji za zbytečné, dokumentovat je podrobněji na úryvcích z některých Eisingrových článků v časopise VEDEM. Patří k těm, v nichž profesor vyjadřuje svůj vztah k

- Sovětskému svazu
- marxismu
- židovské otázce

Ve velkém úvodníku věnovaném oslavám prvního výročí „republiky“ a obračejícím se nejen k nám, občanům ŠKIDu, píše:

„Mou snahou tedy je, aby chlapi nepodléhali bez výhrad a kritiky žádnému mínění a názoru, aby se nikdy nemohli stát hracím míčem dnes v rukou toho politického člověka a zítra zase jiného. Ti, kteří jsou jiného mínění, namítnou: Proč je tedy tolik novinových článků o socialismu a S.s. (Sovětském svazu — E. P.). Není v tom tendence? Moji odpůrci by si přáli, abychom vůbec nemluvili o socialismu a S.s., anebo „kriticky“, rozuměj odmítavě. To by pak bylo objektivní a netendenční. Na to odpovídám:

Mluvit dnes o S.s. odmítavě, toho se neodvažuje v celém kulturním nefašistickém světě žádný rozumný člověk. I ti, kteří do vypuknutí války ještě mluvili odmítavě . . . i ti uznávají, že chybovali. Válka je přesvědčila . . . Zavádím-li vaši

pozornost k S.s. pak to není „tendence“, nýbrž snaha o spravedlivou rovnováhu při získávání společenských znalostí nutných k vaší budoucí politické a ideologické orientaci.“ (VEDEM č. 52 z 27. 12. 1943.)

V článku Sen, líčícím složení a uspořádání jeho poválečné knihovny, hovoří zase Eisinger o svém vztahu k marxismu. Knihovna bude mít několik oddělení. První s literaturou odbornou, „která musí obsahovat nejmodernější knihy českého vědeckého bádání literárně historického a kritického a českého jazykozpytu. Člověk musí znát především svůj obor, především musí být odborníkem na poli svého denního zaměstnání. Není-li jím, zůstane navždy polovičatým, rozštěpeným, rozviklaným – a těžko dosáhne kdy duševní rovnováhy . . . Druhým oddělením bude literatura takzvaná mar.(xistická.), která bude obsahovat nejdůležitější knihy národohospodářské a politické vědy, jakož i dějiny dělnického hnutí od Spartaka až po naši dobu. Zdálo by se, že toto odporuje specializaci, o které jsem svrchu hovořil. Nikoli, naopak, tolik dnes už vím že:

Politika je prvním a základním prvkem v lidské společnosti, člověk je zjev jednak přírodní, jednak společenský. Tak jako je při tom prvním určován v podstatě kyslíkem, tak je v tom druhém určován politickými poměry ve společnosti. . . . Proto my, kteří chápeme realistický podklad všeho dění ve společnosti, musíme se snažit hluboce proniknout do tajů politických zřízení . . . Přivlastníme-li si základní vědomosti v tomto směru, nejen že nerozrážíme hranice svého odborného studia a práce, naopak získáváme bezpečnou základnu i pro vlastní obor. Jeť tak zvaný marxismus klíčem pro otvírání tajů nejrozmanitějších, ano, všech oblastí lidské myšlenky a práce. Nikdy bych nebyl řekl, co mi marxismus dal v mém oboru literární historie a kritiky.

A třetí oddělení bude obsahovat českou a ruskou lyriku . . .“ (VEDEM, dvojčíslí 39 – 40 ze 17. 9. 1943.)

Konečně do třetice ještě k otázkám židovství, v Terezíně jedněm z neaktuálnějších. „Někteří je chápou jako něco čistě citového, co každému Židu bylo dáno na životní cestu takřka s mlékem mateřským. Toto pojetí čpí trochu rasismem a projevuje se např. větším či menším, přiznaným či nepřiznaným citovým odporem ke všemu, co není židovské . . . Jiné pojetí je náboženské. Často se prolíná s pojetím prvním. Jiné pojetí je nacionálně-politické, směřující k ustavení židovské domoviny, anebo židovského státu v Palestině. Jiné pojetí konečně je pojetí kulturní a sociálně-mravní.“ Po dalším hodnocení dochází Eisinger k závěru: „I můžeme klidně obecně říci, že všechny ty tradice, které vedou k nacionalistické, rasové, náboženské a kmenové výlučnosti, jsou odsouzeny k tomu, nepřekročí práh nového uspořádání lidských věcí po této druhé světové válce, a na druhé straně budou věčně žít ty tradice, které hlásají lásku k bližnímu, rovnost všech lidí bez rozdílu a směřující k sociální spravedlnosti pro všechny lidi bez rozdílu. Jen tyto tradice . . . rozvětví se a rozkošatí takto v mohutný strom socialistické kultury a mravnosti, jež překoná věky.“ Eisinger se pak v článku zmiňuje o úloze Židů v dějinách a končí: „Znalosti z dějin židovského dělnického hnutí,

vědomosti o teoretické a praktické účasti Židů v dějinách dělnického a pokrokového hnutí vůbec, jsou mezi naší mládeží mizivé až hanba. Ačkoliv právě tyto věci (činná a mnohdy i čelná a průkopnická účast Židů na díle kulturního, sociálního, politického pokroku) – ne naše pasivní utrpení – tvoří dohromady to, co nám dává legitimaci oprávnění, abychom vstoupili jednou jako právoplatní členové do koncertu osvobozených národů.“ (VEDEM číslo 10, z 25. 2. 1944.)

Uvádím zde všechnu tuto podrobnou citaci nikoliv jako předmět hodnocení, nýbrž jako výrazný dobový dokument, a zejména jako názorný doklad politického ovzduší, jež panovalo ve ŠKIDu a škidovce obklopovalo, i když samozřejmě ne všichni je přijímali stejně.

Každá republika má i svou politiku zahraniční, působí na ni vnější vlivy. Snad tedy několik slov i o nich. Vyhraněný ráz škidovské výchovy se v řadě případů neseťkával s pochopením a příznivým přijetím u oficiálních vedoucích jugendfürsorge. Ještě uvidíme, že v jednom období byl profesor – nepochybně právě v důsledku svého přesvědčení a činů, jež z něj vyplývaly – donucen dokonce z jedničky odejít. Na druhé straně, uvnitř L 417 mu sice vedení nijak zvlášť nefandilo, ale také mu obecně v ničem nezabraňovalo a nevytvářelo umělé překážky. A pokud jde o ostatní „zahraniční“ domovy ve škole? Existoval zde prakticky už jen jeden, v němž člevení a účinnost pedagogických metod vzdáleně připomínala ŠKID. Byla to „pětka“, nazvaná D r o r (hebrejsky vlašťovka). Zde však převládala výchova sionistická, a mezi jedničkou a pětkou panovala nejen proto, ale také proto, značná rivalita. I ta patřila k tváři „republiky“, k jejím vnějším vztahům.

Škidovci – občané „republiky“

Za období trvání ŠKIDu v letech 1942 – 1944 jím prošlo přibližně 90 „obyvatelů“. Jestliže jsme kapacitu jejich ubikace odhadli zhruba na 50 lůžek, znamenalo by to statisticky, že se v průběhu těch dvou roků prakticky celé osazenstvo vyměnilo. Ve skutečnosti tomu tak nebylo. Velká část škidovců zde setrvala po celou, či téměř celou dobu, část míst se naproti tomu v důsledku transportů a jiných okolností vyměnila i vícekrát.

Škidovce spojoval především jejich patriotismus ve vztahu k „republice“, ke kolektivu, který představovala. Jinak by ovšem nebylo nic naivnějšího a vzdálenějšího realitě, než prezentovat ŠKID jako sdružení hodných, způsobilých, jednoznačně a jednotně uvažujících a smýšlejících lidí. Z minulého života jsme si všichni přinášeli nejrozmanitější rodinné a sociální zázemí, návyky či nezvyky na kolektivní život i různost něčeho, co by se snad dalo označit za počínající politické přesvědčení. Byli zde kluci z dříve bohatších, středních i chudších vrstev, někteří z bývalých chovanců pražského židovského sirotčince, i takoví, pro něž ŠKID představoval vůbec první zkušenost jakéhokoliv společného soužití s vrstevníky. A přirozeně i hoši vzdělaní, na svůj věk až mimořádně a podivuhodně,

skupina kromobyčejně a mnohostranně nadaných, talentovaných, a vedle nich v různém stupni průměrní a podprůměrní. To všechno, spolu s povahovými rozdíly, různě silnými projevy puberty a s denním vlivem celkového terezínského prostředí, vytvářelo i ze škidovců krajně různorodé společenství.

V počátečním období „republiky“ rozdělil Pepek Stiassny v jednom ze svých úvodníků (VEDEM číslo 23 z 21. 5. 1943) všechny občany ŠKIDu se svou obvyklou, někdy snad poněkud nadnesenou pregnantností do čtyř, jak to nazval, zájmových skupin.

a) Akademie, vědci a umělci

b) Aktivisté – konstruktivní síly domova, iniciativní bez speciálních zájmů

c) Antisté, ctizádostiví chlapi bojující o vedoucí místa v samosprávě, ovlivňující veřejné mínění, uzavřená skupina používající všech prostředků a zbraní obvyklých dnes v politickém boji

d) neutrálové, chlapi bez skupinové příslušnosti, sportovci, hoši bez zájmů, „organizovaní“ z pocitu vlastní slabosti v kolektivu, který jim skýtá pocit určité síly a ochrany

V denním životě se pak škidovci dělili především na programisty a pracující. „Program“ představoval krycí název pro jistý způsob vyučování a programisté se tedy každé dopoledne v kroužcích zúčastňovali výuky, konané samozřejmě za velkých materiálních problémů, ale zato s vynikajícím pedagogickým obsazením. Účastníci v ní měli i trochu dobrodružství, protože vyučování, hlavně pokud šlo o nejdůležitější předměty, nemělo legální charakter.

Skupina pracujících se každé ráno odebírala hlavně do několika zdejších zahradnictví, někteří se také učili různým, pro Terezín potřebným řemeslům.

Ve vztahu ke ŠKIDu mělo i rozdělení na programisty a pracující své místo. Programisté toho většinou více znali, častěji se pohybovali přímo v domově, měli blíže k jeho denním událostem a mohli do nich i více zasahovat. Pracující trávili v L 417 kromě polední přestávky vlastně jen pozdní odpoledne, večery a volné dny. Měli však často, díky stravovacím normám i dalším možnostem, které jim práce přinášela, o něco lepší životní úroveň. K dalšímu dělení patřila i činnost řady neformálních či poloformálních sdružení. Za všechny jmenujme alespoň tři. Již zmíněná Akademie tvořila volné seskupení těch nejvyspělejších, nejznalejších, faktické duchovní elity „republiky“. Stejný název používali i jako kolektivní pseudonym pro články uveřejňované v časopise. Úplně jiné, ale svým způsobem také příznačné společenství představovala BRASPOŽRA, aneb BRATrstvo SPOlečné ŽRAnice. Skupinka kluků, kteří si z různých přidělovaných potravin vždy určitou část odpírali, pečlivě uschovávali, aby se pak jednou za týden v družné zábavě dosyta najedli. Poněkud tajemný klan se nazýval SKRZ. Zahájil svou činnost v březnu 1944 jako svého druhu neoficiální bezpečnostní orgán „republiky“. Zkratku SKRZ nejsem už schopen přesně rozšifrovat (snad Sbor pro Krocení Rušitelů Zákona?), ale jeho poslání vyznívalo zcela jednoznačně. Tento sbor zakuklenců

párkrát připochoval v noci do místnosti a koženými pásky ztrestal někoho, kdo se zvláště silně provinil proti kázni a pořádku. I když se „skrzáckých“ zásahů uskutečnilo jen málo, respekt si toto bratrstvo získalo téměř dokonale.

ŠKID však tvořila zejména pestrá škála jednotlivých občanů. Zájemcům o terezínskou problematiku je známo především jméno Hanuše Hachenburga, jehož mimořádný a pronikavý básnický talent se připomíná, kdykoliv je řeč o nejlepších, nejpříznačnějších rysech terezínské kultury. Jeho stopa skončila v Osvětimi, kam ho odtransportovali v prosinci 1943. Jinou významnou osobnost představoval Petr Ginz, redaktor časopisu VEDEM. Před transportem ho nakonec nezachránil ani jeho původ ze smíšené, křesťansko-židovské rodiny. Zahynul pravděpodobně ještě v roce 1944.

K výrazným postavám ŠKIDu patřili i Kurt-Jiří Kotouč, předseda samosprávy v závěrečném roce její existence, a Zdeněk Ohrenstein (Ornest), který jako jediný mohl svými verši v časopise alespoň částečně soutěžit s Hachenburgem. Oba přežili, ale dnes z nich žije jen prvně jmenovaný.

A pak následovala celá galérie individualit i postaviček, hrdinů skutečných, komických i tragikomických, jejichž byl stručná charakteristika se vymyká rozsahu tohoto vyprávění. Alespoň tedy závěrečný údaj. Podle seznamu sestaveného v roce 1947 přežilo 12 škidovců. V Československu z nich dnes žijeme tři.

ŠKID, volný čas a terezínská kultura

Jako příklad společných akcí možno představit třeba silvestrovskou veselici 1942. Vedle „Václavského náměstí“ patřila později k nejčastěji vzpomínaným podnikům, a jak víme, „bylo o její přípravě rokováno“ hned na první škidovské plenárce. Nejdříve se šetřilo z předělů, abychom poslední den v roce mohli uspořádat slavnostní večeři. Po ní se velká část ŠKIDu převlékla do alespoň náznakově zhotovených masek, v nich bujaře prošla školou a pak pro domácí i přespolní uskutečnila na jedničce pestré představení. Dominoval v něm profesor – Precek s komediantskou družinou z Prodané nevěsty, zde na rozdíl od skutečného terezínského nastudování kostýmovanou. Po smutečním proslovu jsme se pak za velikého pláče a nářku jali pochovávat starý rok. Byl nesen v rakvi, s níž průvod znovu obcházel budovou. Při každém zastavení zazněla jedna sloka starého funěbrmarše, na nová Eisingrova slova, odpovídající svou rozverností silvestrovské noci. Před dvěma našeho domova jsme zapěli:

Až mě na ten hřbitov povezete
u jedničky se mnou zastavte
zvěstujte tam jadrně po česku
že jsem musel prdnout na desku.

Když i všechna další přání nebožtíka byla písní splněna, došlo konečně před záchodem na slavné finále:

Až mě na ten hřbitov povezete
u záchodu se mnou zastavte.
Hlavou dolů do mísy mě hodte
a pak vodu za mnou spláchněte.

Rakev odnesli do hlubin školního záchodu, odkud po chvíli, nadšeně uvítán, vyběhl nejmenší škidovec v noční košili. Nový rok 1943. Podle všeobecné víry rok nových nadějí, přinášejících svobodu.

Různé scénky a výstupy patřily ve ŠKIDu k poměrně častým zábavám. Větší význam měla však jeho účast v celoterezínském kulturním životě. Znovu alespoň dva příklady za všechny ostatní.

Premiéra Prodané nevěsty se v listopadu 1942 konala právě v L 417, v prostorách bývalé tělocvičny, a dosáhla zde potom i množství dalších repríz. Protože Eisinger zpíval Principála, považovalo se za samozřejmé, že jednička bude všestranně pomáhat v technických přípravách, zajišťovat část pořadatelské služby, ale že se také bude moci bez vstupenek zúčastňovat představení. Nejlepší divadelník ŠKIDu Honza Beck – Bejček navíc ztělesňoval jednoho z vesnických kluků, varujících před medvědem – Vaškem. Příběhl a zvolal to známé: „Spaste duši, medvěd se utrh!“ Spolu s výkřikem dalšího kluka to znamenalo vlastně jedinou dramatickou akci večera, protože v tomto případě byla celá opera nastudována v koncertním provedení, účinkující stáli na pódiu a za doprovod sloužil jen klavír.

Za významné účasti škidovců se hrál Brundibár, dětská opera Adolfa Hoffmeistra a Hanse Krásky, jejíž první provedení se uskutečnilo ještě v pražském židovském sirotčinci. Stejně jako tam, i v Terezíně ji nastudovali Rafael Schächter a Rudolf Freudenfeld-Franěk. Je to dějově prostý, ale výrazný a hudebně melodický příběh dvou chudých dětí, Pepíčka a Aninky, kterým „dávno už umřel tatíček“. Teď potřebují peníze na mléko pro nemocnou maminku, ale zlý flašinetář Brundibár jim brání, aby si je vydělali zpěvem v jeho rájónu – „říši“. Když přece jen nějaké peníze získají, ukradne jim je a zmizí. Sbor dětí ho ale za vydatné pomoci různých hodných zvířátek chytí a potrestá. V sólových rolích této jedné z památných terezínských inscenací účinkovali ze ŠKIDu Pinťa Mühlstein jako Pepíček, Honza Beck-Bejček jako jeden z představitelů Brundibára a Zdeněk Ohrenstein v roli Psa. I proto jsme na tuto operu často chodili a finále zpívali s sebou:

Brundibár poražen
už jsme ho dostali
zavířte na buben
my jsme to vyhráli

Vyhráli proto jen
že jsme se nebáli
že jsme se nedali
že jsme si všichni svou

písničku veselou
do kroku zpívali

Ten kdo má právo rád
a při něm obstojí
a nic se nebojí
je náš kamarád
a smí si s námi hrát.

Kdo by pochyboval o jakého poraženého Brundibára v tu chvíli vlastně šlo!
(Závěr Brundibára existuje též v dílčím způsobem odlišné verzi. Uvádím tu, která mi utkvěla v paměti.)

Důležité místo v kulturním životě ŠKIDu měly různé přednášky, besedy a diskuse k nim. Uskutečňovaly se jednak z vlastních zdrojů, jednak s pozvanými hosty. Lépe než jejich dlouhé charakteristiky zde asi znovu poslouží příklad, ukazující šíři zájmů i témat, na něž si přednášející, zhruba čtrnáctiletí škidovci troufli. Zde je jeden z přednáškových bloků, jehož uspořádání si v časopisu pochovaloval Petr Ginz.

Liebstein: O televizi
Kaufmann: Hinduismus
Mühlstein: Mozart
Kahn: Staročeština
Weil: Historie šachu
Roth: Cervantes
Kotouč: Kriminallistika

Také přednášky hostů zahrnovaly co nejširší oblasti, poskytující možnost výběru a počínající třeba základními pojmy z národního hospodářství, pokračující psychologii a končící (nikoliv však co do kvantity) uměním a literární historií. Časopis zaznamenává v tomto směru například přednášku Pepka Taussiga a Nory Frieda-Fryda o Gogolovi, či cyklus spisovatele Karla Poláčka, věnovaný ruské literatuře.

Oblíbenou a svým způsobem zvláštní formu promluv představovaly také večerní černé hodinky s profesorem nebo Pepkem. Zatímco my všichni jsme při zhasnutém světle leželi, jeden z nich si sedl doprostřed místnosti na nejhořejší kavalec a vyprávěl. Jednou o chápání morálky, podruhé třeba o záležitostech týkajících se našich pubertálních problémů a zmatků. Každý se hned mohl na cokoli zeptat a panující tma pomáhala odstraňovat stud. Nic nevadilo, že černé hodinky často končily všeobecným spánkem. To, co se při nich řeklo, se většinou do rána nezapomnělo.

Ve ŠKIDu, stejně jako v ostatních domovech, se také hodně sportovalo. Na jedné z terezínských bašt bylo společnými silami vybudováno fotbalové hřiště, hrála se soutěž, a reprezentační utkání ŠKID – DROR patřila k bouřlivě sledo-

vaným místním derby. Na malém hřišti přímo u školy se zase trochu pěstovaly atletické disciplíny, a různými postranními, méně frekventovanými místy se běhalo. Nakolik to stav výživy dovoľoval, měla většina z nás sport ráda a k jeho provozování nás nikdo nemusel nutit.

VEDEM – časopis „republiky“

Objevil se, jak víme, 18. 12. 1942 a nepřestal pak každý týden vycházet po celou dobu škidovské existence. Celkově představuje jeho rozsah asi 800 stránek. Název VEDEM souvisel s heslem a pokřikem jedničkářů: „Vždy první domov první býval, vždy první domov první bude!“ Ti, co jsou první, samozřejmě vedou.

Redaktor a člen samosprávy Petr Ginz se o časopis staral zcela samostatně, dospěl, tj. především profesor a Pepěk, zasahovali do jeho obsahu jen vlastními příspěvky, zejména úvodníky. Po technické stránce se vydávání časopisu uskutečňovalo v jediném exempláři. Zredigované příspěvky přepisovala původně na stroji v kanceláři školy paní Laubová, matka jednoho ze škidovců, která zde pracovala. Později to už z nějakého důvodu nešlo, takže Petr Ginz úhledným písmem opisoval téměř všechny příspěvky ručně. Na pravidelné páteční plenárce se v přítomnosti vychovatelů, případně dalších hostů, celé číslo předčítalo, každý příspěvek četl většinou jeho autor. V prvním období se pak časopis včetně ilustrací ještě vyvěšoval na zvláštní desce. Pak se od toho z bezpečnostních důvodů upustilo a přečtené číslo zmizelo v Ginzových deskách – archívu.

Mnohotvárný obsah VEDEM je pro naše účely možno rozdělit do několika tematických okruhů. Seřadíme-li je, nepřesně řečeno, podle obecnosti, dostaneme následující, vzájemně se ovšem prolínající pořadí.

Za prvé:

vnitřní záležitosti domova a jeho obyvatel, portréty jednotlivých škidovců (rubrika „O jednom z nás“), glosy k jejich chování a různým událostem („Chvála a hana“), výsledky soutěží, reportáže z rozmanitých akcí, přehledy a komentáře k domácímu kulturnímu a sportovnímu životu.

Za druhé:

celoterezínská problematika, již je možno dále rozdělit do několika částí:

– věcné, reportážní formou zpracované příspěvky o různých terezínských zařízeních (od kuchyní přes hasičskou strážnici až po krematorium), jak je nacházíme hlavně v rubrice „Toulky Terezínem“.

– kritické, často ironické a satirické články o neduzích zdejších poměrů, institucí a orgánů.

S pobytem v ghettu související širší otázky etiky a – řekněme – životního stylu, vyjadřovaly nejčastěji úvodníky obou vychovatelů. Ale nikoliv jenom ony. Zastavme se u této stránky VEDEM poněkud podrobněji. Její autoři brojili zejména proti pasivitě, otupenosti terezínskou každodenností, proti egoismu a různým iluzím. Naopak zase podněcovali aktivitu a různé kladné hodnoty, třeba úctu ke stáří, v Terezíně zcela mimořádně aktuální.

Hezký příklad protiiluzivního působení dává třeba následující, anonymně uveřejněný epigram (jehož autorem byl Pepek Taussig):

Je libo zákusek?

Čistý ubrus, vkusné stolky
tmavě oblečení páni
rudě nabarvené holky
společenské žertování.
Řízně vyhrávají jazzy
roznáší se káva v sále
možno dostati i řezy
(to je ale o dům dále).

Tyto, nezasvěceným asi nepochopitelné verše, se týkají tereziánské kavárny s náhražkovou kávou a hudebním programem, kam se jednou za čas dala získat vstupenka. Hned vedle ní, oddělena dřevěnou ohradou, však stála budova německé komandantury, v jejíchž sklepeních se nacházely pověstné bunkry. Proto ten skvěle vystižený dvojsmysl „řezů“, připomínající vedle kavárny i jinou část tereziánské reality.

Staří lidé. Těm se v Terezíně žilo nesrovnatelně hůře než všem ostatním. Přesněji – pokud byl sám Terezín k nepřežití, pak především pro ně. Úroveň jejich ubytování často překračovala meze představitosti. Jídla dostávali méně než pracující, s mimořádnou silou na ně doléhala psychická tíseň, obtíže v nejběžnějších lidských a hygienických otázkách, bezvýhodnost. Pokud tohle všechno platilo o starých lidech z protektorátu, pak ještě nesrovnatelně více o jejich protějšcích, přicházejících z Německa a Rakouska. Ti navíc uvěřili esesáckým slibům, že jedou do lázeňského města Terezína, do příjemného starobince, a místo praktického vybavení si mnozí přivázeli fraky, cylindry, dlouhé toalety (využívané pak se zdarem v některých tereziánských divadelních inscenacích). Teď ale pokorně stáli u výdejních pultů kuchyní a žebronili: „Bitte nehmen Sie Suppe?“ Někteří z těch, kdo si mohli dovolit nevzít si k bramborám a omáčce tuhle řídkou, nechutnou šlichtu, od nich vzali nádobu a s přidělenou tekutinou jim ji vrátili. Oni pak vděčně a radostně polévku přelévají do něčeho většího a z nastřádané zavářky si vytvářeli hubené přilepšení.

Zejména Pepek Stiassny nabádal v časopise k pochopení a pomoci těmto tristiánským postavám. Autoři článků o etických otázkách si ovšem dobře uvědomovali omezené možnosti poskytované ghettem k pěstování čistých a abstraktních etických zásad.

Příznačná je v tomto smyslu Eisringrova stať „Pedagogický spor“, v níž se mj. zamýšlí nad citlivou otázkou tereziánské delikvence. Píše zde: „Ano, v Terezíně se hodně krade, mládež se toho velmi čile účastní. Ale každý chlapec, který krade či šlojzuje ví, že se dopouští něčeho nesprávného a upřímně to dozná. Jeho

mravní vědomí zůstává nedotčeno, neboť ví, až nastanou jiné poměry, až bude mít volbu žít se počestnou prací nebo krádeží, pak zvolí jistě cestu první . . . Zdůrazňuji znova: neobhajuji krádeže a šlojz, ale celkem mám zato, že je lepší upřímný loupežník, než pokrytecký „pactivec“ (VEDEM č. 4 ze 14. 1. 1944.)

Nutno ovšem zdůraznit, že pokud jde o skutečné terezínské k r á d e ž e, tj. odcizování osobního majetku, hovoří zde Eisinger jen v obecné rovině. Pokud na jedničce k takovému případu došlo, zaujal postoj zcela nekompromisní.

Vraťme se však k charakteristice časopisu. Jeho další – třetí – tematický okruh tvořila židovská otázka.

O jejím českožidovském, nesionistickém a asimilačním pojetí, odrážejícím se ovšem i na stránkách časopisu, jsme měli možnost hovořit již v odstavci o politické linii ŠKIDu. Neznamená to však, že by se časopis stavěl k židovství nevšimavě, nihilisticky. Na jeho stránkách často čteme o Židech — vynikajících představitelích kultury a sportu. Jejich přínos a zásluhy se tu ale v duchu celkového zaměření hodnotí bez nadřazenosti, bez pokusů o hlásání výlučnosti. Spíše, řekl bych, se tu vyjadřuje svého druhu sebeobrana.

Za čtvrté:

oblast světónázorové výchovy; její některé příklady byly rovněž uvedeny v odstavci o politickém zaměření „republiky“. Článků na tato témata není možná co do počtu tolik, kolik by zdánlivě škidovské atmosféře mělo odpovídat. Je to dáno nezbytností přece jen určité opatrnosti, ohledy na okolnosti a nemožností všechno naplnit písemně vyjádřit. Konečně formy politické výchovy se ve ŠKIDu zdaleka neomezovaly jen na časopis.

Jestliže k tomuto schematickému přehledu tematických okruhů VEDEM přidáme ještě množství veršů, vzpomínek, překladů z ruské i jiné poezie a prózy, dostaneme alespoň přibližnou představu o neobyčejném literárním díle, vytvářejícím kromě jiného příznačný a autentický obraz terezínských poměrů.

Souhrnné stručně dějiny ŠKIDu

Jak již uvedeno, „republika“ přes všechny společné rysy a převažující patriotismus svých občanů nebyla, a v žádném případě ani nemohla být, zcela jednolitým, vnitřních i vnějších konfliktů zbaveným útvarem. Nezanedbatelnou roli sehrávalo jak různorodé, diferencované složení škidovců, tak vnější tlaky ze strany odlišně orientovaného vedení jugendfürsorge, nadřízeného celému L 417 i každému z jednotlivých vychovatelů.

V jistém smyslu krystalizovaly všechny tyto vlivy a souvislosti v otázce kázně a pořádku, metod jak jich v jednotlivých domovech dosáhnout. Ukázněnost, čistota, dodržování určených pravidel soužití, tvořily samozřejmě v přečpané budově a plných ubikacích elementární požadavek a nutnost, pokud se v daných podmínkách nemělo podlehnout úpadku, zahmyzení a s ním spojeným nemocem. Stejně samozřejmě nepanovalo ve věcech pořádku žádné velké ani dobrovolné

nadšení. Proto se všechno, co s ním souviselo, dostávalo tak často na pořad dne a zastíňovalo zde někdy i záležitosti charakteru duchovního. Kromě toho právě vnější úroveň kázně a pořádku tvořila často pro nadřícené z jugendfürsorge hlavní měřítko úspěšnosti práce a výchovatských metod v jednotlivých domovech. Nedostatky, k nimž na jedničce v tomto směru docházelo, dávaly tedy i záminku k napadání Eisingrových (příliš demokratických) výchovných forem a přes ně nepřímo i jeho celkového politickovýchovného zaměření.

Přes zdánlivou odlehlost je souvislost všech těchto otázek s dějinami ŠKIDu zcela bezprostřední a sehrály svou roli hlavně v nejbouřlivějším období „republiky“, jež bychom mohli vymezit zhruba obdobím květen—listopad 1943. Ale popořádku.

Po vzniku „republiky“ a ustavení jejích orgánů, k němuž jak víme, došlo v průběhu prosince 1942, prožil ŠKID období rozkvětu, trvajícím zhruba půl roku. Všechny akce a události působily nově, neotřele, jednička platila za vzorný domov a vnější síly o sobě nedávaly nijak pronikavě znát.

Pak začalo docházet k jistému obratu. Připomeňme, že právě v této době, tj. v květnu 1943, uveřejnil Pepek Stiassny svůj již citovaný úvodník, v němž mj. hovoří o diferenciaci škidovců do čtyř skupin. Nejzávažnějším jevem těchto dnů se však stalo Eisingrovo odvolání z vedení domova, jeho vynucený odchod z L 417. Není žádných sporů o tom, že obecným důvodem tohoto kroku jugendfürsorge byly jeho názory a politická praxe, kterou na jedničce uplatňoval. Bezprostřední příčinu pak – podle panujícího přesvědčení – zavedla vyhraněná škidovská oslava 1. máje 1943 a hlavně skutečnost, že se při ní recitovala jednoznačně prosovětská Nezvalova báseň Vyzvání na cestu. Profesor odešel pracovat do skladu stavebního materiálu (bauhofu), jednička zůstala pouze Pepkovi, který přes všechny své kvality neměl jeho autoritu, a ani samospráva nedokázala zabránit šířícímu se úpadku.

Natolik mu však ŠKID nepropadl, aby nepořádal různé protestní akce proti Eisingrovi odstranění, a jak se zdá, protestovali i rodiče. Asi po měsíci se profesor na jedničku vrátil. V dané situaci však nepovažoval za možné pokračovat v činnosti s dosavadní samosprávou. Rozpustil ji a zavedl samovládu, i když si dobře uvědomoval, že při jednou zahájených tradicích to může být jen opatření dočasné. Psal: „Diktatura je nejpohodlnější způsob vládnout pro vládnoucí i pro ovládané. Vede k ubýjení iniciativnosti obou. Proto je diktatura u škidovců pouze zřízení dočasné a bude znenáhla vystřídána demokratickou, ale pevně právně stanovenou a kontrolovanou samosprávou. Neboť základním prvkem naší výchovy jest: vzbudit smysl pro odpovědnost jíž v diktatuře není“. (Stať k L. výročí domova L 417, červenec 1943 – SŽM, sbírka Terežín, inv. č. 304.) Splnil své slovo. 3. září 1943 přijala plenární schůze ŠKIDu mezitím zpracovanou ústavu „republiky“ a složila slib, že se tento dokument bude zachovávat. Podle Eisingrových slov tím skončilo období přechodné diktatury a začala ústavní demokracie. Ale kázeň a pořádek se ve svém celku nezlepšovaly a profesor se znovu dostal pod tlak vnějších činitelů, vytýkajících teď, že mu někteří chlapci přerostli

v důsledku jeho kamarádkého počínání přes hlavu, že na pětce (tj. v Droru) je situace na rozdíl od jedničky vyrovnaná, konsolidovaná, že zde vládne disciplína a pořádek. To zřejmě Eisingra zasáhlo na nejcitlivějším místě. Při jednoznačném zpochybnění jeho výchovných metod neviděl jiné východisko, než sáhnout k radikálnímu výchovnému kroku. Ohlásil — tentokrát dobrovolně, svou demisi a nový odchod z domova. V článku „Odcházím“ napsal: „Nechci dělat dále ani policajta ani děvečku, pociťuji to jako degradaci své osobnosti a zvrácení svých výchovných cílů.“ (VEDEM č. 50 z 3. 12. 1943.)

Eisingrův druhý odchod měl skutečně především výchovný charakter. Šlo o léčbu šokem, která se neminula účinkem. Nově zvolená, tzv. ústavní samospráva energicky vystoupila, sama převzala za jedničku odpovědnost a prohlásila, že jejím jediným cílem je celý domov a profesora Eisingra rehabilitovat. Dala najevo, že k dosažení tohoto cíle se nebude zdráhat použít ani tvrdých opatření. Situace se pak rychle zlepšila a profesor se s uspokojením vrátil. Vystoupení nové samosprávy a její úspěch vzal právem jako potvrzení vnitřní síly, jíž ŠKID přes všechny peripetie disponuje. Tečku za vším učinil ve své velké stati k prvnímu výročí samosprávy. Napsal zde: „Jakkoli rád vzpomínám na veliký ruch a kvas doby I. samosprávy, zkušenosti z listopadových dnů, kdy chlapi v době nejtěžší krize převzali otěže domova na vlastní odpovědnost, jsou cennější a dražší než souhrn všeho, co před tím bylo vykonáno.“ (VEDEM č. 52 z 27. 12. 1943.)

Mezi květnem a listopadem 1943 překonal tedy ŠKID několik krizí, aby pak do roku 1944 vykročil ve znovu zkonsolidované a klidné podobě. I když ve věcech kázně nebylo ovšem ani nadále všechno ideální – konečně tehdejší vznik bezpečnostního orgánu ŠKIDu mluví za mnohé – do zániku „republiky“ už k žádné krizi nedošlo a ŠKID žil tak, jak se nám v předcházejících odstavcích představil. Přežil i stěhování, k němuž došlo někdy v létě – snad v srpnu – 1944. Komandantura zabírala L 417 pro nějaké své potřeby a jednička, podobně jako ostatní domovy, byla přestěhována do budovy bývalé hasičárny na náměstí. Ale to už byly vskutku poslední chvíle ŠKIDu. V září 1944 Eisingra deportovali, a po něm, s říjnovými likvidačními transporty, odešli prakticky všichni ostatní škidovci.

Ideálem Valtra Eisingra a Pepka Stiassného byla dokonalejší, spravedlivá a svobodná společnost sbratřených lidí, kromě všeho jiného zbavená i rasové nesnášenlivostí a perzekuce. Komunistická výchova, komunismus se měly stát cestou k takové společnosti a jejím naplněním.

Bylo by krajně nedůstojné a bláhové, chtít dnes toto přesvědčení protagonistů ŠKIDu nějak zamlčovat či obcházet, v obavě, že by jasné pojmenování mohlo snad uškodit velikosti jejich památky.

Oživme si raději znovu charakter výchovných metod, které oba používali. Vyznačují se nechutí k diktátorství, jednoznačným preferováním demokratických postupů, úctou ke každé, byť jen dětské osobnosti, k jejím – třeba úplně odliš-

ným – názorům. Nechyběla jim trpělivost, tolerance, naprostá poctivost a otevřenost. Co z toho, a v jaké míře, by asi mohli uplatňovat o něco později, v době vládnoucího komunistického režimu? A jak dlouho by při jejich čestnosti a zásadovosti asi trvalo, než by iluzi o způsobu vytvoření té vysněné společnosti vystřídala deziluze?

Do historie takové dohadování nepatří a přesných odpovědí se už nedočkáme. Není to vlastně ani zapotřebí. V tomto případě vyplývají přece již z formulace položených otázek.

THE REPUBLIC ŠKID OF TEREZÍN

Erik Polák

Resume

In 1942 – 1944 there was implemented in the Terezín Ghetto, in the children home denoted as L 417, a remarkable experiment in pedagogy. Prof. Eisinger, the educator of about 50 boys housed in room No. 1, created of them a self-governing organisation called the Republic ŠKID. (The original meaning of this was Škola imeni Dostojevskogo, which was one of the educational institutions for deserted and deprived children in post-revolution Russia.) Through their ‘‘Republic’’, the boys took an active and pronounced part in the overall formation of life in the home, created a challenging and critical environment, published a journal and took part in a considerable measure in cultural life in L 417 as well as in all of Terezín.

The orientation of the Republic ŠKID, from the point of view of Jewishness, was largely assimilatory; politically, it was oriented towards communist education. Based on the outstanding personal properties of Prof. Eisinger, of another educator J. Stiasny and their collaborators, there however prevailed an atmosphere of toleration and respect to any opinion, albeit very different. This was the reason why the Republic ŠKID so significantly contributed to the formation of the positive ethical profile of its members, to their self-consciousness in the face of the conditions in the Ghetto and of Nazi persecution.

In Autumn 1944, the Republic ŠKID ceased to exist when the boys and their educators were deported to Auschwitz.

The article is part of wider memories of imprisonment in Terezín and other concentration camps. The author is one of the few members of the Republic ŠKID who returned home after the war.

DIE REPUBLIK ŠKID IN THERESIENSTADT

Erik Polák

Resümee

1942–1944 wurde im Ghetto Theresienstadt, im Kinderheim mit der Bezeichnung L 417, ein bemerkenswertes pädagogisches Experiment verwirklicht. Prof. Eisinger, der Betreuer von etwa 50 im Heim No 1 untergebrachten Jungen, schuf aus ihnen eine Selbstverwaltung, die Republik ŠKID benannt wurde (in der ursprünglichen Bedeutung Škola imeni Dostojevskogo, eine der Erziehungsanstalten für verlassene und vernachlässigte Kinder im nachrevolutionären Rußland). Mittels ihrer „Republik“ beteiligten sich diese Jungen bedeutend an der gesamten Organisation des Lebens im Heim, schufen ein anspruchsvolles und kritisches Milieu, veröffentlichten eine Zeitschrift und nahmen in großem Maße am kulturellen Leben im L 417 sowie in ganz Theresienstadt teil.

Vom Gesichtspunkt des Judentums aus war die Orientierung der Republik ŠKID meistens auf die Assimilation, politisch auf die kommunistische Erziehung gerichtet. Wegen der hervorragenden persönlichen Eigenschaften Prof. Eisingers, J. Stiasnys, eines weiteren Betreuers, und ihrer Mitarbeiter, herrschte jedoch eine Atmosphäre der Toleranz und Achtung jeder, auch völlig unterschiedlichen Ansicht gegenüber. Deswegen trug auch die Republik ŠKID im bedeutenden Maße zur Schaffung eines positiven ethischen Profils ihrer Mitglieder bei, zu deren Selbstbewußtsein angesichts der Bedingungen im Ghetto und der nazistischen Verfolgung.

Im Herbst 1944 nahm die Existenz der Republik ŠKID mit der Deportation der Jungen und ihrer Betreuer nach Auschwitz ein Ende.

Der Artikel ist ein Bestandteil breiterer Erinnerungen an die Haft in Theresienstadt und in anderen Konzentrationslagern. Sein Verfasser gehört zu den wenigen Mitgliedern der Republik ŠKID, die nach dem Krieg zurückkehrten.

Prof. Valtr Eisinger – zakladatel republiky ŠKID

OČIMA VZPOMÍNEK

Truda Bartková

1943 – prosincový transport

Píše se rok 1943, je pošmourné odpoledne, a tomu odpovídá i nálada lidí, kteří se pohybují na kasárenském dvoře Hamburských ubytoven v Terezíně. Je nezdravě syrovo, od Ohře se válí roztroušená mlha, ale skupinky mladých lidí se procházejí po dvoře a živě diskutují. U brány, která vede do „svobody“ terezínského ghetta, je ještě živý ruch. Zde mladý kuchtík nese krabici čerstvě upečených terezínských housek. Je to druh pochoutky, která se dá vyrábět místo knedlíků. Kousek dál v tmavějším koutě drží mládenec za ruce patnáctileté děvčátko. Chlapec zůstává, dívka odjíždí transportem. Zoufalé pohledy smutných očí řkají ne. V koutku u zdi se nedá ve hře rušit skupinka malých dětí. Je chladno, ale děti jsou neforemně nabaleny, necítí zimu. Rodiče nevědí, kam povede zítřejší cesta, a jestli jim zůstanou zavazadla. Děti mají na sobě navlečeny alespoň tři soupravy teplého prádla, tepláky, dlouhé kalhoty, 3 svetry, bundičky a kabátek – málem celou svoji výbavu. Dětem navlečené a nadité vrstvy oblečení nevadí, jsou již zvyklé všeličemu, hrají si tak zaujatě, jak jen děti umí a vůbec si nevšímají zvláštního prostředí.

Hanka dětem otevřela svůj kufřík s panenkou a celou výbavou, i panenka je na nejistou dobu vybavena. Kufřík však tají i jiné poklady. Jsou tam uloženy vánoční dárky pro ty nejbližší. Již celý měsíc děti přemýšlely se svojí učitelkou, jak své milé potěšit, i ony je sháněly a pečlivě balily do čistého starého novinového papíru, někdo dokonce do listu starého časopisu. Hanka má své dárky schované ve svém kufříku, tam se jí maminka nepodívá, a do transportu je může vzít s sebou. Do Štědrého dne zbývá ještě několik dnů, to už jistě budou na jiném místě, možná v pracovním táboře, v hezčím, než je jejich současný prostor v Terezíně. Hanka se dětem chlubí s tím, co vymyslela za dárky: pro maminku 3 kostky cukru, babičce 2, tatínek dostane 3 cigarety. A pro malého bratříčka Ivoška vlastnoručně s pomocí učitelky ušila želvičku ze zeleného sametu, je hebká. Hlavička má dva knoflíčky místo očí, na nožičky jí již nezbyl materiál, ale bráška z ní bude mít radost i tak. Ivošek se nesmí dívat, ale tlačí se rozčileně do kruhu ostatních dětí a při tom se stalo to neštěstí. Ivošek zapomněl, že má na sobě tolik oblečení, nemohl se z něj rychle vysvléci – a tak se počural. Ví, že maminka bude nešťastná, nebude mít kde šatičky usušit. S pláčem běží za maminkou do pochmurného sklepení, najde ji snadno. Maminka jen vzdychá, zamysleně hledí plavou hlavičku.

Těž pětiletý Milánek H. odchází za maminkou, nemá pro ni dárek. Sám je bídně oblečen, botičky ho tlačí, punčošky jsou roztrhané, kalhotky a svetřík jsou malé a kabátek sotva dopíná, vyrostl za ten rok pobytu v Terezíně. Tatínek s ní-

mi není, Milánek se musí sám starat o maminku. Ta stále kašle a je tuze slabá, snad ho už bude potřebovat. I ostatní děti se vrací k rodinám, náhle zaznívá povel: „Achtung!“ a světlo zhaslo. Rodiny posedávají stísněně na svých zavazadlech, snaží se ukládat děti k odpočinku, rodiče sami trochu zaspát. Neradostní věční poutníci. Každý dospělý má svůj kufr a balík s lůžkovinami, chlebník s malou zásobou jídla, chléb, margarín, láhev s čajem. Někteří dokonce i trochu cukru, konzervu kondenzovaného mléka, ale slazeného!, mnozí zvlášť dobře zásobení mají kousek salámu. Všichni mají kolem krku na kartonu na režném provazu vyznačeno své číslo transportu – od 1 do 2 500. Co asi přinese příští ráno?

Ráno ještě za tmy se ozývají povely, jako když práskne z pistole. „Schnell, schnell. Alles raus!“ Lidé jsou na to připraveni. Několikaměsíční pobyt v Terezíně je již vycvičil. Rychle poberou své věci, děti chytí za ruku a vrata kasáren se otevrou. Na kolejišti stojí souprava nákladních vagónů s jedním malým okénkem. Esesáci jsou v pohybu, fyzicky i hlasově. Seřazeni podle čísel se nakládají terezínští do vagónů, napřed kufry, balíky, nakonec lidé až po strop. Nahoru přijdou nemocní a umírající. Do vagónu se přidá kbelík na konání potřeby. Nakonec se zavřou dveře, zámky se opatří pečeti.

Lidé leží namačkáni až na vrcholu pyramidy zavazadel, neschopní slov. Jen sténání nemocných je slyšet. Vzduch houstne zápachem. Terezínští muži se vzbodí, jsou zde se svými nejmilejšími, musí se o ně postarat. Několik klidných hlasů vyzývá ke spolupráci. „Prosím, všichni pojdte na tuto jednu polovinu vagónu.“ Muži šikovně urovňají kufry, na vytvořené platformě rozloží lůžkoviny . . . Plošina je měkká, stejně se urovná i druhá polovina vagónu. U dveří se vyšetří kousek místa pro nemocné, ukládají je velice pečlivě. Okénko se opatrně otevírá, vlak se již rozjel, chladný, čerstvý vzduch proudí dovnitř. Nyní rodiny usedají spolu, moc místa není, ale jsou pohromadě. V chlebníku se najde improvizovaná snídaně, pomalu se pije z lahví. A děti začínají s prvními dotazy.

U okénka stojí asi padesátiletý zachmuřený muž. Je jen ve svetru a manšetrových kalhotách. K němu přistupuje vytáhlý mladík. Má s sebou starou matku a dvě sestry. Narovnává záda, musí se postarat. Starší vysvětluje, jede se na východ, uvidí se.

Lidé podřimují, kbelík začíná přetékat, děti opět spí. Vlak opouští území protektorátu. „Slezsko“, říká muž u okénka. „Jedeme do Osvětí.“ Nikomu to moc neříká. Vlak stojí dlouho, konečně se rozjíždí dále. Snad to přece jen bude slíbený pracovní tábor! Najednou vyšlehují plameny, v dálce se rýsuje obrovské stavení s dvěma komíny, oba mohutně kouří. Přibližují se k velikánskému osvětlenému úseku, zdá se, že je oplocen. Tři žlutá světla střídají jedno červené. Kde to jsme? To vypadá na nějaký obrovský tovární komplex. Ale není čas na dlouhé úvahy, vlak náhle zastavuje. Dveře vagónů se s rachotem rozrazí, nastupují divoce vyhlížející muži v pruhovaných šatech. Dosavadní ticho a klid změní neustálý křik a zmatek. „Alles raus!“ Kdo nestačí rychle vystupovat, tomu pomáhají vydatnými štulci. Nově příchozí rozeznávají rampu, na okraji stojí esesáci se

psy. Psi divoce štěkají. Do prostoru rampy přijíždějí nákladní auta, ustrašení lidé jsou hnáni rychle bez příkazů, již je jen jedno místo k stání, ale další lidé jsou ještě napěchováni do korby, dolní vrstva padá, ale další se ještě musí vejít, auta se uzavírají a rozjíždějí se. Brzy nastane další změna.

Rychlá jízda se končí, přichází další zastávka. Auta vykloupí svůj náklad. Je ještě lidský, ale lidé se cítí jako ve zlém snu. To přece nemůže být skutečnost! Avšak horor pokračuje. Lidé jsou hnáni do dřevěného baráku, že by nějaký průchod? Každý si nese v ruce nějaký zbytek zavazadel, chlebník – svůj nebo cizí – v každém je něco k jídlu, toaletní potřeby, dámské nebo pánské prádlo, to už se nerozlišuje.

„Schnell, schnell, stlachte se, musíte se tam vejít všichni!“ S divokými muži nelze navázat hovor, všichni mlčí jako němí. Konečně jsou všichni namačkáni, vrata se uzavírají a otevírají se nenápadná boční dvířka, odkud vychází esesák vlídné tváře. Klidně se zeptá, kdo se cítí nemocný, ať se přihlásí. Hlásí se jen známý pražský herec, věk kolem padesáti, trpí anginou pectoris. Esesák ho bere s sebou, za chvíli se objeví zahalený v krásném koupacím plášti, ale úsměv na tváři je křečovitý i na takového rutinéra. Lidé chápou, další nemocní se již nehlásí.

Vzduch se stává nedýchatelný, stmívá se, lidé jsou žízňiví a padají únavou. Není místo k stání, ale jsou to lidé a domluví se. Otec rodiny si sedne, jemu na klín manželka, držící v náručí dvě děti. Za hodinu další, a tak se vystřídají všichni. Okénko je otevřené, venku prší. Muži nastavují klobouky, do nichž zachytí trochu vody. Děti a nemocní dostanou trochu napít.

I tato noc přešla, ráno se hlásí hlučnými povely. Všichni ven – muži vpravo, ženy s dětmi do 10 let vlevo. Každý dostává hrnek, kdo se v rychlosti dostává k sudu a má nádobu, může si nabrat. Přitom si vzájemně pomáhají. Dva zástupy se dělí, půjdete se koupat. Konečně, říkají si někteří, ani rozdělení mužů a žen jim nepřipadá divné. Zatím jsou ještě důvěřiví, ale ani to se v Osvětlení nesmí. To však terezínští ještě nevědí. V objemné kachličkované čekárně před koupelnami jsou otevřené dveře do velkého sálu se sprchami. U stolu sedí polská vězeňkyně, odebírající všechen oděv, jen boty a mycí potřeby si smí každý ponechat. Šatstvo prý bude vyčistěno a každý dostane své věci zpátky. To už se projevuje značná nedůvěra. K mladým děvčatům, oblečeným do slušivých lyžařských úborů, se točí stejně stará děvčata z komanda. Říkají jim tvrdou pravdu. „Přijdeš o všechno. Dej mi svoje oblečení, já ti za to schovám do tvého chlebníku trochu prádla, svetr, co chceš. Ale rychle, u stolu mají příkaz odebrat všechno oblečení.“ Rychle se rozhodují. Někdo nevěří, druhý ano. Ale musí se přiznat, že v mnoha případech bylo slovo dodrženo. Za teplý oblek je aspoň zachráněno prádlo či svetr.

Ve sprchách teče teplá voda, ženy by se rády omývaly déle, ale v ovzduší je stálý spěch, dozorcí jim házejí tenké vynošené šatstvo a vyhánějí je ven na mrazivý vzduch. Dobře bylo těm, které si uměly zachránit alespoň prádlo. Některé se již přiučily a začaly „organizovat“, tj. přizpůsobovat se životu v koncentrač-

ním táboře a přivlastňovat si z hromady nejlepších věcí, které jsou odložené bokem a hbitě šli berou pod chatrný plášť pěknou prošívanou vestu. Teď se ještě trochu přihrbít a mihnout se kolem dozorkyně. U těchto podnikavců a odvážlivců stoupala naděje přežít zimu.

Margareta H. z Olomouce klopýtá s ostatními. Kašle čím dál víc, únava se jí zdá nesnesitelná. Pod sprchou se roztřásla zimou, namáhavě na sebe obléká staré páchnoucí hadry. Její Milánek se zdá být ještě dost čilý. Nechaly ho na pokoji, nemusel se jít sprchovat s ostatními, jeho odrostlé nevhledné svršky nestály ženám komanda za to se s nimi zabývat. Postrkaly chlapečka za matkou, další číslo vyřízeno. Nyní stojí na mrazivém vzduchu. Milánka strašně zebou nohy, za chvíli je už necítí, stojí však statečně před maminkou, všichni jsou k sobě přitisknutí v pětistupu. Tak se méně mrzne, vydává méně sil. Nikdo si zdánlivě kolony nevšímá, při setmění se kolona chystá k odchodu. Další barák otevírá nepřívětivá vrata. Uprostřed stůl, stejná vězeňkyně komanda sedí za ním. Každá má před sebou kalamář s tekutinou. Jak další ženy a děti vstupují, tak u stolu musí každá obnažit levé předloktí. Staré vězeňkyně zručně tetují čísla . . . 72848, 72849 . . . a stále vyšší. Když je dítě příliš malé, tetuje se do hyždí. Troška krve se setře špinavým hadrem. Musí být dobře vidět, je-li číslo pěkně napsané.

Po tetování je volno, je možno si lehnout na udusanou zem. Je zima, ale únava převažuje. Některé sedí na chlebníku, brání se spánku, své děti chovají na klíně. Maminka H. klesá k zemi a usnává posledním spánkem, ve kterém už nic není. Milánek sedí vedle maminky, nebojí se, je též k smrti unaven, hlavičku si pokládá na její mrtvé rameno. Matka jej lehce objímá, sametové oči se zavírají, dítě lehce oddechuje, rtky se usmívají. Zdá se mu krásný sen. Je doma v jejich vilce v Olomouci na Letné. Tatínek právě odejel do továrny. Babička ho volá, aby nakrmil pejska, je to půlroční štěně maltézského pinče. Bílé, hravé, přítulné. Milánek ho dostal na poslední vánoce doma. Psíček nebyl větší než lokomotiva jeho vláčku, směšně stál na nejistých nožičkách. Milánek s babičkou ho vychovali a krmili, na jaře před odchodem do Tereziána s maminkou slíbila babička, že ho bude řádně opatrovat, určitě na Milánka nezapomene, než přijede zpátky domů.

„Vstávat, schnell, nastoupit do pětistupů!“ Znovu jsou vysílení ubožáci vyrušeni z oddychování a odpočinku. Milánka strčí hubenou ruku do jednoho pětistupu, nožičky jej nesnesitelně bolí, soucitné ruce z obou stran podpírají zesláblé dítě . . . Maminka se již nezvedá, ale víc postav se nezvedá. Nařízený pochod je dlouhý, kolem celého lágru B II až do rodinného tábora. Velmi se spěchá, dnes je Štědrý den, esesáci chtějí mít i doma všechno v pořádku. Rychle vedou kolonu žen a dětí kolem plotů z ostatního drátu. Za ním vyhublé postavy k ním vztaňují ruce s prosbou o chléb. Šílenství dostoupilo již svého vrcholu.

Konečně jsou v cíli, vrata tábora B II b se otevřela, kapela hraje řízný pochod, ještě rychle roztřídit a matky s dětmi mohou vstoupit do dětského bloku.

Štědrý večer 1943 v lágru B II b

Lágr je poloprázdný, některé bloky ještě nezařizené, jen kavalce stojí jako trosky bez slavníků. Lagerältester bydlí hned u brány v bloku č. 6. Kumbál má pohodlný. Je to bezohledný zločinec bez svědomí, obklopený svými nohsledy. I on se chystá na štědrovečerní oslavu. U plného stolu s baterií plných lahví a dostatku dobrého jídla nesmí přece chybět. Táborová kapela hraje jeho oblíbenou „Bei mir bist du schön“. Je nějak divně neklidný, něco se chystá?

Jeden z posledních bloků vlevo je zaplněn matkami a malými dětmi do 10 let. Přišly zářijovým transportem z Terezína, jsou již vyčerpané, více psychicky než tělesně, straší je hrozná pravda o transportech smrti, o plynových komorách, z nichž neustále šlehají plameny a ve vzduchu se vznáší nasládlý pach. Matky apaticky konají denní práci, úklid kavalců, přepírání v ledové vodě z umývárny nebo trošce čaje. Pečlivě počítají krajíčky chleba, hlavně aby děti neměly přílišný hlad.

Dnes je Štědrý den!, jak vzdálený je pojem „doma“. Bloková nechala zatopit, dnes je na baráku teplo a klid.

Od bloku k bloku se v poledne hlásí, že dnes není apel, přijede nový transport z Terezína. Z neočekávané zprávy jde strach a údiv. Bude z toho střídání po šesti měsících? Přijedou příbuzní, uvidíme své sestry, matky, dcery? Najednou běžící lagerkápo uzavřít bloky a vyhlašuje zákaz vycházek. Kapela nastupuje k bráně. Lagerältester, kápoové a esesáci již přijeli vozem. Z venku je slyšet mužský pochod. Muži z Terezína, unavení třídním putováním, mají sice hlavy hrdě vztyčené, pohled jiskrný a odhodlaný, ale čiší z nich únava. Své nemocné podpírají a ukřívají uprostřed zástupu. Rychle se třídí na bloky, tak jak přišli.

Po nich další kolona, nekonečná, ženy a děti. Lagerältester si vybírá na svůj blok hezká mladá děvčata a ženy. Chce kolem sebe vidět hezké obličeje a není jich mezi děvčaty z Čech málo. I šestnáctileté jdou do bloku 6. Kapela vesele vyhrává, k smrti unavené ženy se udiveně rozhlížejí a uléhají na čisté slavníky, každá má jednu tenkou deku. A blok je vytápěn! Matky s dětmi jdou na dětský blok. Tam je čeká další překvapení. Samé známé tváře, ale jak se po těch třech měsících pobytu změnil! Starousedlíci laskavě se vítají se starými známými a utěšují je, když jsme přežily my, máte stejnou naději i vy. A pomáhají ukládat nově příchozí. Matky v sobě nezapřou mateřský pud, ujímají se opuštěných dětí. Milánek je umyt v misce čaje, ubohé omrzlé nožičky ošetřené margarinem, kousek šály nahradí papučky a obvazy, každá dává z toho mála, co zbylo. Čaj s pravým cukrem vyčerpané dítě sotva polyká, pak usíná v teplé dece. Je dítětem všech, jeho utrpení utrpením jejich osudu.

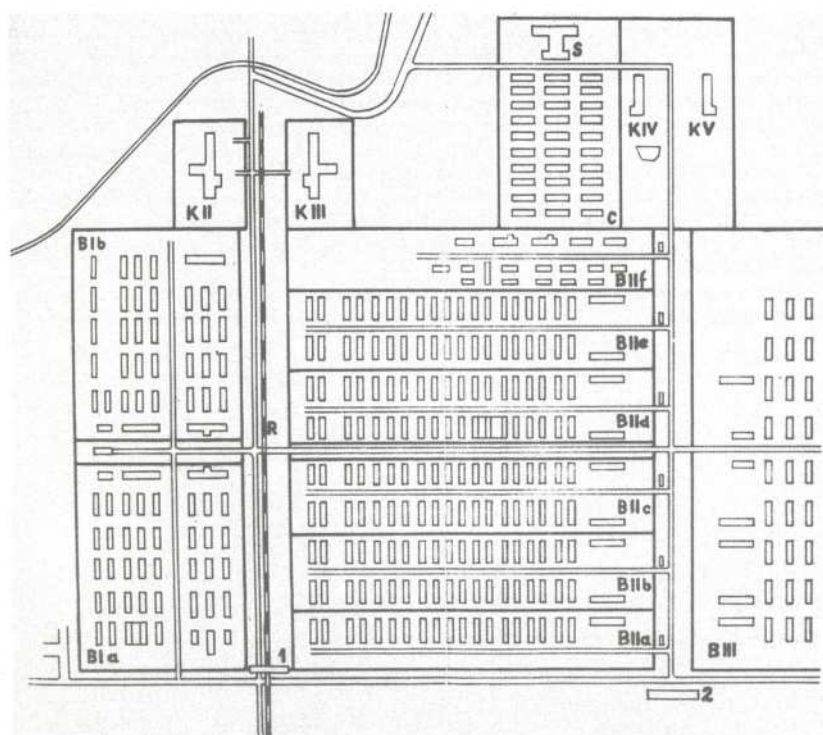
Stmívá se, blíží se doba sváteční večeře, která nutí i esesáky, aby již pomýšleli i na odchod domů ke svým rodinám. Čekají je bohaté dary, zlato pod okrášlenými stromky. Jejich děti výskají nad bohatými dárky, které dostaly od svých hrdých rodičů.

Lágr B II b má sváteční polévku, hustou a s masem, fazolemi. Krajíce chleba

jsou pomazány marmeládou. Přežili cestu a jsou dnes v teple. Je Štědrý večer.

Fredy Hirsch, vedoucí dětského bloku se na chvíli zastavuje. Hraje koledu a informuje maminky, že bude otevřen dětský blok denního pobytu, děti budou dostávat bohatší přídělky jídla, vyučování je již povoleno. Děti mají znovu naději — jsou vánoce 1943, naděje může vydržet ještě dlouho.

V esesáckých domovech se rodiny hromadí kolem rozsvícených a ozdobených vánočních stromků, dobrotivé ruce hodných a starostlivých otců spočívají na světlých dětských hlavičkách. Děti jsou hodné a zvědavé, jako všechny děti na světě. Otcové rodin ve světle vánočních svíček začínají notovat koledu „Heilige nacht“.

Situační plánek koncentračního tábora Osvětim II-Birkenau

Legenda: 1 – vstupní brána, 2 – sídlo komandantury, B I a, b – tábor pro ženy, B II a – karanténní tábor, B II b – terezínský rodinný tábor, B II c – maďarský ženský tábor, B II d – tábor pro muže, B II e – cikánský rodinný tábor, B II f – vězeňská nemocnice, R – kolejová rampa, K II-K V – krematoria s plynovými komorami, C – sklady se svršky po zavražděných, S – sprchy

MEMORIES: THE DECEMBER TRANSPORT OF 1943 AND CHRISTMAS EVE IN THE CAMP B II b

Truda Bartková
Resume

Two recollections of Truda Bartková (Haasová) from the transport Ds by which she left Terezín in December 1943, together with 2503 fellow prisoners. It was one of the seven transports which headed for the so called family camp in Auschwitz. The Family camp existed in the part B II b since September 1943 till the beginning of July 1944 when it ceased to be important for the Nazi and hence could be liquidated.

The first recollection evokes the atmosphere of the Terezín gathering place of the prisoners before departure. Only the children can be unconcerned and talk to each other. Hanka, slightly older than the others, shows them little presents she has prepared for Christmas Eve for those closest to her. The night passes and early in the morning, the Terezín prisoners embark into the prepared carriages. Densely packed on the floor and between luggage, after many hours of travel they arrive in Auschwitz. From the railway ramp, trucks take them to one of the wooden barracks in Birkenau where they spend the first night as if in a bad dream. Next day, the usual procedures follow, bathing, tattooing, also the better part of the clothing is taken away. The first death happens, a sick young woman, Margaret H. from Olomouc, who leaves behind little Milánek. In the morning of Christmas Eve, they are all taken into camp B II b (the Family camp). For the children, there is even a separate children block.

The second recollection gives an account of Christmas Eve. In several already occupied blocks they recognize the faces of former fellow prisoners from Terezín who had left three months ago. They have already got used to the prevailing regime and are able to give to the newcomers valuable advice and to console them. The women have willingly helped the sick and in particular the lone children. The mothers have heard with relief that there is a children block for the children to stay there over the day, play and learn.

Also the food rations for the children shall be better. Christmas Eve in Birkenau passes in the hope that also the coming days it will be possible to survive. Historical reality however was different.

MIT DEN AUGEN DER ERINNERUNGEN: DER DEZEMBERTRANSPORT 1943 UND DER WEIHNACHTSABEND IM LAGER B II B

Truda Bartková
Resümee

Zwei Erinnerungen von Truda Bartková (Haasová) an den Transport Ds, mit dem sie im Dezember 1943 gemeinsam mit 2 503 Mithäftlingen aus Theresienstadt abfuhr. Dies war einer der sieben Transporte, die in das sog. Familienlager in Auschwitz – Birkenau gerichtet waren. Das Familienlager existierte in der Abteilung B II b vom September 1943 bis Anfang Juli 1944, wo es aufhörte, für die Nazis wichtig zu sein und also liquidiert werden konnte.

In der ersten Erinnerung wird die Atmosphäre des Sammelplatzes der Häftlinge in Theresienstadt vor der eigentlichen Abfahrt geschildert. Nur die Kinder konnten wohl sorglos sein, sich miteinander unterhalten. Die ältere Hanka zeigt den anderen kleine Geschenke, die sie zum Weihnachtsabend bereits für ihre Nächsten vorbereitet hat. Die Nacht vergeht und früh morgens wird mit dem Aufladen der Häftlinge in die vorbereiteten Waggonen begonnen. Eingepfercht auf dem Boden und unter dem Gepäck kommen sie nach langen Stunden Fahrt in Auschwitz an. Von der Rampe werden sie mit Lastautos in eine der Holzbaracken in Birkenau gebracht, wo sie wie in einem bösen Traum die erste Nacht überstehen. Nächsten Tag folgten die üblichen Prozeduren – die Evidenz, das Baden, das Tätowieren, es werden aber auch die besseren Kleidungsstücke gestohlen. Es kommt auch zum ersten Todesfall – eine junge kranke Frau Margareta H. aus Olmütz stirbt und hinterläßt den kleinen Milánek. Früh am Weihnachtstag werden alle in das Familienlager B II b gebracht. Für die Kinder gibt es hier sogar einen selbständigen Kinderblock.

Die zweite Erinnerung schildert den Verlauf des Weihnachtstages. In einigen bewohnten Blöcken erkennen sie die Gesichter ehemaliger Mithäftlinge aus Theresienstadt, die vor drei Monaten weggeführt waren. Auf das Regime hier sind sie bereits gewöhnt und können den Neuangekommenen wertvolle Ratschläge erteilen und sie vor allem trösten. Die Frauen helfen bereitwillig den Kranken und hauptsächlich den einsamen Kindern. Mit Erleichterung hörten die Mütter, daß es für die Kinder einen Kinderblock zum Aufenthalt tagsüber gibt, wo sie spielen und lernen können. Auch die Essensrationen sind für die Kinder reichhaltiger. Der Weihnachtsabend verläuft in Birkenau in der Hoffnung, es werde möglich sein, auch die kommenden Tage zu überleben. Die historische Wirklichkeit war jedoch anders.

ZPRÁVY

TEREZÍNSKÁ SETKÁNÍ

1. Setkání domova č. 7 (Nešarim) z L. 417

Uskutečnilo se 29. května 1992 v Muzeu ghetta. Bývalí vězni terezínského ghetta (v době války asi 11–12letí chlapci, umístění právě do tohoto domova), kteří přežili genocidu Židů, se domluvili, že u příležitosti oslav 70. narozenin jejich oblíbeného vychovatele Franty Maiera se sejdou opět v Terezíně. Společně zavzpomínají, prohlédnou si někdejší domov a další známá místa. Těšili se na tuto návštěvu tím více, že před listopadem 1989 nepřicházela v úvahu, a oni se čas od času setkávali jen na různých jiných místech světa.

S jistou netrpělivostí jsme je očekávali i my, pracovníci Muzea ghetta. Měli jsme připravenou řadu otázek, které jsme si slibovali ujasnit právě při tomto setkání. Podaří se nám to? Budou tu hosté spokojeni?

Na setkání přijelo 9 bývalých členů domova č. 7 v doprovodu manželek, dětí i vnoučat. Celkem na 30 osob. Žijí vesměs dlouhá léta mimo naši republiku, a tak chtěli nyní ukázat svým nejbližším místo, kde se před 50 lety hrálo o jejich bytí či nebytí. Přes radost ze svobodného příjezdu bylo vidět dojetí a během dne mnohokrát i slzy.

V programu dne, který jsme připravili, byla pro nás – odborné pracovníky – z hlediska historického významná úvodní beseda, při níž jsme se snažili upřesnit tehdejší rozmístění jednotlivých domovů v budově nynějšího Muzea ghetta a činnost vychovatelů v nich. Podstatnou dobu zaujímala společná prohlídka expozice, promítání filmů, diskuse o činnosti, přáních a plánech do budoucna jak našich hostů, tak zdejšího muzea. Po společném obědě jsme si prohlédli některá kasárna a baštu, kde bývalo sportoviště a chlapci sem chodili hrát fotbal. V závěru dne se uskutečnila návštěva krematoria a židovského hřbitova.

Naše milé hosty jsme obdarovali publikacemi o historii ghetta, od nich jsme obdrželi ve verších psanou Historii domova Nešarim s podpisy autorů. I když je věnována především těm z domova 7, kteří věznění nepřežili, pro Památník a jeho sbírky má rovněž velký význam dokumentární. K podpoře naší další činnosti nám předali bývalí chlapci ze sedmičky i hodnotný finanční dar a pochopitelně slib pokračující spolupráce. Z Terezína odjížděli s vědomím, že zde mají dobré přátele.

Ludmila Chládková

2. Roudničtí studenti

20. června 1992 uspořádaly Památník Terezín a Okresní výbor Svazu bojovníků za svobodu setkání bývalých studentů roudnických středních škol – reálného gymnázia a Vyšší průmyslové školy – kteří se v období heydrichiády stali oběťmi nacistického teroru.

Přesně před padesáti lety kladenské gestapo zatkló přímo při vyučování 84 studentů z obou zmíněných škol. Následovalo vyloučení ze školy, tří- až šestiměsíční věznění v terezínské Malé pevnosti, někteří byli nacisty posláni do koncentračních táborů. Pro třináct z nich se perzekuce stala osudnou – našli smrt v nacistických věznicích a táborech.

V den smutného výročí se v Památníku Terezín sešly 34 osoby, které v místě svého pronásledování společně vzpomínaly na okolnosti zatčení a život ve věznicích.

Součástí setkání byla společná prohlídka areálu pevnosti, výstav Památníku Terezín a beseda s odbornými pracovníky této instituce.

Marek Poloncarz

3. Bývalí vězni Malé pevnosti

Z iniciativy Památníku a historické skupiny bývalých politických vězňů při Českém svazu bojovníků za svobodu se 26. září 1992 sešli ti, kteří byli v letech 1940 – 45 věznění v policejní věznici gestapa v Malé pevnosti. Na 150 bývalých vězňů, z nichž někteří přijeli v doprovodu rodinných příslušníků, si v areálu Malé pevnosti připomnělo dobu před 50 lety.

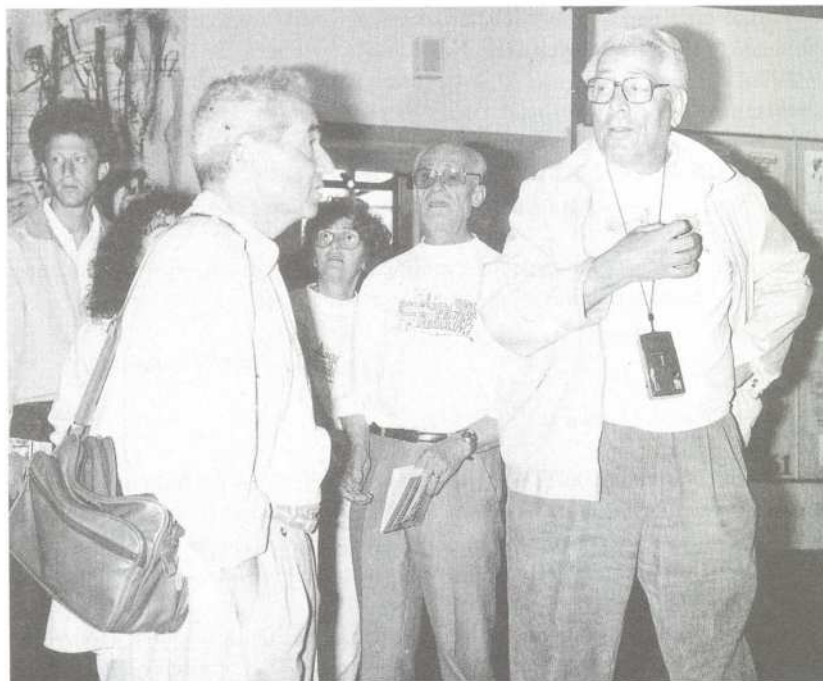
Nejprve se všichni přítomní sešli na IV. dvoře, kde uctili památku spoluvězňů položením věnce u Desky národů ve špici dvora. Poté je přivítali ředitel Památníku dr. Jan Munk a starosta města Terezín dr. Jan Horníček, za Český svaz bojovníků za svobodu promluvil k přítomným ing. Janáček. Věra Žahourková, členka výboru historické skupiny politických vězňů Malé pevnosti, svůj projev zakončila písní, kterou tehdy vězni v Malé pevnosti zpívali. Jen ti, kteří sami poznali hrůznou atmosféru zdejší věznice v letech okupace, si v tu chvíli uvědomili, co pro ně tato písnička znamenala. A na nejedné tváři se objevily slzy . . .

Po slavnostním přivítání si účastníci setkání prohlédli Malou pevnost. Zde se naskytlá možnost pro odborné pracovníky Památníku, aby si alespoň s některými bývalými vězni pohovořili přímo na místě, kde byli věznění.

Oběd byl pro všechny přítomné přichystán v Posádkovém domě armády v Terezíně, kam mohli odjet přistaveným autobusem nebo vlastními vozidly. I čas po obědě využili pracovníci Památníku k tomu, aby od některých jednotlivců získali další důležité údaje k někdejší věznici.

Řada bývalých vězňů byla ze vzdálenějších míst naší republiky, přesto však do Terezína přijeli, neboť to bylo vlastně poprvé, kdy se mohli sejít alespoň s některými z těch, kteří Terezínem v době 2. světové války prošli, a kterým ještě dnes zdravotní důvody dovolily se setkání zúčastnit. A tuto příležitost si nenechali ujít.

Alena Dobišová

Někdejší chlapeč domova č. 7 v L 417 při prohlídce expozice Muzea ghetta

Roudničtí studenti při setkání v Terezíně r. 1992

Zahájení slavnostního setkání bývalých vězňů v Malé pevnosti

Přírůstky do sbírek Památníku Terezín za rok 1991

a) Písemné doklady z archivu Památníku Terezín

V roce 1991 se sbírka písemných dokladů rozrostla o 57 přírůstkových čísel. Většinu přírůstků tvoří materiály vztahující se k terezínskému ghettu, získané od bývalých vězňů nebo jejich blízkých. Převažují druhy materiálů, které se již v archivu nalézají: terezínské peníze, spořitelní knížky, průvodní listy k připouštěcím známčkách na balík do ghetta (každý balík musel být opatřen zvláštní známkou, jinak nebyl doručen), lístky na jídlo, přídávkové lístky pro těžce pracující, přidělové lístky na oblečení a jiné předměty denní potřeby, sdělení židovské samosprávy, dopisnice z ghetta a další. Přestože se materiály opakují, jsou přínosem, protože dokládají osudy dalších osob, i když pouze útržkovitě.

Přiblížím alespoň některé z nich: Doklady vězně ghetta Emanuela Altschula věnovala archivu Památníku Terezín prostřednictvím Terezínské iniciativy paní Elsa Altschulová. Z jeho pracovního průkazu, vystaveného v Terezíně 15. 3. 1945, se dozvídáme, že E. Altschul, nar. 16. 8. 1909, byl do ghetta Terezín deportován transportem AE II z Prahy 4. 2. 1945 a během svého věznění vystřídal dvě pracoviště. Nejprve pracoval na tzv. Jižním vrchu a od 11. 4. 1945 byl hrobníkem. V té době nepracovalo krematorium a mrtví z ghetta byli pohřbíváni nedaleko krematoria (oddělení D židovského hřbitova). Dále se zachoval zvláštní poukaz na čepici a přidělové lístky na šaty a jiné předměty. Posledním dokladem je karta s údaji o úmrtí. E. Altschul zemřel v Terezíně 18. 5. 1945 na slabost srdečního svalu při skvrnitém tyfu.

Podobným způsobem by bylo možno na základě získaných materiálů načrtnout osudy několika dalších vězňů. Z řady poněkud vybočuje dar paní Justiny Lenertové, která Památníku věnovala dva kalendáře se svými poznámkami o zasílání balíčků členům rodiny Klingerovy do ghetta Terezín a později do Birkenau. S rodinou ji spojovalo přátelství s Ervínem Klingerem, deportovaným do ghetta společně s rodiči 13. 7. 1943. Jeho sestra Eliša byla v ghettu vězněna již od 24. 10. 1942. Společně pak byli 6. 9. 1943 transportováni do Osvětimi, kde byli umístěni v „rodinném táboře“ v Birkenau. Byli usmrceni v březnu 1944 při likvidaci tohoto tábora, kromě otce, zemřelého později na marodce. V období od 26. 7. 1943 do 26. 7. 1944, tedy za jeden rok, poslala paní J. Lenertová 345 balíčků. Památníku věnovala také 7 dopisnic členů rodiny Klingerovy z Birkenau, mezi nimi i dvě dopisnice s fingovaným datem 25. 3. 1944; v té době byli již pisatelé více než 14 dní mrtví.

Ve výše uvedených 57 přírůstkových číslech je zahrnuto 13 vzpomínek (6 z ghetta Terezín, 3 z Policejní věznice gestapa v Malé pevnosti a další), mezi nimi i netypická vzpomínka Rolfa Langer, účastníka výcviku v plachtění na evičišti v Litoměřické kotlině. Výcvik byl určen pro 17–18leté členy hitlerjugend a připravoval dorost pro Luftwaffe. R. Langer ho absolvoval v říjnu až pro-

sinci 1944. Účastníci výcviku chodili dvakrát denně pro jídlo do Malé pevnosti, kde měli možnost vidět zacházení s vězni. Počátkem listopadu 1944 měli dvě nebo tři noci zakázáno vycházet. Jednoho rána se odvážili s kamarády ven a viděli na jednom místě pod hladinou Ohře tmavěhnědou kuželovitou masu, v níž rozpoznali lidský popel. Dle jeho sdělení se místo nacházelo o několik set metrů blíže k ústí Labe, než bylo označeno později. Domnívá se, že v prostoru, kde je dnes umístěn pamětní kámen obětím terezínského ghetta, jejichž popel byl tehdy tajně do Ohře vysypán, stály v té době ubikace účastníků výcviku.

b) Fotografie

Nové přírůstky do fotoarchivu činí za rok 1991 30 přírůstkových čísel, což představuje počet 169 ks fotografií s různými záběry. Z tohoto počtu je 135 originálních a 34 kusů reprodukováných fotografií, vzniklých ve fotolaboratoři Památníku ze zapůjčené fotografie nebo negativu.

Základem přírůstků je soubor 113 fotografií, darovaný p. Viktorem Hellerem. Kromě záběrů, ke kterým byly dosud ve fotoarchivu uloženy jen kopie a nyní jsme získali i originál, se zde objevují záběry nové:

- J. Masaryk a M. Horáková při Národním pohřbu v Terezíně 1945
- bývalí vězňové Malé pevnosti s exhumační komisí, 1945
- objekty Malé pevnosti Terezín i okolí, 1945
- Národní hřbitov v Terezíně při tryzně v r. 1946 nebo 1947
- hroby na Národním hřbitově v pův. úpravě, nedatováno.

Významným přírůstkem jsou dosud neznámé fotografie v počtu 9 ks, darované autorem snímků, p. Rolfem Langerem ze SRN. Tento muž je pořídil v r. 1944 na letišti v Litoměřické kotlině, kde se zúčastnil výcviku v plachtění. Jeho vzpomínky na tuto dobu jsou uloženy mezi archivovanými písemnými materiály Památníku.

Dosud neznámé záběry jsou rovněž mezi originálními fotografiemi, získanými darem od p. Maxe Kasnera. Kromě objektů bývalého kmenového koncentračního tábora Osvětim, jsou zde zachyceny na jedinečných záběrech, dnes již neexistující objekty jeho pobočného tábora u dolu Janina. Snímky byly pořízeny dárce fotografií v r. 1946.

Reprodukováné fotografie vznikly při shromažďování materiálů pro expozici „Terezín v letech 1780 – 1939“, otevřenou v Malé pevnosti v dubnu r. 1991. Byly získány různé záběry z Terezína z období od poloviny 19. století, do doby vzniku terezínských koncentračních táborů, které dosud ve fotoarchivu uloženy nebyly. Z litoměřického muzea je to např. snímek někdejší Litoměřické brány v Terezíně, zbourané v r. 1897, snímek objektu bývalých Mysliveckých kasáren a návštěva císaře Františka Josefa I. v Litoměřicích v r. 1901 v souvislosti s návštěvou Terezína. Z městské terezínské kroniky se podařilo získat některé sním-

ky z kulturního dění a událostí v Terezíně v období let 1901–1939. Jsou to např. záběry očekávání příjezdu císaře Františka Josefa I., kulturní spolky „Smetana“ a ochotníci, Slavnost svěcení zvonů v r. 1930, smuteční tryzna za T. G. M. r. 1937 a slavnostní odhalení Smetanova pomníku v r. 1938. Události jako sázení Lípy svobody v Terezíně v r. 1919, slet Sokolské župy v r. 1922, jak vypadaly zborovské oslavy v týž rok, nebo odevzdání praporu ženijnímu pluku v Terezíně r. 1936, nám přibližují záběry získané z Okresního archivu Litoměřice (sídlo Terezín). Je mezi nimi i snímek budovy Obecního domu v Terezíně, kde byla v r. 1882 otevřena „Opatrovna“ pro české děti a v r. 1895 Česká obecná škola v Terezíně, získaný z matriky Soukromé české školy tohoto města.

c) Předměty trojrozměrné a materiály z vlastní činnosti Památníku Terezín

Za rok 1991 získalo sbírkové oddělení Památníku Terezín celkem 115 nových sbírkových předmětů, které jsou zapsány a zpracovány pod 84 přírůstkovými čísly. Z tohoto počtu pochází 43 předmětů z vlastní činnosti Památníku. Jsou to různé pozvánky, plakáty a katalogy z uměleckých výstav, pamětní aršíky a obálky k otevření Muzea ghetta v Terezíně, Terezínské listy a podobně. Darem převážně od bývalých vězňů ghetta a Malé pevnosti Terezín nebo jejich rodinných příslušníků získal Památník 72 předmětů. Na tom, že se tyto vzácné předměty podařilo získat, má největší podíl činnost Terezínské iniciativy a zejména úsilí dr. Erika Poláka.

V přírůstcích této části sbírkového fondu jsou nejpočetněji zastoupeny předměty vztahující se k historii ghetta Terezín, k bývalé věznicí v Malé pevnosti a 2. světové válce vůbec. Označujeme je jako osobní věci a předměty vězňů. Významné jsou i přírůstky výtvarného umění z té doby, i umělecké tvorby po roce 1945.

Pohnutou historii některých předmětů dokumentují i svědecká vyprávění jejich bývalých majitelů. Jiří Lom (Löwy) ke kufříku, který daroval Památníku Miroslav Konečný, dříve vězeň KT Schwarzheide, sdělil: „V dílně KT Schwarzheide byly na jaře 1945 zhotoveny 2 kufříky. Jeden byl pro táborového elektrikaře Karla Karlovského (Katze) na nářadí a druhý jako dar k narozeninám táborovému kápovi Sonnenbergovi. V dubnu 1945 byl tábor evakuován pochodem smrti, který došel pěšky do Varnsdorfu a odtud 5. 5. 1945 ve vagónech po uhlí do Litoměřic. Pěšky pak dorazil pozdě večer 7. května 1945 do terezínského ghetta. Sonnenberg svůj kufřík před zahájením evakuace tábora vyhodil, ale sebral jej Jiří Lom, který do něj uložil „táborové poklady“. Karlovský i Lom vlekli své kufříky, zavěšené přes rameno na drátu celou cestu. Při transportu na otevřených uhelných vagónech jim posloužily za lijáku k tomu, že nebyli odkázáni sedět na podlaze vagónu (stát nikdo nesměl), nýbrž na těchto kufřících postavených těsně vedle sebe, schouleni k sobě, mohli nad hlavami držet napjatou příkrývku, takže většina deště po ní stékala dolů. Nepromokli, neprochladli a za-

chránili si tím ne-li život, tedy alespoň zdraví. Oba své kufříky donesli do Terezína a poté do Prahy.“ Jiří Lom věnoval svůj kufřík mladým historikům z německého okresu Sebnitz, kteří pochod smrti ze Schwarzheide dokumentovali. Kufřík vězně Karlovského přešel po jeho smrti do držení jiného vězně ze Schwarzheide Miroslava Konečného, který se nyní rozhodl věnovat jej Muzeu ghetta v Terezíně.

O malé terezínské houstičce, kterou věnovala Památníku Marie Krieshoferová, dárnyně uvádí: „Ti vězňové, přijíždějící sem na samém konci války, nebyli jenom v šíleném stavu, ale přivezli do Terezína také tyfus. Vznikla z toho epidemie, která řádila i v našem domově L 414. A právě nade mnou ležela holčička, která tu hroznou nemoc dostala a musela být převezena do nemocnice. Pak byla večere a přiděl té holčičky byl navíc. Byla to jedna malá houstička. Holčičku jsem už nikdy neviděla, ale tu houstičku se mi podařilo uchovat do dneška.“

Předměty nově získané do sbírek Památníku Terezín, dokládané mnohdy přímým osobním svědectvím, se stávají velmi významnou součástí další muzejní, výstavní a především výzkumné činnosti Památníku, i dalších institucí a soukromých badatelů prakticky z celého světa.

Zpracovali: Eva Němcová, Jaroslava Nytlová, Jiří Brabec

Name <i>Altschul</i>		Geborene		Vorname <i>Emanuel</i>	
Tr. Nr.	Geb. Dat. <i>No. III. 1909</i>	Geb. Ort <i>Saar</i>			
Stand	Rel.	Zugeh.	Geschl.		
Letzter Wohnort <i>Theresienstadt Parkstr. 6</i>					
Gestorben in Theresienstadt, in <i>Kell 6 Baracke</i> <i>18. 15. 45</i>					
Nr. der Todesfallanzeige <i>33447</i>		Krankheit <i>Klinisches Fieber</i>			
Nr. des Sektionsprotokolls		Todesursache <i>Herzmuskelerkrankung bei Fieber</i>			
Todesfall gemeldet am <i>18. V. 1945</i>		Sektion			

Kartei des Todesfälle

A6 51-G-X-43-1-A-20m-UGR-277

Vězeňská karta Emanuela Altschula s údaji o jeho úmrtí

„TRAGÉDIA SLOVENSKÝCH ŽIDOV“. MEZINÁRODNÍ SYMPÓZIUM V BANSKÉ BYSTRICI.

U příležitosti 50. výročí zahájení transportů slovenských Židů do nacistických vyhlazovacích táborů se konaly vzpomínkové akce, jejichž vyvrcholením bylo mezinárodní sympóziu „Tragédia slovenských Židov“, které se uskutečnilo ve dnech 26.–27. března 1992 v Banské Bystrici. Společně je uspořádaly slovenské a izraelské instituce. Vedle čelných izraelských, slovenských i českých historiků se jej zúčastnili také bývalí vězni, kteří prošli tábory Holocaustu, představitelé církví, zástupci organizací mládeže a Svazu bojovníků za svobodu.

Jednání sympózia zahájil Jozef Jablonický (Politologický kabinet SAV Bratislava). Připomenul, že se jedná o vůbec první setkání tohoto druhu, uskutečněné na Slovensku od skončení druhé světové války. Zvláště ocenil reprezentativní zastoupení izraelských historiků, o něž se v minulosti výzkum Holocaustu na Slovensku především opíral. Rekapituloval pak historické skutečnosti, které v uplynulých více než čtyřiceti letech bránily rozvoji historiografické práce, ale i pravdivému informování široké veřejnosti o skutečnostech, spojených s tragickým osudem slovenských Židů za druhé světové války. Neprodlené rozvinutí široce založeného výzkumu označil za jedinou cestu k překonání tohoto velkého dluhu slovenské historiografie.

První z referátů sympózia přednesl Jehuda Bauer (The Hebrew University of Jerusalem) na téma „Tragédie slovenských Židů v rámci nacistické politiky vůči evropským Židům“. Zabýval se v něm místem antisemitismu v nacionálně socialistické ideologii i postoji mezinárodního židovstva k hrozbě, kterou představoval nástup nacistů k moci v Německu. Sledoval rovněž genezi nacistických plánů na „konečné řešení židovské otázky“ od prvních fází perzekuce až k zahájení masového vyvražďování evropských Židů. Načrtl i obraz tohoto vyvražďování v jednotlivých zemích. Zvláště se zabýval vývojem na Slovensku, které jak řekl, bylo první spojeneckou zemí Německa, z níž byli Židé deportováni, nado na základě iniciativy vlastní vlády.

Příspěvek Viléma Prečana (Ústav soudobých dějin ČSAV Praha) byl zamýšlen nad místem židovských studií v československé historiografii. Připomenul předchozí jednání k této problematice, uskutečněné roku 1984 v Givat Chaviva (Izrael). V jeho průběhu byla nastolena celá řada palčivých otázek, které z velké části dodnes zůstávají otevřeny a vyžadují široce založený výzkum především ve slovenských archívech. Období nacistické okupace a klerofašistického slovenského státu označil za počátek dlouhého období vpádu diskontinuity do kontinuálního vývoje našich kulturních, náboženských, hospodářských a politických dějin, jež pokračovalo obdobím totality, deformujícím obraz dějin, včetně dějin genocidy Židů. Ztrátu naprosté většiny židovské komunity označil za fatální pro

oba „státotvorné národy“ a připomenul Šimečkovu tezi o národní osamocení, již důsledky války přinesly Čechům a Slovákům. Poukázal v této souvislosti na dokument Charty 77 „Tragédie Židů v československé poválečné společnosti“, který byl prvním statečným a objektivním hodnocením skutečného rozsahu důsledků židovské tragédie pro další vývoj naší země. V závěru svého příspěvku apeloval na neúplatnost historiků v zápase s falešnými národními mýty, který má dnes klíčový význam pro další vývoj společnosti.

Robert Büchler (Moreshet Archives Givat Chaviva) hovořil ve svém referátu o židovské komunitě na Slovensku před druhou světovou válkou. Připomenul, že se jedná o komunitu relativně mladou, jejíž počátky jsou doloženy v prvních desetiletích 18. století a jsou spojeny s židovským přistěhovalectvím z českých zemí, Rakouska a Polska. Z dobových pramenů vyplývá, že na 45 procent těchto přistěhovalců přišlo z českých zemí. Židovská komunita na Slovensku se stala součástí uherského židovstva a s ním prodělávala i další složitý vývoj. Doba osvícenství v jejích řadách přinesla značnou orientaci na německý jazyk a kulturu, zatímco maďarizační snahy měly jen skromné výsledky. Po občanském zrovnoprávnění Židů v období po rakousko-uherském vyrovnání došlo k rozštěpení komunity na reformní – neologický a ortodoxní proud. Bylo pak zcela běžné, že v jednom místě existovaly dvě židovské náboženské obce. Třičtvrtinovou většinu si však zachoval ortodoxní směr. Po vzniku samostatného Československa proto byly velmi podstatné rozdíly v situaci židovstva v západní a východní části republiky. Na Slovensku byly mnohem slabší asimilační tendence, než tomu bylo v českých zemích. V závěru referátu byly shrnuty základní demografické údaje o stavu slovenského židovstva na konci 30. let.

Juraj Špitzer (Bratislava) hovořil o tématu „Možnosti odporu a odboje Židů v letech 1939 – 1945“. Opíral se přitom o zkušenosti z pracovního tábora pro Židy v Novákách a zamýšlel se nad předpoklady, které umožnily realizaci Holocaustu nejen na Slovensku, ale obecně. Celý tento vražedný proces označil za přelom v moderních dějinách, jehož kořeny nemůže vysvětlit samotná historiografie. Ideologické, pragmatické a jiné momenty se spolu s vytvářením nezbytných organizačních struktur a technických systémů slévaly v hrůzný proces, který fungoval bez větších problémů. Jeho základem se staly tábory různého typu, avšak sloužící společnému cíli. Je možno označit je za fenomenologický základ totalitního systému. Oběti v nich byly donuceny pracovat na sebezničení. Celý stát se postupně v takovém systému mění ve veliký tábor. Holocaust měl přitom být pouze předehrou k dalšímu, mnohem šířeji založenému procesu ničení.

Na myšlenky vyjádřené v tomto vystoupení reagoval Martin Palouš (FMZV Praha), který byl jedním sympózia přítomen jako host. Poukázal na spory, jež vyvolala kniha Hannah Arendtové o procesu s Eichmannem. Diskuse se tehdy soustředila především na otázku odpovědnosti lidí, kteří sloužili vražednému procesu v rámci plnění svých služebních povinností a problém obecně „banality zla“ v odosobněném systému totalitního státu. Zabýval se rovněž otázkou nadále existujícího antisemitismu ve světě i v Československu, jeho historickými,

kulturními i sociálními kořeny. Státní antisemitismus přitom označil za jeden ze znaků totality.

Livia Rothkirchenová (Jeruzalém) věnovala svůj příspěvek některým novějším poznatkům historiografie. Také ona hovořila nejprve o některých společných systémech totalitních režimů a o dosud opomíjených otázkách tragédie evropských Židů za druhé světové války. Konkrétně pak hovořila o nuceném vysídlování Židů z tehdejšího protektorátu, Rakouska a anektovaných polských území do oblastí mezi Bugem a Vislou od října 1939. Podle nejnovějších poznatků měl Mezinárodní výbor Červeného kříže již na podzim toho roku o celé akci podrobné informace. Další otázkou, jíž se dotkla, byly masakry Židů v Kamenci Podolském v červenci 1941. Tehdy bylo povražděno na 20 tisíc Židů deportovaných tam z oblastí okupovaných Maďarskem, včetně jižního Slovenska. I o této události byl informován MVČK, ale i mezinárodní židovské organizace a představitelé židovské komunity na Slovensku.

L. Rothkirchenová pak sledovala průběh slovensko-německých jednání o řešení židovské otázky a jejich souvislost s narůstajícím napětím ve slovensko-maďarských vztazích v tehdejší době. Hodnotila také reakci různých vrstev obyvatelstva i politických sil na deportace Židů. Kriticky se vyjádřila především k postoji komunistů, vyjádřenému v dokumentu ilegálního ÚV KSS z července 1944. V závěru se zastavila u role prezidenta Tisa, který podle jejího názoru v židovské otázce postupoval rázně a jednoznačně, bez jakýchkoliv známek váhání.

Bohatá diskuse, jež se po úvodních referátech rozvinula, reagovala na některé z přednesených myšlenek, přinesla však i podněty další. V reakci na vystoupení L. Rothkirchenové bylo poukázáno na skutečnost, že bývalí příslušníci Hlinkovy gardy v závěru války infiltrovali slovenský odboj. Po válce pak jako první vstupovali do komunistické strany a přispívali k jejímu ostrému postupu proti sionistům.

Odmítnuta byla téze o zásadních rozporech mezi Tisem a skupinou Tuka-Mach v HSĽS. V židovské otázce byl jejich postup jednotný, a proto nelze přijmout uvedenou tézi, již dnes zastává část slovenských politiků.

Značnou polemiku vyvolalo vystoupení jednoho z mladých historiků, který hovořil o vnějších mocenských zájmech, které téměř vždy ovlivňovaly vztahy mezi Židy a Slováky. Na Slovensku velmi poklesl počet Židů s mateřskou řečí slovenskou a to údajně přispělo k vytvoření negativního obrazu Židů mezi slovenským obyvatelstvem. Tento postoj přetrvával i po vzniku samostatného Československa. Podle názoru diskutujícího nadto situaci zkomplikoval politický sionismus, který přispíval k malé účinnosti asimilačního hnutí na Slovensku.

Tento názor zůstal ojedinelý a další diskutující jej rozhodně odmítli. Poukazovali především na to, že sionisty nelze obviňovat z podkopávání postavení židovské komunity na Slovensku. sionistická myšlenka byla naproti tomu reakcí na neúspěšný průběh asimilace. Bylo by nehumánní a nedemokratické určovat menšině, jakým směrem se má vyvíjet. Ostatně proti teorii čechoslovakismu ne-

byli jen sionisté, ale především slovenští autonomisté. Pokud se týče předchozího vývoje, pak ortodoxní židovské společenství, tedy naprostá většina komunity, se stejně odmítavě stavělo proti maďarizaci, protože ohrožovala jeho identitu. V diskusi zazněl rovněž názor, že asimilace je těžištěm slovenského nacionalismu a pokud na Slovensku nebude prosazen princip národnostní integrace, nebude tento problém překonán.

S velkým rozhořčením přijali všichni účastníci zprávu o vystoupení poslance Pánise, v němž se přihlásil k teorii „osvětimské lži“, tedy snaze o popření hrůz Holocaustu. Za zvláště pobuřující byla označena skutečnost, že takovým způsobem vystoupil politik, který reprezentuje významný slovenský politický směr.

Referát Kataríny Zavacké (Ústav štátu a práva SAV Bratislava) byl věnován protižidovskému zákonodárství slovenského státu. Přednášející upozornila, že základy tohoto zákonodárství byly položeny již 6. října 1938, kdy luďáčtí autonomisté, kteří se tehdy prakticky chopili moci na Slovensku, prosadili opatření, směřující proti občanským právům a svobodám. Již před vyhlášením samostatného slovenského státu, v době mezi únorem a březnem 1939, byl prosazen ucelený systém protidemokratických právních norem. Z těchto norem byl především odstraněn princip rovnosti.

Arizační zákon z 25. dubna 1940 a zákon z 3. září 1940, zplnomocňující slovenskou vládu k přijímání opatření ve věcech arizace, zahájily frontální útok na slovenské židovstvo s cílem jeho postupné eliminace. Dovršením tohoto hanebného zákonodárství byl ústavní zákon z 15. května 1942 o vystěhování Židů, který ex post, respektive již v průběhu probíhajících deportací, kodifikoval násilný exodus slovenských Židů, vedoucí u drtivé většiny z nich na smrt. Zákonodárství slovenského státu v letech druhé světové války se stalo příkladem amoralnosti totality, v níž potlačování jakékoliv odlišnosti v projevu názoru, ale v tomto případě i odlišnosti rasy, vrátilo tvorbu práva a právní myšlení o několik století nazpět.

Ivan Kamenec (Historický ústav SAV Bratislava) se zabýval deportacemi slovenských Židů v roce 1942. Poukázal na význam porad luďáckého státního vedení u Hitlera 23. a 24. října 1941, kdy byla naléhavě postavena otázka deportací slovenských Židů na východ. V návaznosti na tato jednání byla také uzavřena dohoda Tuky s Ludinem o Židech se slovenskou státní příslušností na říšském území, která je zcela vydávala do rukou gestapa. Tiso byl podle přednášejícího neoddiskutovatelně spoluvínkem, neboť svým mlčením posvětil celý proces deportací. Později, např. v korespondenci s papežem Piem XII. v listopadu 1944, obhajoval všechna předešlá protižidovská opatření. Židy přitom obviňoval z rozpoutání SNP a bezostyšně tvrdil, že se jim na Slovensku žije dobře. Byla-li v něm vůbec někdy přítomna schizofrenie kněze a pragmatického politika, pak se jí velice rychle zbavil a zvolil druhou cestu.

Gila Fatranová (Tel Aviv) nazvala svůj příspěvek „Boj Židů za přežití v době Holocaustu“. Zaměřila se v něm na sledování úlohy židovské administrativy – zejména „Ústredne Židov“ (ÚŽ) – při nuceném provádění organizačně technic-

kých opatření k vyřazování Židů z hospodářského a veřejného života, ale i jejich možností usilovat o zmírňování dopadů těchto opatření, či hledání forem odporu. I ona se přitom dotkla úlohy prezidenta Tisa a na základě studia pramenů odmítla legendy o jeho krocích, směřujících k záchraně desetitisíců slovenských Židů. Počet těch, kteří obdrželi tzv. prezidentskou výjimku z deportací, činil včetně rodinných příslušníků kolem 1 000 osob, převážně z majetných rodin.

Zvláštní pozornost byla v referátu věnována Pracovní skupině, jež vyvíjela intenzivní činnost zaměřenou k odvrácení, či alespoň zpomalení deportací. Díky její obětavé činnosti se řadu lidí podařilo zachránit před zařazením do transportů. Od konce roku 1943 se Pracovní skupině podařilo převzít vedení „Ústředne Židov“ a zintenzivnit úsilí o zamezení novým deportacím. V závěru pak referentka osvětlila úlohu Pracovní skupiny při zajišťování předání zprávy o vyhlazovacím táboře v Birkenau, vypracované Alfrédem Wetzlerem a Walterem Rosenbergem, do zahraničí.

Jeshayahu Jelinek (Ben Gurion University of the Negev Beer Sheva) přednesl referát „Katolická církev a Židé na Slovensku v období jaro 1942 – jaro 1944“. Soustředil se v něm na tři otázky: návštěvu nitranského ortodoxního rabína Samuela P. Ungara u členů biskupského sboru na jaře 1942, odvrácení plánovaných deportací na jaře 1943 a úsilí o vystěhování zbytku slovenského židovstva do bezpečí na jaře 1944. Zejména první z těchto otázek nabyla v poslední době na politické aktuálnosti, protože ve snaze očistit Tisovu památku šíří některé kruhy na Slovensku tézi o tom, že sami vedoucí židovství představitelé žádali, aby Tiso zůstal ve svém úřadu, protože v něm spatřovali záruku své ochrany. Jelinek ukázal, že smyslem uvedené návštěvy byla prosba o zastavení transportů, která zůstala bezvýslednou. Ve výkladu ke druhé a třetí z otázek doložil, že Vatikán aktivně zasáhl proti Machovým plánům na obnovení deportací a znemožnil jejich realizaci. Později také dojednal možnosti – třebaže nerealizované – vystěhování ohrožených slovenských Židů do Maďarska a Švýcarska.

Vlasta Kladivová (Praha) hovořila o osudech židovských transportů ze Slovenska v Osvětimi-Birkenau. Shrnula dostupné údaje především o osudech vězňených žen. Slovenské transporty přijely vlastně v době, kdy realizace „konečného řešení“ v tomto táboře začínala. Byly vytvořeny takové životní a pracovní podmínky, že je jen málokdo mohl vydržet. Z 18,5 tisíce slovenských Židů v táboře se dožilo konce roku 1942 jen asi 500.

Tento referát byl doplněn vystoupením Margity Schwalbové (Bratislava). Na řadě příkladů dokumentovala nejen otřesné podmínky života ve vyhlazovacím táboře, ale také konkrétní formy lidské solidarity, statečnosti a odboje v podmínkách života pod neustálou hrozbou smrti.

Akiva Nir (Kibuc Shomrat) vystoupil k tématu „Sionistické organizace, mládežnická hnutí a emigrace do Palestiny v letech 1918 – 1945“. Nastínil celkový vývoj sionistického hnutí na Slovensku v předválečném období se zvláštním důrazem na organizace Hašomer Hacair, Makabi hacair, Bnej Akiva a Bejtar. Poté sledoval činnost těchto organizací ve slovenském státě, formy odbojové činnosti

uskutečňované v pracovních táborech pro Židy a účast mladých sionistů v SNP. Závěrem shrnul údaje o výsledcích emigrace slovenských Židů do Palestiny.

Miroslav Kárný (Praha) seznámil účastníky s historií osvětimské zprávy Alfréda Wetzlera a Waltera Rosenberga, kteří z tábora v Osvětimi-Birkenau uprchli v dubnu 1944. Již koncem dubna měli tuto zprávu k dispozici židovští předáci v Bratislavě a Budapešti. Z Maďarska byla tajnými cestami rozesílána až ve druhé polovině června 1944, zatímco bratislavská Pracovní skupina ji již v květnu dala k dispozici vatikánskému chargé d'affaires Burziovi. Do samotného Vatikánu však zpráva došla s téměř půlročním zpožděním. M. Kárný pak přiblížil úsilí slovenských židovských představitelů o odvrácení nové masové vraždy československých občanů z rodinného tábora terezínských vězňů v Birkenau i úlohu diplomatického zástupce československé exilové vlády dr. Jaromíra Kopeckého. Zabýval se rovněž reakcí spojenců na zprávu poskytnutou prostřednictvím exilové vlády a důvody, které způsobily její nenapravitelné zdržení až do doby, kdy již začala demontáž osvětimských plynových komor.

Na toto vystoupení navázal referát Ericha Kulky (Jeruzalém) „Úsilí židovských uprchlíků zastavit Šoa v Osvětimi“. Úvodem shrnul základní údaje o osvětimských táborech a útěcích tamních vězňů. Hlavní pozornost zaměřil na dva úspěšné útoky dvojic vězňů: Rosenberg, Wetzler a Rosin, Mordowitz. Ukázal cesty, jimiž se dostaly protokoly sepsané s druhou z uvedených dvojic, jež v Birkenau zažila masové vyvražďování maďarských Židů, do zahraničí. I v tomto případě sehráli významnou roli židovští předáci na Slovensku a dr. Jaromír Kopecký v Ženevě. Zprávy uprchlých vězňů přispěly k úspěchu úsilí o zastavení dalších deportací maďarských Židů a záchraně mnoha lidských životů.

Jozef Jablonický svůj příspěvek věnoval účasti Židů v odboji na Slovensku v letech 1939 – 1945. Konstatoval, že doposud existuje velká mezerovitost domácího výzkumu a vyzdvihl práci Ladislava Lipschera, která teprve nedávno vyšla i ve slovenském překladu. Připomenul, že skutečný podíl Židů byl zkreslovan skutečností, že řada z nich měla pro potřeby ilegální práce či zajetí v ozbrojeném boji ilegální doklady. V partyzánských jednotkách bojovalo asi 1560 Židů, z nichž 260 padlo.

Pavol Šalamon (Bratislava) hovořil o protizidovských opatřeních na jižním Slovensku v letech 1938 – 1944. Situaci Židů na územích okupovaných Maďarskem je možno podle jeho názoru hodnotit jako lepší než na Slovensku. Židé tam byli sice postiženi omezením lidských a občanských práv, ale dočasně byla oddálena jejich fyzická likvidace. První velkou tragédií bylo vyvezení asi 16 000 Židů z jižního Slovenska do Kamence Podolského v srpnu 1941 a jejich hromadné postřelení. Maďarská vláda pak odolávala německému tlaku na uskutečnění „konečného řešení“ až do dubna 1944. Od 15. května toho roku pak začaly deportace, během nichž byly na smrt odvezeny i desetitisíce Židů z jižního Slovenska.

Ján Korček (Historický ústav ČSA Bratislava) své vystoupení zaměřil na otázku rasové perzekuce v období 1943 – 1944. Dokumentoval využívání mocen-

sko-represivního aparátu slovenského státu při realizaci „konečného řešení“. Dále ukázal soustavný tlak radikální části HSLS na jeho urychlení i rozpad celého tohoto systému v době SNP a novou, nelítostnou etapu represálií po jeho porážce.

Jejich průběh a tragické důsledky zachytili ve svém příspěvku Ján Stanislav (Historický ústav SAV Bratislava) a Ján Mičev (Múzeum SNP Banská Bystrica). Rekonstruovali v něm teroristické akce einsatzkomand SS, Pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy a Heimatschutzu v období od září 1944 do dubna 1945.

Poslední z referátů, přednesený Janem Rychlíkem (Ústav T. G. Masaryka Praha), se zabýval postavením slovenských Židů v protektorátu. Ukázal cynický a kořistnický přístup ľudáckého režimu, jehož jediný zájem platil majetku slovenských Židů. Na rozdíl od jiných satelitních režimů vydal bez váhání své občany židovského původu do rukou nacistického Německa, což fakticky znamenalo souhlas s jejich zavražděním.

V diskusi, která se rozvinula po přednesených referátech, byla pozornost soustředěna především na postoj katolické církve na Slovensku k protizidovským represáliím, formy ilegálního působení židovských organizací, podíl Židů na ozbrojeném odporu, vztah různých složek státní správy ke „konečnému řešení“, stanoviska dalších církví a jiné otázky.

Pracovní charakter sympózia, otevřený a věcný ráz jednání umožnily konfrontovat dosavadní výsledky bádání naší a izraelské historiografie v této oblasti. Referáty i diskusní příspěvky ukázaly na řadu přetrvávajících problémů a přinesly mnoho podnětů ukazujících směry, jimiž by se měl ubírat další výzkum.

Vojtěch Blodíg

Pohled do jednacího sálu Posádkového domu armády v Terezíně, kde probíhala mezinárodní vědecká konference na téma „Vernichtung durch Arbeit“

KONFERENCIA V TEREZÍNE 25. – 27. 11. 1992

Nefahký cieľ si vytýčili organizátori medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala na konci minuloročného novembra. Podujali sa sprístupniť obsah (význam i zmysel) troch slov – Vernichtung durch Arbeit – a pritom zdôrazniť aj podiel prostredia, ktoré tento pojem určovalo a s ktorým je úzko späté. Nacistické koncentračné tábory.

Ak niekto žije v predstave, že z historického hľadiska je podstata koncentračných táborov dostatočne objasnená a že skloňovanie (v zmysle nekonečného pripomínania) tohto pojmu je len jatrenie starej, stále boľavej rany, ten je veru na poriadnom omyle. Nemôžem sa totiž ubrániť dojmu, že práve teraz, takmer pol storočia po ukončení vojny, je najlepší čas vyriešiť svoje pocity – z nadhľadu, hoci ešte stále emotívne.

Mojou úlohou nie je, a ani plocha stručnej informácie mi to nedovoľuje, podrobne hodnotiť jednotlivé referáty, ktorých odznelo takmer dvadsať. Z akéhokoľvek pohľadu sa pridržiali témy: Vernichtung durch Arbeit v nacistických koncen-

tračných táboroch.

Je už všeobecne známe, že toto spojenie použil ako prvý Joseph Goebbels, a to počas rozhovoru s ríšskym ministrom justície Thierachom, keď 14. 9. 1942 spoločne posudzovali spôsob likvidácie Židov a Cigánov, ale aj Poliakov, Čechov i Nemcov, ktorí boli odsúdení na smrť, doživotie, či na iný spôsob väzby (zaisťovacie väzba). Po prvýkrát odznelo, že tieto elementy majú byť zničené – prácou. Taká je skutočnosť, za ktorou však visia otázky: po akých úvahách, z čoho sa zrodila potreba vyvinúť konkrétny, teda existujúci model pracovného nasadenie väzňov v koncentračných táboroch? V čom spočívala logika tejto predstavy? Na tieto i ďalšie otázky hľadal odpovede vo svojom referáte Miroslav Kárný. Dovoľm si voľne odcitovať niektoré jeho myšlienky: Ako možno vysvetliť, že práve v čase, keď išlo o každú pracovnú silu, v čase, keď rástla hodnota väzenskej pracovnej sily, zahynulo (absolútne i relatívne) viac väzňov ako predtým? Bolo toto masové vyhladzovanie úmyslom Himmlera a jeho štábu? Alebo desaťtisíce väzňov umieralo iba preto, že im nemohlo byť zabezpečené zodpovedajúce stravovanie, ubytovanie, základné hygienické podmienky či zdravotnícka starostlivosť? Z kontextu referátu tézovite vyberám ešte ďalšie myšlienky: židovské pracovné sily v koncentračných táboroch, ničenie prácou ako jedna z metód konečného riešenia židovskej otázky, cynizmus Oswalda Pohnla, najvyššieho veliteľa koncentračných táborov, jeho označenie „neužitoční jedlíci“ (akúže stravu väzni dostávali? -Kh-), myšlienkový pochod osviencimského veliteľa Rudolfa Hösseho (väzni majú byť vyhladení priamo a hneď!), smiešny paradox – znižovanie úmrtnosti v koncentračných táboroch, a napokon, práca, ako deliaca čiara medzi prežitím a plynovou komorou.

V podobnom duchu vyzneli aj ďalšie príspevky. Frank Pingel (G.-Eckert-Institut, Braunschweig) sa zaoberal aj väzbou koncentračného tábora a práce (práca ako odčerpávanie síl, rozhodovanie o smrti), systémom pracovných táborov (pochopiteľne, pod vplyvom SS), ako aj vplyvom národných socialistov na systém v lágroch. Z vystúpenia dr. Pingela zaujala (aj do ďalšej diskusie) myšlienka, že na pracovné nasadenie sa treba dívať z rôznych uhlov a pohľadov. Sám autor pritom povedal, že nútená práca v táboroch mala výnimočné postavenie. Čas prežitý v gete využili väzni na prácu, čím si vytvorili zdroj obživy, alebo, inak povedané, zachránili sa vďaka tomu, že boli zaradení do systému Vernichtung durch Arbeit.

O skúsenosti zo štúdia materiálov v sovietskych archívoch sa podelili Götz Aly a Susanne Heim z Berlína. Státisíce mikrofilmov a fotokópií podávajú smutný obraz o doteraz málo poznaných udalostiach v nacistami okupovaných oblastiach bývalého Sovietskeho zväzu. Pochopiteľne, že v sovietskych archívoch je ešte stále ukrytých veľa výpovedí a svedectiev o obetiach Holocaustu. V tejto súvislosti si dovoľm skromne podotknúť, že liberálny denník The Jerusalem Post uverejnil 9. 5. 1992 informáciu o tom, že novospřístupnené sovietske archívy poskytli dôkazy, že počas Holocaustu zahynulo o 250 000 Židov viac než obvykle uvádzaných 6 mil.

Slovenský historik Ivan Kamenec na konkrétnych príkladoch dokumentoval špecifické črty pracovných táborov počas existencie slovenského štátu v rokoch 1939–45. Mali jednoznačne perzekučný a represívny charakter, ich väzňami boli predovšetkým židovskí občania, Rómovia, ale aj tí, ktorí sa tam dostali pre svoje opozičné postoje voči štátu, režimu či vládnucej štátostrane – HSLS.

Na konferencii dostali priestor aj ďalší historici so zaujímavými myšlienkami. Za podnetné možno pokladať aj vystúpenie nemeckého historika Petra Witteho o koncentračnom tábore Belzec a Sobibor, o dôkladne prepracovanom systéme vyhladzovania Židov v plynových komorách, ako aj o masovom vrahovi Odilovi Globotznikovi. Zaujímavo vyzneli aj referáty o vykorisťovaní väzňov vo významných nemeckých fabrikách Siemens a Volkswagenwerke (K. H. Roth a M. Grieger), ďalej podrobne spracovaný život väzenského komanda z Malej pevnosti v Terezíne (M. Benešová), ako aj precítený príspevok prof. T. Radila, ktorý urobil akúsi symbolickú bodku v programe konferencie. Bodku, ktorá mi ešte stále zneje v ušiach. Najmä to, že kto sa v lágroch dokázal prispôsobiť, ten prežil. Aj kto veril, mal najväčšie nádeje. Puď sebazáchovy bol veľmi silný. S tým súhlasím. Poučenie z dejín je však kruté. Kofkí v sále sa zamysleli nad vetou, ktorú pán profesor vyriekol ako snáď historický prístup k veci — Všetko, čo sa udialo, môže sa diať znova. Veta, požičaná z biblie, v každom prípade nevyznela dvakrát optimisticky.

Katarína Hradská

NABÍDKA:

Ve dnech 25. – 28. 11. 1991 uspořádal Památník Terezín ve spolupráci s Terezínskou iniciativou mezinárodní vědeckou konferenci na téma Terezín v konečném řešení židovské otázky. Zúčastnilo se jí 75 odborníků a bývalých vězňů z 11 zemí světa, zaznělo 35 referátů. **Referáty pronesené na konferenci vyšly souhrnně ve sborníku stejného názvu – Terezín v konečném řešení židovské otázky, a to v české a německé verzi.**

Sborník je možno si objednat na adrese: Památník Terezín, 411 55 Terezín.

Cena sborníku: česká verze – 75 Kč

německá verze – 90 Kč

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE (1991–1992)

Použité zkratky

JBoh	Judaica Bohemiae
Review	Review of the Society of the History of the Czechoslovak Jews
RCH	Roš Chodeš
TerL	Terezínské listy
ŽR	Židovská ročenka

- Benešová Miroslava** Setkala jsem se s ní ještě dvakrát . . .
JUDr. Milada Horáková ve vzpomínkách spoluvězňů. – TerL 20, 1992, S. 41–52, res. něm. 122.
- Benz Wolfgang** Terezín v historii německých Židů. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 80–86.
- Blodig Vojtěch** Theresienstadt – gestern und heute. In: Gedenkstätten im Wandel. Ein internationaler Vergleich. Berlin, Aktion Sühnezeichen-Friedensdienste 1991, s. 23.
Poslední fáze vývoje terezínského ghetta. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 182–190
- Bloch David** Skryté významy: symboly v terezínské hudbě. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 109–115.
- Bondy Ruth** Dokumentace o Terezíně v Izraeli. — TerL 19, 1991, s. 27–30.
Jakob Edelstein – první židovský starší Terezína. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 73–79.
- Bridgman Jon** The End of the Holocaust: The Liberation of the Camps
General Editor Richard H. Jones. Portland, Oregon, Areopagitica Press 1990.
- Dagan Avigdor** Československá vláda v exilu a židovská tragédie za druhé světové války.
In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 204–207.
- Dimension des Völkermordes.** Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus. Herausgegeben von Wolfgang Benz. München, R. Oldenburg 1991, s. 584.
(Wolfgang Benz, Dimension des Völkermords, s. 1–20. Ino Arndt, Heinz Boberach, Deutsches Reich, s. 23–65. Jonny Moser, Österreich, s. 67–93. Gerhard Hirschfeld, Niederlande, s. 137–165. Hermann Weiss, Dänemark, s. 167–185. Eva Schmidt-Hartmann, Tschechoslowakei, s. 353–379.)
- Distel Barbara** Stopy mezi Dachau a Terezínem. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 171–173.
- Dobišová Alena** Z vězeňské poezie Jindřicha Karpíška. – TerL 19, 1991, s. 99–112.
Heydrichiáda a její odraz v Malé pevnosti a ghettu Terezín. – TerL 20, 1992, s. 102–103.
- Fackler Quido** Musik in Konzentrations- und Vernichtungslagern. Gedenkstätten-Rundbrief, Aktion Sühnezeichen, Friedensdienste, Nr. 44, September 1991, s. 3–9.
- Fiedler Jiří** Jewish Sights of Bohemiae and Moraviae. Introduction Arno Pařík. Praha, Sefer 1991.
Židovské památky v Čechách a na Moravě. Úvod Arno Pařík. Praha, Sefer 1992, s. 200, il.
- Fierzová Olga** Dětské osudy z doby poválečné. Praha, Spolek přátel mládeže a družstva Milíčův dům 1992.
- Franěk Jiří** Proč nesměli přežít? – RCH duben 1992, s. 10–11.
Vzpomínka na terezínský a osvětimský odboj. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 93–101.

- Franková Anita** Terezínské děti (život v ghettu a literární odkaz.) RCH 1991, říjen, s. 10–11.
Svět bez lidských dimenzí – The World without Human Dimensions. – JBoh XXIII, 1992, s. 104–106.
- Friedlander Albert H.** Leo Baeck v Terezíně. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 93–101.
- Glazar Richard** Přestupní stanice Terezín, konečná stanice Treblinka. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 166–170.
Die Falle mit dem grünen Zaun, Überleben in Treblinka. Mit einem Vorwort v. Wolfgang Benz. Frankfurt a M., Fischer Taschenverlag 1992, s. 189.
- Goldscheider František** ... na všem jsou vinni židi a cyklisti anebo divadlo v ghettu Terezín. – ŽR 5752(1991–1992), s. 87–90.
- Greenfieldová Hana** Vražda na Jom Kipur. – ŽR 5752 (1991–1992), s. 79–82.
Z Kolína do Jeruzaléma. Střípky vzpomínek. Jerusalem, Gefen Publishing House 1992, s. 65.
Nočnímu motýlovi z čísla 112. – RCH 1992, listopad, s. 12–13.
Českoslovenští občané v nacistické věznicí v Kladsku. – TerL 20, 1992, s. 53–66, res. něm. s. 122–123.
- Grobelný Andělín**
- Hájková Alena** Sedm statečných. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 191–198.
- Hájková-Duxová Věra** Takový byl život. – ŽR 5752 (1991–1992), s. 83–86.
- Hermannová Margit** Der Vogel auf dem Hüftknochen. – JBoh XXVII, 1992, s. 64–66.
- Hošková Helga** Z denku Helgy Weissové. – ŽR 5752 (1991–1992), s. 71–78.
- Houdek Jaroslav** Terezín a pohlednice. – TerL 19, 1991, s. 78–98.
- Hyndráková Anna**
- Lorencová Anna** Systematic Collection of Memories Organized by the Jewish Museum in Prague. – JBoh XXVII, 1992, s. 53–63.
- Chansons und Satiren aus Theresienstadt.** Tania Golden, Alexander Waechter, Sergej Dreznin. Programmheft, Theater im Rabenhof. Wien, Direktion des Theaters in der Josefstadt 1992, s. 80.
- Chládková Ludmila** Terezínské ghetto. Praha, Naše vojsko, Památník Terezín 1991, s. 46, il.
Terezínské děti – bilance. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 144–148.
- Jelínek Zdeněk** Terezínský velezrádný proces s kutnohorskými studenty v roce 1915. – TerL 20, 1992, s. 34–40, res. něm. s. 121.
Richard Feder a terezínské ghetto. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 102–108.
- Das Jüdische Museum in Prag.** Von schönen Gegenständen und ihren Besitzern. Hrsg. von der Alten Synagoge Essen, Edna Brocke, Michael Zimmermann. Bonn, Verlag Dietz Nachfolger 1991, s. 240, ill.
- Kamenec Ivan** „Konečné řešení“ a Slovensko. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 66–72.
- Kárná Margita** Terezínská bibliografie (1984–1990). – TerL 20, 1992, s. 117–119.
- Kárný Miroslav** Geschichte des Theresienstädter Transportes in die Schweiz. – JBoh XXII, 1991, s. 3–15.
„Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha, Academia 1991, s. 182.
Konference ve Wannsee a její místo v historii „konečného řešení“. In: Ročenka obecných dějin. Historický ústav ČAV, sv. 1, Praha 1991, s. 247–286.
Terezín a terezínský rodinný tábor v Osvětimi. TerL 19, 1991, s. 9–23.
Terezín: koncentrační tábor a ghetto. – Národní osvobození, 1990, č. 49, s. 8; č. 50, s. 8; č. 51–52, s. 16
1991, č. 1, s. 8; č. 2, s. 8.
Z terezínského kalendáře. – ŽR 5752 (1991–1992) s. 61–66.
Výsledky a úkoly terezínské historiografie. In: Terezín v „konečném řešení

Židovské otázky'' II, s. 22–23.
 Neobjasněné záhady jedné osudové zprávy. – TerL 20, 1992, s. 11–33.
 Res. něm. s. 120.
 Terezín z pohledu berlínského židovského křesťana. – TerL 20, 1992, s. 110–114.
 Historie osvětěmské zprávy Wetzlera a Vrby. In: Tragédia slovenských Židov, s. 167–186.
 Lidské ztráty československých židů v letech 1938 až 1945. – Český časopis historický, 1991, 3, s. 410–420.
 History of the Vrba and Wetzler Auschwitz Report. In: The Tragedy of Slovak Jews, s. 175–196.
 Opravdu o pravdu? – RCH 1992, prosinec, s. 10–11.
 Die Wannsee-Konferenz nach einem halben Jahrhundert. – JBoh, XXVII, 1992, s. 35–52.

- Kárný Miroslav,**
Milotová Jaroslava ve spolupráci s
Margitou Kárnou Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Praha, TEPS pro Archivní správu MV ČR 1991, s. 301.
- Kerenová Nili** Pedagogická poéma. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky''. s. 131–136.
- „Kommen Sie Fräulein,**
was haben Sie im Brotsack?'' (Deník Evy Mändlové-Roubíčkové).
 – Weltwoche, č. 20, 14. 5. 1992, s. 36–39.
- Kraus Ota**
Kraus Ota B. Jen pravdu. – RCH 1992, prosinec, s. 13.
 Dětský blok v rodinném táboře v Birkenau. – TerL 19, 1991, s. 31–33.
 Sionistické hnutí El Al. – RCH 1992, červenec, s. 11.
 Země bez Boha. Praha, Sefer, 1992, s. 144.
- Kryl Miroslav** Deník Egona Redlicha. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky'', s. 127–130.
- Kulka Erich** Úsilí židovských uprchlíků zastavit Šoa v Osvětimi. In: Tragédia slovenských Židov, s. 291–306.
- Kwiet Konrad** Forced Labour of German Jews in Nazi Germany. In: Leo Baeck Institute, Year Book XXXVI, 1991, s. 389–410.
- Landsmann Claude** Zpráva o velikém neštěstí. Z němčiny přeložil Toman Brod. Praha, Svoboda 1991, s. 175.
- Lenard Dionys**
Lustig Arnošt Flucht aus Majdanek. – Dachauer Hefte, 7, 1991, s. 144–173.
 Nemilovaná (Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.) Praha, Odeon 1991, s. 219.
 Odpovědi – RCH 1992, září, s. 3, 5–7, říjen, s. 8–9, 11.
- Margry Karel** Nacistický propagandistický film o Terezíně. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky'', s. 208–224.
 „Theresienstadt'' (1944–1945): The Nazi Propaganda Film Depicting the Concentration Camp as a Paradise. – Historical Journal of Film, Radio and Television, Vol. 12, No. 2, 1992, s. 145–162.
- Meyer Corrie og Sven** Theresienstadt – det inscenesatte bedrag. Erindringer fra nazisternes „monster'' – lejr 1940 – 45. Udgivet med efterskrift af Hans Sode-Madsen. Rhodos Forlag, Kobenhavn 1991, s. 169.
- Milton Sybil** Postavení Terezína v „konečném řešení''. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky'', s. 41–45.
- Moser Jonny** Dr. Benjamin Murmelstein – navždy obviněný? In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky'', s. 87–92.
- Munk Jan**
Na křižovatce kultur. Rok 1991 v Památníku Terezín. – TerL 20, 1992, s. 7–8.
 Historie československých Židů. Red. Natalia Bergerová. Praha, Mladá Fronta 1992, s. 234, il.
- Neumannová Zuzana**
Osud Židů v protektorátu Jeden malý příběh. – RCH 1992, říjen, s. 10–11.
 1939 – 1945. Sborník studií Lívie Rothkirchenové, Evy Schmidtové-Hartmannové, Avigdora Dagona s úvodem Milana Šimečky. K vydání připravila Milena Janišová, Praha. Ústav pro soudobé dějiny v nakladatelství Trizonia 1991, s. 163.

- Ostrý Ota**
Pařík Arno
Břežanská balada. – TerL 20, 1992, s. 104–109, res. něm. s. 125.
Ghetto – výtvarné umění. – RCH 1991, říjen, s. 6–7.
Ústřední židovské muzeum. „Jüdisches Zentralmuseum.“ – RCH 1992, červenec, s. 8–9, srpen, s. 10–11.
- Pätzold Kurt**
„Přípravné práce byly zahájeny“. K 50. výročí konference ve Wannsee. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 46–54.
- Pätzold Kurt**
Schwarz Erika
Tagesordnung: Judenmord. Die Wannseekonferenz am 20. Januar 1942. Eine Dokumentation zur Organisation der „Endlösung“. Berlin, Metropol-Verlag 1992, s. 257.
- Pěkný Tomáš**
Karel Poláček. – ŽR 5752 (1991–1992), s. 266–282.
Ghetto – divadlo, literatura. – RCH 1991, říjen, s. 8–10.
- Piper Franciszek**
Rodinné tábory v Osvětimi – Birkenau. Geneze, funkce, podobnost a rozdíly. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 161–165.
Ilu ludzi zginelo w KL Auschwitz. Liczba ofiar w świetle źródeł i badań 1945–1990. Oświęcim, Wydawnictwo Państwowego muzeum 1992, s. 222, il.
- Píthart Petr**
Plech František
Polák Erik
Podivné zapomnění. – RCH 1991, prosinec, s. 3 a 14.
Jevičko a Židé v historii. Příloha Jevičského zpravodaje, únor 1992.
Terezínská konference. – RCH leden 1992, s. 10–11.
Úloha časopisů v životě terezínských dětí a mládeže. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 137–143.
- Poloncarz Marek**
Raimová Edith
Pochod smrti ze Schwarzheide do Terezína. – TerL 19, 1991, s. 64–77.
Nucená práce a vyhlazení v posledním roce války. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 174–181.
- Raimová Edith**
Die Dachauer KZ-Aussenkommandos Kaufering und Mühldorf. Rüstungsbauten und Zwangsarbeit im letzten Kriegsjahr 1944/45. Landsberg a. Lech, Landsberger Verlagsanstalt M. Neumeyer 1992, s. 317.
- Rajca Czeslaw**
Terezínští vězňové v Majdanku. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 157–160.
- Rajca Czeslaw**
Raporty uciekinierów z KL Auschwitz. Zeszyty oświęcimskie. Numer specjalny (IV). Oświęcim, Wydawnictwo Państwowego Muzeum 1991, s. 255.
- Richter Kornelie**
Lesen im Ghetto Theresienstadt. – Bücher und Bibliotheken in Ghettos und Lagern (1933–1945), Hannover, Laurentius 1991, s. 43–56.
- Rothkirchenová Livie**
Palčivé otázky terezínské historiografie. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 34–40. Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938 – 1945. In: Osud Židů v protektorátu 1939 – 1945, s. 17–19.
Z deníku Evy Roubíčkové. Uspořádal, úvodem a poznámkami opatřil Vojtěch Blodig. – TerL 20, 1992, 2, s. 67–101, res. něm., s. 123–124.
- Roubíčková Eva**
Židovská mládež v hnutí odporu. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 116–120.
- Schimmerling Hanuš**
Beit Terezín. – RCH, únor 1992, s. 10.
- Seela Torsten**
Bücher und Bibliotheken in nationalsozialistischen Konzentrationslagern. München, London, New York, Paris 1992, s. 252.
- Seidel Ortrud**
Mut zur Erinnerung. Geschichte der Gmünder Juden. Schwäbisch Gmünd, Einhorn-Verlag E. Dietenberg 1991, s. 207.
- Sode-Madsen Hans**
Dokonalý klam. Dánští Židé a Terezín 1940–1945. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 59–65.
- Stříbrný Jan**
Svět bez lidských dimenzí. Čtyři ženy vzpomínají. (Ela Fischerová, Věra Hájková-Duxová, Anna Hyndráková-Kovanicová, Františka Faktorová-Schornsteinová.) Edice Svícen. Praha, Státní židovské muzeum ve spolupráci s Federací židovských obcí v Čechách a na Moravě 1991, s. 187, il.
- Terezín v „konečném řešení židovské otázky“.** Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941–1945. Editoři Miroslav Kárný, Vojtěch Blodig. Edice Terezínská iniciativa. Praha, Logos 1992, s. 232.

- Tragédia slovenských Židov.** Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25.–27. marca 1992. Banská Bystrica. Datei pro Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky a Múzeum Slovenského národného povstania 1992, s. 329. Anglická verze: The Tragedy of Slovak Jews. Banská Bystrica 1992, s. 324.
- Troller Norbert** Theresienstadt. Hitlers Gift to the Jews. Ed. Joel Shatzky with the Assistance of Richard Yves and Doris Rauch. Translated by Susan E. Cernyak-Spatz. The University of North Carolina Press. Chapel Hill+London 1991, s. 182, il.
- Vries Hans de** Židé z Holandska do Terezína. In: Terezín v „konečném řešení židovské otázky“, s. 55–58.
- Vrkočová Ludmila** Ghetto-hudba. – RCH 1991, říjen, s. 7–8.
- Weber Ilse** In deinen Mauern wohnt das Leid. Gedichte aus dem KZ Theresienstadt. Gerlingen, Bleicher 1991, s. 127.
- Wolfberg Stefan** Propaganda und Wirklichkeit. Der Nazi- Propagandafilm „Theresienstadt“. – Tribüne, Zeitschrift zum Verständnis des Judentums. 30/1991, č. 119, s. 43–45.

Připravila M. Kárná

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení: Miroslava Benešová,
PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., Ludmila Chládková, Miroslav Kárný,
PhDr. Jan Munk, CSc. a PhDr. Erik Polák, CSc.

Grafická úprava Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: PhDr. Dagmar Lieblová

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Alena Pudilová

Sazba: TYPO JP

Vydalo Nakladatelství OSWALD, Praha

Vytiskla HELMA v. o. s.

Náklad 600 výtisků.

na. Zbylou kolekci získalo v roce 1988 pro stálou expozici Judah L. Magnes Museum Berkeley California v USA.

V letech 1968 – 71 vytvořila působivý třídílný cyklus Zápás o přežití, vyjadřující zejména vztahy hladových vězňů k nejkvalitnější potravě člověka – ke chlebu. Po svém vzniku byl cyklus představen na samostatných výstavách v Ballard's Island Gallery, Mercer Island a v Polly Friedlander Gallery, Seattle, USA.

Selma Waldmanová, která umí pronikavě pozorovat a přitom hluboce prožívat, sugestivním způsobem vylíčila nelidské hrůzy války. Připomíná nejen destrukci židovského národa v Evropě, ale i utrpení násilí podrobených lidí kdekoli na světě. Série jejích kreseb, to je série zdrcujících obrazů lidského trápení. Chleba v jejích kresbách se mění ve znak a symbol. Její práce se stávají manifestací lidské senzibility, zvláštní, bezprostřední „filosofii“ světa.

Jiří Brabec

**MONUMENT TEREZÍN
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT
MEMORIÁL TEREZÍN
ПАМЯТНИК ТЕРЕЗИН**

ISBN 80-85433-24-9